

SZOCIÁLIS ÉS GYERMEKVÉDELMI FŐIGAZGATÓSÁG

ROMA ÉS HALMOZOTTAN HÁTRÁNYOS HELYZETŰ CSALÁDOKKAL VÉGZETT CSALÁDTÁMOGATÓ SZOCIÁLIS SEGÍTŐ MUNKA

ROMA ÉS HALMOZOTTAN HÁTRÁNYOS HELYZETŰ CSALÁDOKKAL VÉGZETT CSALÁDTÁMOGATÓ SZOCIÁLIS SEGÍTŐ MUNKA

HALLGATÓI TANANYAG

Szerző

Tánczos Éva

Az idegen nyelvű szakirodalom fordításában és a szöveggondozásban közreműködött

Katona Dóra

Seres Ildikó

Szalóki Mihály

EFOP-3.8.2-16-2016-00001 Szociális humán erőforrás fejlesztése kiemelt projekt

Az EFOP-3.8.2-16-2016-00001 kiemelt projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.



A kiadvány a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság

EFOP-3.8.2-16-2016-00001 számú

Szociális humán erőforrás fejlesztése című kiemelt projekt keretében készült

Előzmény: TÁMOP-5.4.10-12/1-2012-0001 Szociális képzések rendszerének modernizációja kiemelt projekt keretében elkészült tananyag

szerző: Adorján Emese

cím: Roma családokkal, valamint halmozottan hátrányos helyzetű családokkal végzett szociális munka.

Problémamegoldás és konfliktuskezelés családközpontú megközelítése

Kiadja Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság

1132 Budapest, Visegrádi utca 49.

Telefon: +36 1 769 1704

www.szgyf.gov.hu

Felelős kiadó Bátori Zsolt főigazgató

Budapest, 2017

Tartalom

1 Halmozottan hátrányos helyzetű, mélyszegénységben élő családok 7
1.1 A halmozottan hátrányos helyzet és a mélyszegénység fogalma 7
1.2 Mélyszegénységben élő családok túlélési stratégiái 14
1.3 A szociális munkás szerepei a mélyszegénységben élő családok életében 18
1.4 A kettős fókuszú segítő munka családokkal 23
2 Szegénységben élő roma családok 27
2.1 Ki a „cigány”, mit jelent a „cigányság”? 28
2.2 Kulturális különbözőség fogalma – sztereotípia és előítélet 33
2.3. A nők és a család szerepe a kisebbségi kultúrában 34
2.4. A kulturális mássághoz való viszonyulás módja a szociális segítő munkában 38
2.5. A kulturális érzékenység gyakorlata családokkal végzett a segítő munkában 40
3 Intenzív családtámogató szolgáltatások 43
3.1. Az intenzív családtámogató program. Szemlélet - módszerek 43
3.2 A családtámogató segítő munka gyakorlati lehetőségei 48
4 Felhasznált irodalom 60

1 Halmozottan hátrányos helyzetű, mélyszegénységben élő családok

Összefoglalás
A mélyszegénység sokdimenziós jelenség, a jövedelmi szegénység és anyagi megfosztottság mellett társadalmi kirekesztődést és nagyfokú kiszolgáltatottságot jelent. Mindez sajátos életstílust és problémamegoldási módokat alakít ki az érintett családoknál, csoportoknál.
A szegénység kultúrájával kapcsolatos előfeltevések és előítéletek befolyása az egyes családokkal való segítő kapcsolatra.
A mélyszegénységben élő családok segítésénél egymásnak feszülnek alapelvek és értékek: a gyermek védelmének és a gyermek legjobb érdekének elve ütközhet a legkisebb beavatkozás elvével.

Cél
A mélyszegénységben élő családokat segítő szakembereknek ismerni és érteni kell a halmozottan hátrányos helyzet és a mélyszegénység fogalmát, kapcsolatát, valamint a mögöttük meghúzódó oksági rendszert.

Kulcsszavak
halmozottan hátrányos helyzet, mélyszegénység, strukturális okok, területi szegregáció, szegénység etnikai arca, túlélési stratégiák

Tanulást segítő kérdések
Milyen kapcsolatot talál a halmozottan hátrányos helyzet és mélyszegénység jelensége között?
Milyen a strukturális okok vezetnek a mélyszegénység kialakulásához és fennmaradásához?
Mit jelent a kettős fókusz a családközpontú munkában?

Magyar nyelvű ajánlott irodalom
Kozma J.(2003): A szegénység pszichológiai vonatkozásai.*Esély,* 14. évf. 2. sz. 15-30. o.
Virág T. (2010): *Kirekesztve / falusi gettók az ország peremén*. Budapest, Akadémiai Kiadó
Virág T.(2009): Szegények a kistelepülések fogságában – a szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településein*, Esély,* 20 évf. 4. sz. 38-54. o.

1.1 A halmozottan hátrányos helyzet és a mélyszegénység fogalma

A mélyszegénységhez kapcsolódó fogalmak

A rendszerváltás óta Magyarországon növekszik az esélyegyenlőtlenség mértéke. Az Európai Unió dokumentumaival és alapelveivel összhangban hazánkban és az unió tagállamaiban a társadalmi kohézió erősítése érdekében prioritásként kezelik a leszakadó csoportok integrációját.
A szegénységet a közgondolkodás általában a pénztelenséggel, az anyagi javak hiányával azonosítja. A pénztelenséget pedig leginkább munkavégzéssel lehet megszüntetni. Sokan azt gondolják, hogy a mélyszegénységben élőket csak munkához és jövedelemhez kell juttatni, s utána már joggal elvárható, hogy felzárkózzanak, beilleszkedjenek a társadalomba. Szociális szakemberként azonban látnunk kell, hogy ez messze nem így van. A tartós szegénységben és mélyszegénységben élés következményei lehetetlenné teszik a beilleszkedett életforma gyors kialakítását, illetve az abba való visszatérést.
A társadalmi diskurzusban gyakran használjuk a depriváció, mélyszegénység és a halmozottan hátrányos helyzet fogalmakat, sokszor egymás szinonimájaként, és bár tartalmuk és megközelítésük mutat átfedéseket, érdemes a tartalmi különbségeket is megismerni, hogy minél jobban meg tudjuk ragadni azt a társadalmi jelenséget és problémát, ami meghatározza ezeknek a családoknak az élethelyzetét.

Depriváció

A szegénység nemcsak az anyagi javak hiányát jelenti. A szegénység- és kirekesztés elméletek egyik alapvetése Peter Townsend koncepciója. Értelmezésében a szegénység nem csak jövedelemhiány, hiszen a nélkülözésnek, a deprivációnak számos egyéb, gyakran halmozódó dimenziói vannak. Mindezek következménye a kirekesztődés, illetve a **relatív depriváció**, amelynek során csoportokat és egyéneket megfosztanak a társadalmi részvételhez, társadalmi tagsághoz elengedhetetlenül szükséges erőforrásoktól. "Egyénekről, családokról és a népesség egyes csoportjairól akkor mondhatjuk, hogy szegényesen élnek, ha nem rendelkeznek elegendő forrással ahhoz, hogy úgy táplálkozzanak, olyan tevékenységekben vegyenek részt és olyan életfeltételekhez és javakhoz jussanak, amelyek társadalmunkban szokásosak, vagy legalább széles körben elfogadottak és helyeslésre találnak. Az átlagos egyénhez vagy családhoz képest annyival szűkösebbek a rendelkezésükre álló források, hogy ténylegesen kirekesztődnek az általánosan elterjedt életmódokból, szokásokból, tevékenységekből." (Townsend, 1979, id. Ferge,1985)

Anyagi deprivációrol akkor beszélünk, ha a nélkülöző személyre, családra, az alábbi kilenc problémából legalább három jellemző:

1) hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátralékuk van
2) a lakás megfelelő fűtésének hiánya
3) váratlan kiadások fedezetének hiánya
4) kétnaponta hús, hal, vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya
5) évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya
6) anyagi okból nem rendelkezik személygépkocsival
7) anyagi okból nem rendelkezik mosógéppel
8) anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval
9) anyagi okból nem rendelkezik telefonnal.

Súlyos anyagi depriváció: azon személyekre vonatkozik, akikre a fenti kilenc problémából legalább négy jellemző.[1]

Máshonnan közelíthetünk a szegénység problémájának megértéséhez, ha Amartya Sen (1992, id. Kozma et al., 2009) „képesség" fogalmához nyúlunk vissza. „Sen a „képesség" kategóriáját a pozitív szabadságból eredezteti. Elmélete szerint az egyenlőtlenségek abból erednek, hogy az emberek különböznek abban, hogy mennyire képesek úgy élni vagy azt tenni, ahogy és amit szeretnének." (Kozma et al., 2009, 9.o.) Nem ugyanolyan eséllyel jutnak hozzá az alapvető szükségletek kielégítéséhez, az életidőhöz, a jó lakáskörülményekhez, a megfelelő étrendhez, az írás, olvasás és kommunikáció képességéhez, a megfelelő társas támogatórendszerhez, a diszkriminációtól mentes intézményekhez, a forrásokhoz való hozzájutást lehetővé tevő tudáshoz, a megfelelő egészségügyi ellátáshoz.

A szegénység és az egyenlőtlenségek természetének megértésében segít minket Bourdieu (1998) elmélete is, amelyben a tőke három formájáról, a gazdasági, kulturális és társadalmi tőkéről beszél, mint erőforrásokról, amelyek a különböző társadalmi területeken folyó hatalmi- és érdekharcban felhasználhatók. „Amikor mindezek az erőforrások hiányoznak, nincs esély a sikeres, beilleszkedett életforma megteremtésére. A források fogalmába beleértünk például az anyagi javakon kívül, a

[1] Az EU 2020-as stratégiájának egyik indikátora a szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élők aránya, amelyet a jövedelmi szegénységben, a súlyos anyagi deprivációban és a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők aránya határoz meg. A relatív jövedelmi szegénység a mediánjövedelem 60 százaléka alatti jövedelmet jelent (fogyasztási egységekre számolva). Súlyos anyagi deprivációban azok élnek, akik az életminőséget befolyásoló kilenc vizsgált terület közül legalább négy esetében hiányt szenvednek, nélkülöznek. Azok a háztartások, amelyekben a munkaképes korú (18–59 éves) személyek nem vagy csak keveset (lehetséges munkaidejük legfeljebb ötödét) tudnak dolgozni, az uniós indikátor szerint *nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásnak* számítanak. (Farkas, 2015)

kapcsolatokból származó támogatást, a jó önértékelést, a kapcsolatok építéséhez szükséges sajátos kompetenciákat, és így tovább." (Adorján, 2013, 10. o.)

A középosztályból lecsúszó, elszegényedő családok a túlélésért folytatott küzdelem során az esetek egy részében mozgósítani tudnak valamilyen forrást, „tőkét", amivel a jövedelemhiányt részben pótolni lehet (például háztáji gazdaság, kapcsolatok és tudás, melyek lehetővé teszik a feketemunkát, kalákamunka, közösségi kapcsolatok). Ha azonban a tőke mindhárom formája elégtelen, és más lehetőségek nem állnak rendelkezésre, akkor az illegális vagy a közgondolkodás által elítélt lehetőségekkel lehet csak élni. A legalapvetőbb szükségletek kielégítetlensége esetén a morális hozzáállás az életet fenyegeti. A szükséglethierarchiában az alapvető szükségletek kielégítésének kényszere megelőzheti a morális szempontokat.

Mélyszegénység

A szegénység szélsőséges formájának leírására a mélyszegénységben élők kifejezés szolgál, melynek meghatározását a Havas Gábor által összeállított kritériumrendszer alapján a TÁMOP 5.1.3 „Közösségi felzárkóztatás a mélyszegénységben élők integrációjáért" c. pályázati kiírás útmutatója írja le. Eszerint azokat a közösségeket, amelyek mélyszegénységbe süllyedtek,

- nagyon alacsony iskolázottság és
- alacsony foglalkoztatási ráta
- erős települési, lakóövezeti térségi koncentráció és szegregáció
- az ezekből következő súlyos szociális deficit és
- a hátrányos társadalmi helyzet újratermelődésének nagyon nagy valószínűsége jellemzi.

Azokat soroljuk a mélyszegénységben élők közé, akik az alábbiak közül legalább kettő kritériumnak megfelelnek:

- legalább három éve munkanélküliek, illetve ezen idő alatt legfeljebb közfoglalkoztatásban vettek részt,
- legfeljebb az iskola 9-10. osztályát végezték el, ami mellett esetleg nem piacképes szakképzettséget vagy OKJ-s szakképesítést szereztek,
- aktív korú inaktívak (18-60 év közöttiek), kettőnél több gyereket nevelnek.

Látható, hogy a társadalmi kirekesztettség a jövedelmi és szociális helyzeten jócskán túlmutató állapot, e csoportok tagjai előtt ugyanis jellemzően leszűkültek a társadalmi mobilizációhoz, integrációhoz vezető utak.

A mélyszegénységet a fentiekből kiindulva sokrétű jelenségnek tekintjük. Ez olyan élethelyzet, amelyben az emberek a legalapvetőbb létszükségleteiket sem nagyon képesek kielégíteni a rendelkezésre álló források igénybevételével. Másrészt a szegénység kockázati tényezői – az alacsony iskolázottság, a munkanélküliség, az erős területi szegregáció, az ezekből eredő súlyos szociális deficitek – mindegyike vagy többsége jelen van a családok életében. Harmadrészt, a mélyszegénység tartós állapot: generációkról generációkra öröklődik. Ezek a családok nem képesek elhagyni azt a lakóhelyet, amely a nyomor és a kilátástalan élethelyzet fogságában tartja őket, a mindennapi küzdelem a fennmaradásért, az ezzel járó stressz aláássa egészségüket. A mélyszegénység sajátos szegénykultúrát hoz létre, amely egyrészt segít a mindennapi túlélésben, ugyanakkor olyan életmód-elemeket hordoz, melyek maguk is megnehezítik a szegénysorból való kijutást (Kozma et al., 2009).

Hátrányos helyzet és halmozottan hátrányos helyzet

A hátrányos helyzet kifejezést a rendszerváltást megelőzően a szegénység fedőneveként használták, a szegénység fogalom nem létezett a hivatalos diskurzusban. Az 1990-es évektől a fogalom megjelent a munkaerő-piaci, az oktatási és a területfejlesztési szakpolitikák területén, tartalmát a különböző ágazati jogszabályokban rögzített indikátorok határozzák meg.

Az iskolai egyenlőtlenségek szempontjából a hátrányos helyzetet először a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény, majd 2013 szeptemberétől a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló

1997. évi XXXI. törvény 67/A. §-a szabályozza, az okok közül hangsúlyosan kiemelve az alacsony jövedelmet, az alacsony iskolázottságot és foglalkoztatottságot és az elégtelen lakáskörülményeket:

„Hátrányos helyzetű gyermek: az a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult gyermek, aki esetében az alábbi körülmények közül egy fennáll:

a. *a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény igénylésének időpontjában a gyermeket együtt nevelő mindkét szülő, a gyermeket egyedül nevelő szülő, illetve a gyám legmagasabb iskolai végzettsége alapfokú*
b. *a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény igénylésének időpontjában a gyermeket nevelő szülők bármelyike vagy a gyám a szociális törvény szerinti aktív korúak ellátására jogosult vagy a kedvezmény igénylésének időpontját megelőző 16 hónapon belül legalább 12 hónapig álláskeresőként tartotta nyilván a munkaügyi központ*
c. *a gyermek szegregátumnak nyilvánított lakókörnyezetben, vagy félkomfortos, komfort nélküli vagy szükséglakásban, illetve olyan lakáskörülmények között él, ahol korlátozottan biztosítottak az egészséges fejlődéshez szükséges feltételek.*

Halmozottan hátrányos helyzetű gyermek: az a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult gyermek, aki esetében fenti három körülmény közül (alacsony iskolai végzettség; alacsony foglalkoztatottság; elégtelen lakókörnyezet, lakókörülmény) legalább kettő fennáll, illetve a nevelésbe vett gyermek és az utógondozói ellátásban részesülő és tanulói vagy hallgatói jogviszonyban álló fiatal felnőtt”.

A mélyszegénységben élőkkel kapcsolatos nézetek

A társadalmi diskurzusban különböző előfeltevések és vélemények léteznek a halmozottan hátrányos helyzet kialakulásának okairól, a mélyszegénységben élők demográfiai jellemzőiről, életmódjáról, motivációiról, a társadalmi integráció kérdéséről. A legszélsőségesebb nézetek és vélemények szerint, például „a szegénység oka a munkakerülés és a lustaság; a felelőtlen gyerekvállalás csak a segélyekért történik; a szegények nem tanultak meg takarékoskodni, aki dolgozik, az viszi is valamire”. Ezek a nézetek tovább nehezítik a probléma megértését és kezelését.

A szegénység kialakulásához és fennmaradásához vezető jellemző tényezők

Munkanélküliség

Sok esetben összefügg a területi szegregációval is. A makrogazdasági változások miatti tartós, az 1990-es évek elején kezdődő tömeges munkanélküliség leginkább a szegények által sűrűn lakott térségeket sújtja. A leépülő helyi gazdaság, a munkahelyek eltűnése a szegénységben élőket még nehezebb helyzetbe hozta. A hátrányos helyzetű kistérségekben nincs, vagy alig van munkaerő-kereslet. A szakképzetlen, rossz fizikai és mentális állapotban lévő embereknek, a fogyatékossággal élő embereknek nincs rehabilitációs munkahely. A 2016-ban elindított speciális közmunkaprogramok munkabérei olyan alacsonyak, hogy nem nyújtanak védelmet a szegénység ellen, és nem teszik lehetővé a kiemelkedést.

Leszakadó, rossz infrastruktúrájú településen élés

Elégtelen munkalehetőség, közlekedési nehézségek és az elszigetelődés a kiilleszkedés többszörös kockázatát jelenti, a szegénységbe süllyedés elkerülhetetlen ezeken a településeken.

A folyamatos népességfogyás is a szegénységet tápláló, fenntartó folyamat. A fiatal, mobilizálható − anyagi, kulturális tőkével rendelkező − emberek elköltözése a helyi társadalmak elöregedését, az egyszemélyes idős háztartások növekvő számát, az időskorhoz köthető szegénység mélyülését eredményezi.

Lakhatás rossz körülményei

Rossz minőségű, zsúfolt lakások, amelyek nem biztosítanak nyugodt pihenést, családi életteret, és legtöbbször az egészségre is rossz hatással vannak. Sokszor találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a városokból kiszoruló családok egyre rosszabb minőségű lakásokba kerülnek (lakáslejtő).

Megélhetési nehézségek
A nyomorgó családokban az elemi szükségletek kielégítése is problémát jelent. Az ennivaló hiánya, az éhezés megjelenése a megélhetési nehézségek között a szegénység mélyülését jelzi. A lakásfenntartási kiadások összege meghaladja a háztartási bevételek nagyságát, aminek gyakran a közszolgáltatásokból való kizárás a következménye.

Gyerekek nagy száma
A sok eltartott gyerek jelenti a családok számára az egyik legnagyobb szegénységi kockázatot.

Hitelek és adósságok törlesztése, uzsora
A rendszeres, de alacsony jövedelem mellett a törlesztés és adósságtörlesztés már rövidtávon is szegénységhez vezet.

Betegségek
A szegénység okozta stresszhez társuló egészségtelen életmód, a megfelelő táplálék hiánya, egészségtelen lakáskörülmények miatt a sok gyermeket nevelő szegény családokban különösen halmozódnak a betegségek. A gyenge fizikai állapot, a kisebb ellenálló képesség a fertőzésekkel szemben, a rossz higiénés állapotok, a mentális problémák sokszor halmozódó jelenléte okai és fenntartói a szegénységnek.

„A mélyszegénység átörökítésében jelentős szerepet játszik a hátrányos helyzetű településeken a lehetőségek és források hiánya, az öröklött kulturális tőke elégtelensége, az alacsony iskolázottság, a devianciák és a betegség előfordulása a családban, a kapcsolati tőke hiánya. De ugyanígy jelentős szerepet játszik a szegénység kultúrája is, mely ugyan megvédi a nyomorgókat a szegénység súlyos lelki következményeitől, és lehetővé teszi a túlélést a nyomor jelentette szélsőséges helyzetben, de meg is akadályozza az integrálódást, visszatérést a munka világába, a kínálkozó lehetőségek kihasználását.
A mélyszegénységben élő családok a kínálkozó integrációs intézmények – iskola, a munkaügyi központ, a helyi önkormányzat és a szociális szolgáltatások – nyújtotta lehetőségeket sem tudják használni. A nagyon alacsony, de rendszeres jövedelmet biztosító közmunkából is gyakran kiszorulnak, mert a foglalkoztathatósághoz szükséges szakmai és életkészségek hiánya, az alacsony munkakultúra, a leromlott fizikai és lelki állapot miatt az önkormányzatok nem szívesen foglalkoztatják őket.
A kirekesztettséghez az emberek lakáshelyzete, munkaerő-piaci és egészügyi helyzete, a közlekedési problémák, a szociális ellátórendszer és a társadalmi segítségnyújtás hiánya vezet. A leghátrányosabb helyzetű településeken – elsősorban pénzhiány, anyagi problémák miatt - az emberek magukra maradnak, elzártan a külvilágtól.” (Adorján, 2013, 69. o.)
A szegénység folyamatos utánpótlását biztosítja a hátrányokat - nagyon sok esetben - felerősítő iskolarendszer, és az egyéni-családi válsághelyzetek megoldását segítő szolgáltatások korlátozottsága. A szegénység átöröklődik a gyermekek nemzedékére.
A mélyszegénységben élő gyerek a családtól és a környezettől sem kap segítséget: szülei féltik attól, hogy más utat járjon, mint ők, és a többségi környezet is azt sugallja, hogy a lemaradása reménytelen, belőle úgysem lesz semmi. A tartósan kilátástalan helyzetű családokban előfordulhat, hogy a saját kudarcaik miatt demotivált szülők gyermekeik kitörési esélyeit is alábecsülik, és így nem bíztatják őket tanulásra, a tanult tehetetlenség mintája adódik át (Adorján, 2013).

A területi szegregáció és az etnikai gettók kialakulása – a mélyszegénység etnicizálódása

A leszakadó térségekben a munkalehetőségek hiányával összefüggésben a helyi közösségekből folyamatosan elvándorolnak a képzettebb, jobban foglalkoztatható emberek. Az üresen maradt házakba pedig a legszegényebbek költöznek, akik alacsony jövedelmük miatt jobb infrastruktúrával rendelkező településeken nem tudnak ingatlant vásárolni.
A leromló környezet miatt folyamatosan csökken az ingatlanok értéke és az olcsó lakásárak újabb és újabb marginális csoportokat vonzanak a kiürülő településekre, a szegregáció folyamatában a különböző csoportok közötti társadalmi távolság egyúttal térbeli távolsággá válik, a régi közösség felbomlik, átalakul.

A szociális szolgáltatások számára folyamatos kihívást jelent a nyomorgó családok beáramlása a pusztuló településekre, de nem csak a szolgáltatást nyújtók számára, hanem a települési önkormányzatok számára is, akik gyakran a szociális szolgáltatásokra hárítják át a problémák kezelését (Adorján, 2013).
A szegregáció egy erős, spirális mobilitási folyamat eredménye, amikor egy adott területről a jobb módú rétegek elköltöznek és helyükre szegényebb, alacsony iskolai végzettségű, hátrányos helyzetű emberek áramlanak be, ami a társadalmilag még mobilabb rétegek további elvándorlását eredményezi; mindez tovább fokozza a területi egyenlőtlenségeket.

Az elmúlt húsz évben a térségi, illetve települések közötti erősödő szegregációs folyamatok eredményeként a 2001-es népszámlálási adatokra alapuló becslések szerint mintegy száz gettó és kettőszáz gettósodásnak indult település alakult ki, elsősorban a leszakadó térségekben (Havas, 2008).

Reprezentatív felmérés éve	Roma népesség száma	Telepen élő romák aránya	**Szegregált környezetben élők ***
1971	320 ezer	66 %	
1993	470 ezer	14 %	
2003	570 ezer	6 %	**55-77*%**

1. táblázat. Elkülönült telepeken, illetve szegregált lakókörnyezetben élő romák aránya

(Kemény, id. Adorján, 2013. 17. o.)

*amennyiben a lenti táblázatban szegregáltságnak értjük az 50% körüli „roma szomszéd-arányt”

A család közvetlen környezetében lakók…	Százalék %
kizárólag cigányok	23,4
túlnyomórészt cigányok	31,8
vegyesen	22,3
a többség nem cigány	17,2
nincsenek cigányok	4,9
nem lehet megállapítani	0,3
Összesen	100.00

2. táblázat. A cigány háztartások környezeti szegregáltsága 2003-ban

(Kemény, id. Adorján, 2013. 17. o.)

A szegregátumok típusai

Magyarországon a szegregátum fogalma a Központi Statisztikai Hivatal útmutatása szerint: azon terület, ahol az alacsony státuszú – azaz legfeljebb általános iskolai végzettséggel és rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkező aktív korú – népesség aránya meghaladja az 50%-ot. A kétezer fő feletti településeken a lakótömbök szintjén is kijelölhetők szegregátumok.

Vadtelepek a települések mellett, vagy azok közelében létrejövő - és bővülő - vadtelepeket az infrastruktúra teljes, vagy szinte teljes hiánya jellemzi, a kezdetlegesen összetákolt, jobbára egyosztatú kunyhók, melyek ólakra, putrira hasonlítanak.

Volturadalmi puszták, településtől távoli **munkáskolóniák:** korábban a munkát adó terület (bánya, téglagyár, gazdaság) mellett jöttek létre, viszonylag jobb státuszúnak, munkástelepnek számítottak. A

munkahelyek megszűnésével azonban az eredeti lakónépesség nagy része elköltözött, s helyükbe marginalizálódó csoportok kerültek. A leromlott infrastruktúra, munkaterület megszűnése, a közintézmények hiánya - vagy szegregálódása, például közeli iskola esetén, a leromlott közlekedési viszonyok, mind a szegregációt erősítő tényezők.

Régről maradt telepek (máshol: hagyományos cigánytelepek)**:** Azokat a telepeket sorolják ebbe a csoportba, melyeket az 1965-től indult telep-felszámolási program során nem számoltak fel. Általában a település szélén, legelőn, vizenyős területen, vagy dombtetőn elhelyezkedő, szabálytalan telkeken, szabálytalan elrendezésű, főként még 1945 előtt épült, az akkori zsellér épületekre hasonlító lakóépületek alkotják. Vízvezeték, csatorna, gáz és pormentes út hiánya jellemzi ezeket a telepeket, néhány esetben még villany sincs.

CS házak és szocpolos telepek: 1965 után létrejött, telepszerű képződmények, amelyek sokszor egy-egy utcasort jelentenek. Eredetileg nem telepnek szánták. Szűk telkek, típustervek alapján, eleve rossz minőségben épült, csökkentett komfortfokozatú, sokszor befejezetlen épületek jellemzik ezeket a területeket. E telepek általában a település szélén, szegregáltan, rossz minőségű földön (vizenyős, folyóparthoz, szeméttelephez, legelőhöz közeli területen) találhatók, a település egészénél rosszabb infrastruktúrával rendelkeznek.

Városi szegregátumok egyik típusa a slumosodó munkáskolóniák, szociális bérlakások alkotta telepek, melyek egykori gyárak, vasúti csomópontok mellett épültek, elkülönülve a városszövettől. A másik típusa a gettósodó, lerobbanó városrészek, ahonnan a magasabb státusú lakosság modernebb lakásokba, vagy zöldövezetbe költözött, az általuk hátrahagyott korábbi bérlakásokba pedig egyre alacsonyabb státuszú családok költöznek.

Elcigányosodó falvak: mezőgazdasági művelésre kevéssé alkalmas területeken, rossz közlekedési helyzetű, nehezebben megközelíthető, elzárt térségekben fekvő egykori parasztfalvak, amelyekből a 60-as, 70-es évektől kezdve a diszkriminatív településpolitika, majd a munkaerőpiac átrendeződése következtében erőteljes elvándorlás indult meg. A megüresedő házakba az erre a célra létesített hitelkonstrukció segítségével alacsony státusú cigány családok költöztek, s így az érintett települések etnikai gettókká váltak, válnak (Havas-Szuhay meghatározásai alapján, id. Setét, 2007).

„A szegregációs folyamat nemcsak települések között, illetve térségi szinten, hanem **településen belül** is megjelenik. A munkaerőpiacról tartósan kiszorulók, illetve a bizonytalan helyzetűek jövedelme nem tette lehetővé, hogy a drasztikusan emelkedő lakásköltségeket fizessék, így nagymértékű hátralékokat halmoztak fel, ami az egyre kisebb és rosszabb minőségű lakásokba való költözéshez vezetett, (lakáslejtő). A szegregációs folyamatok az ingatlanpiac differenciálódásával is összefüggésben a településen belül a rossz minőségű, komfortnélküli lakásállományt tömörítő lakóterületeket érinti, települések közötti viszonylatban pedig a városból a rossz ingatlanpiaci pozíciójú kistelepülésekre való költözésekben jelenik meg. A roma lakosságra különösen igaz a városokból perifériális területekre való erőteljes kiszorulás, miközben a településen belüli szegregációban is érintettek.
A szegregátumban élők lakhatási feltételei jelentősen elmaradnak a minimálisan elfogadható lakhatási szinttől. A szegregátumokban általában magas az alapvető közművekkel (víz, csatorna, gáz) nem rendelkező lakások aránya, illetve a felhalmozódott hátralékok miatt sok helyen kikapcsolták az alapvető közműveket (víz, villany). A lakások jelentős része túlzsúfolt, komfort nélküli, gyakran igen rossz fizikai, statikai állapotban van, gyakori az egészségre ártalmas, vizes, penészes, gombás lakás. A cigánytelepeken a komfortnélküli lakások aránya még városi környezetben is elérheti a 70-80%-ot. A rossz lakásviszonyok alapvetően befolyásolják az ott élők életminőségét, hiszen a zsúfolt lakásokban például nem lehet a gyerekek tanulásához az alapvető feltételeket biztosítani, a felnőttek és gyerekek élettere nem különíthető el egymástól.
A szegregátumok lakókörnyezete is leromlott, sok helyütt hiányzik, vagy nagyon rossz állapotban van az út, járda, nincs pormentes út. A közösségi terek (játszótér, park) teljesen hiányoznak. Sok szegregátum közvetlen közelében egészségre káros hulladéklerakó van, vagy szennyezett talajú, esetleg vizenyős

területen található. A szegregátumokban élők egészségi állapotát a rossz lakásviszonyok mellett a lakókörnyezeti ártalmak is negatívan befolyásolják.
A szociális segítségnyújtást célzó szolgáltatások terén a szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés szempontjából a szolgáltatások térbeli elérhetősége és intenzitása jelenik meg problémaként. A szolgáltatások a városokban helyben elérhetőek, azonban itt is jellemző, hogy a térben sokszor elkülönülő szegregált lakóterületről nehezebben megközelíthető intézmények szolgáltatásait kisebb eséllyel veszik igénybe a rászorulók (pl. közlekedési költségek jelentős tényezőkként jelennek meg). A szegregált lakóterületeken élők szempontjából döntő kérdés a szociális munka intenzitása, hiszen a halmozott hátrányokkal élő, csekély érdekérvényesítéssel rendelkező családok problémáinak kezeléséhez nagyobb fokú, gyakoribb segítségre van szükség.
A területi szegregáció talán legsúlyosabb következménye a települések közötti, és a településen belüli oktatási szegregáció. Az alacsony színvonalú általános iskolai oktatás tovább mélyíti a szülők alacsony iskolázottsága, alacsony jövedelme és egyéb okokból fennálló hátrányokat, kijelölve az utat a piacképtelen szakmát adó szakiskola felé (*melyek 2016-tól kezdődően szakközépiskola néven működnek tovább. A szerk.*) - onnan pedig a tartós munkanélküliség irányába. Az elsődleges munkaerő-piacra való belépés reménytelensége pedig a szegénység, és a szegénygettók csapdájában tartja az ezekből a családokból kikerülő új generációt is." (Adorján, 2013, 18. o.)

A romák lakhatási helyzetének meghatározó problémája a szegregáció. A módszertani eltérések miatt a különféle adatforrások eredményei nehezen összevethetőek, a kétezres évek első felében készült adatfelvételek alapján a (városi slumokban, telepeken, gettósodó falvakban) kizárólag vagy túlnyomórészt roma szomszédok között élők aránya 45-55%-ra becsülhető (Habitat, 2011).
Domokos Veronika kutatási adatai szerint 823 településen és 10 fővárosi kerületben (vagyis a települések egynegyedén, nagyobbrészt nagyközségekben, a település szélén) összesen 1633 szegény- és cigánytelep van. Ezeken a telepeken 280-315 ezer ember él, az ország népességének durván 3%-a. A telepek 16%-ában nincs vezetékes vízellátás, 77 telepen még közkút sincs, 118 szegregátumban pedig nincs közvilágítás (Habitat, 2011).

„A mélyszegénységgel kapcsolatos nyilvános diskurzusban az etnikai és szociális dimenzió gyakran összemosódik, és a társadalmi kirekesztettségből fakadó összes probléma *cigánykérdésként* fogalmazódik meg. Ezért hangsúlyozni kell, hogy a mélyszegénység nem romaprobléma. A mélyszegényeknek csak a bő harmada, szűk fele roma, és a romák körében is hasonló arányt képviselnek a mélyszegénységben élők. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy az etnikai diszkrimináció rejtett - sőt sokszor önkéntelen - és nyílt dimenzióinak a kíméletlen érvényesülése miatt a mélyszegénységben élő roma családok gyermekeinek a hátrányai még sokkal súlyosabbak, mint hasonló társadalmi helyzetű nem roma társaiké." (Havas, 2008, 121. o.)

Összefoglalva: a területi szegregációnak számos negatív következménye van. Állandósítja a jövedelmi viszonyok, a települési infrastruktúra és a különböző szolgáltatásokhoz való hozzáférés egyenlőtlenségeit. Egyik legsúlyosabb következménye a területi szegregációra sokszor ráépülő oktatási szegregáció, és ezen keresztül a mélyszegénység és kirekesztettség generációk közötti átöröklődése.

1.2 Mélyszegénységben élő családok túlélési stratégiái

„A nyomor alapvetően megváltoztatja az emberek és csoportok életstílusát, normarendszerét, viselkedési és viszonyulási sajátosságait. A beilleszkedett létforma kellékeivel ugyanis nem lehet túlélni a szélsőséges szegénység viszonyai között.
A mélyszegénységben élés, az ezzel együtt járó szélsőséges bizonytalanság, a túlélésre való berendezkedés diktál egy sajátos életformát.

A kiszolgáltatottak életében megjelennek az olyan sajátos kizsákmányolási formák, mint az uzsora, mert más forrást nem találnak a mindennapi élet küzdelmeiben. Túlélési stratégiáikat a közgondolkodás és a politika illegitimnek minősíti, mint például a napszámos munkát és az (időközben, 2009-ben megszüntetett) szociálpolitikai kedvezménnyel való „visszaélést", holott a napszám beilleszkedést jelent a helyi közösség integrációs rendszerébe, és a nyomorgó családok számára csak a „visszaélés" ad lehetőséget a saját otthonhoz vagy a szociálpolitikai kedvezmény eladása esetében az időleges megkönnyebbülést hozó, jelentősebb pluszforráshoz jutásra.

Szocpolos visszaélések: A szegény, sokgyerekes családok a megigényelt több millió forintos állami támogatást (szociálpolitkai kedvezmény – szocpol) néhány százezer forintért eladták a vállalkozóknak, akik a pénz nagy részét elrakták, a töredékéből pedig használhatatlan házakat húztak fel (melyeket gyakran vissza is bontottak, hogy másik helyen is felhasználhassák az építőanyagot). A szocpolhoz szükséges papírok kiállításáért önkormányzati hivatalok, hatóságok dolgozóit, banki ügyintézőket, ügyvédeket fizettek le. Az érintett családok feltehetőleg gyakran nem is voltak tisztában azzal, hogy csalásban kaptak szerepet – ők örültek a pénzszerzési lehetőségnek, ezért belementek az „üzletbe".

A források hiánya a reménytelen helyzetben lévő és a kicsit jobb helyzetű térségekben különböző túlélési stratégiákat követel, illetve tesz lehetővé. A különböző helyzetben lévő családoknak különböző forrás-felhasználási lehetőségeik vannak: az igények visszaszorítása, a szigorú háztartási gazdálkodás, az önellátás lehetőségének kihasználása, a társas támogató rendszer mozgósítása. Amennyiben azonban semmiféle legális forrás nem áll a családok rendelkezésére, vagy azok nem elégségesek, akkor csak az illegális túlélési formák maradnak.

A szenvedés csökkentésére szolgál az alkohol, a drog, a játékszenvedély, a vágyott dolgok azonnali megvétele, hitelek vagy uzsora felvételével. A szegénység kultúrája olyan stratégiákat és életstílus jegyeket alakít ki, amelyek lehetővé teszik a szélsőséges helyzetekben való túlélést, de lehetetlenné teszik a többségi életforma átvételét, és a megjelenő új lehetőségek kihasználását is akadályozzák.

Le kell épülnie az önbecsülésnek, ugyanis a túlélés érdekében olyan tevékenységeket is el kell végezni (prostitúció, bűncselekmény, nagyon alacsonyrendű és gyakran undorító munkák, például a kukázás, lejmolás, koldulás), amit jó önértékelésű ember nem tenne. A jövő kiszámíthatatlansága, a folyamatos bizonytalanság alakítja ki a kaotikus életvitelt. A legalapvetőbb megélhetési források hiánya esetén veszik fel a nyomorgók az uzsorakölcsönt, mert az éhség - sokszor a gyerekek éhsége - diktál, és nem lehet arra gondolni, hogy mi lesz a következmény.

A tartós és súlyos szegénységhez gyakran más problémák is társulnak: a szenvedélybetegség, a munkaképesség leromlása, a kaotikus életvitel, a bűnelkövetés, a családon belüli erőszak, az egymást követő kritikus élethelyzetek, a fluktuáló, instabil, rendszerint anyaközpontú család.

A szélsőséges szegénységben élők túlélési stratégiáiból alakul ki a szegénység kultúrája, amelyet a gettószerű zárványtelepüléseken és településrészeken tapasztalunk.

A nyomorgók körében az utóbbi évtizedben sajátos életpályamodell alakult ki: a nők korán szülnek, a fiatal családok a szociális ellátásokból tengődnek, amit kiegészítenek – ha lehetőségük van rá – önellátásra termeléssel és/vagy feketemunkával." (Adorján,2013, 22-24. o.)

„A széles körben cigánynak vélt tevékenységek, úgymint uzsorahitelezés, vasazás, fatolvajlás stb., vagy éppenséggel a tevékenységek hiánya, a segélyen élés és a tervezést mellőző élet sem köthetőek egyértelműen romákhoz, a hitelt igénybe vevők és a hitelt adók között egyaránt vannak romák és nem romák, csakúgy, mint a hulladékfémet és fát gyűjtögetők és forgalmazók körében. Ezek a megélhetési minták sokkal inkább a kilátástalan nyomornak, kirekesztettségnek és a gettólétnek, vagyis a támogató kapcsolati háló hiányának és az állandósult pénzhiánynak az együttes következményei, és azokra jellemző, akik ilyen körülmények között élnek. A cigánysághoz inherensen köthető cigány megélhetési stratégia nincs, de vannak olyan megélhetési módozatok, amelyekkel egyik vagy másik cigány csoport gyakrabban él. Bár a külső megítélés több olyan tevékenységet is a cigányokhoz köt, amit valójában romák és nem romák egyaránt végeznek, identitásképző szerepe az üzletelésnek (az oláh cigányok esetében), a zenélésnek (zenész cigányok esetében) és az erdei tevékenységeknek (beások) van." (Messing - Molnár, 2011, 78. o.)

„A túlélés kényszere felöl tekintve azok a viselkedések is hatékony megbirkózási stratégiáknak mutatkoznak, melyek a legtöbb problémát jelentik a szociális munkásoknak. Ilyenek:

- a szociális szolgálatok forrásaitól való hosszú távú függés
- az agresszió és a nyomásgyakorlás - például a szegény közösség tagjainak csoportos és fenyegető megjelenése a hivatali szobában
- az egyik napról a másikra élés, a hónap végéig való tervezés hiánya
- segélyosztás utáni *nagykanál ünnepe,* ami viszont erősíti a közösségi védőhálókat, a közös öröm pillanataival szakítja meg a monoton szűkölködés nehéz idejét
- a családi események erőn felüli finanszírozása
- áttekinthetetlen családi struktúrák
- a családi kapcsolatok labilitása
- a rendszeresen ismétlődő krízis szcéna
- megállapodások be nem tartása.

Ezeket az életmód- és viselkedési mintákat tekinthetjük irracionálisnak, de amíg nem találtunk magyarázatot arra, hogy miért is alakulnak ki sok hasonló helyzetű ember esetében, addig nem találhatunk megfelelő eszközöket sem a beavatkozásra.
A nyomorgó családok számára az érett felnőtt életformát megalapozó személyiségvonásoknak és készségeknek nincs „értelme", egyrészt mivel szükségtelenek, másrészt mivel akadályozzák a túlélést. A túlélés alapfeltétele ugyanis, hogy csökkenjen a bizonytalan helyzetből és az elszigetelődésből származó szorongás (stressz). Ezért az előrelátás és tervezés egyrészt lehetetlen, hiszen nem lehet tudni, hogy mit hoz a holnap, másrészt a holnapra gondolás nem is célszerű, mert szorongást kelt. A gondolkodás tehát beletapad az itt és most-ba." (Kozma et al., 2009, 17.o.)

Erre a nehezen változtatható létformára gyakran alkalmazzuk magyarázati keretként a tanult tehetetlenség fogalmát.

Martin Seligman (1965) modellje szerint a tanult tehetetlenség:

- tartós, ismétlődő kontrollvesztés élménye bizonyos helyzetekben, amelyek
- tanult módon áttevődnek a későbbi hasonló helyzetekre is
- ez a lelkiállapot alakulhat ki pszichológiailag megoldhatatlannak minősített helyzetekben
- a megoldás reménytelenségének érzete visszatartja az illetőt minden próbálkozástól is
- kialakulására és fennmaradására befolyással van az értékrend, én-ideál, beállítottság, megbirkózási készségek, az észlelt társas támogatás.

A tanult tehetetlenség jelentős tanulási deficittel jár, Seligman szerint a tanult tehetetlenség tulajdonképpen magatartási depresszió. A tanult tehetetlenség ellentéte a tanult sikeresség, a tanult leleményesség, a szociális kompetencia képessége. (Kopp, 2003)
A tanult tehetetlenség gátolhatja az emberek arra irányuló erőfeszítéseit, hogy ellenőrzésük alá próbálják vonni a helyzeteket, akár saját élethelyzetüket. Azok az emberek, akik megoldhatatlan problémákat próbálnak feldolgozni, vagy permanens kudarcokat élnek át, akkor is feladhatják a próbálkozást, amikor erőfeszítéseik talán eredményesek lehetnének. A tanult tehetetlenség egy másik megnyilvánulási formája lehet, amikor a hátrányos helyzetű csoportok tagjai pozitív önértékelésük védelme érdekében lekicsinylik azokat a területeket, amelyekben kudarcokat élnek át (például integráció, munkavállalás, tanulás).
A szociális szolgálatok nyújtotta források nélkülözhetetlen feltételei a szegény kliensek életének. A létrehozóik a szociális szolgálatokat átmeneti segítségnek szánják, melynek célja a nehéz helyzetből való kijutás előmozdítása, az önfenntartás képességének helyreállítása. A tartósan a szegénység viszonyai között élők viszont vagy már rég elveszítették, vagy meg sem szerezték azokat a „tőkéket", melyek lehetővé tennék az önálló egzisztenciának a szociális szolgálatoktól független fenntartását.

Kozma és munkatársai (2009), a már idézett kutatásban a nyomorgó családok túlélési stratégiáit a következőképp látták:

Takarékosság

Rácáfolva a helyi jobb módúak előítéleteire a nyomorgó családok túlélési stratégiáihoz tartozik az előre gondoskodás, és a spórolás. Kifizetik például a kenyeret hó elején előre a boltban, vagy vesznek tésztát, lisztet, zsírt nagyobb tételben. *„A kenyeret be szoktuk fizetni előre egy hónapra, és akkor eleve már jó, mert nem kell azon gondolkodni, hogyha van pénzem, eszek, ha nincs, nem eszek. Így ki van fizetve előre egy hónapra a kenyér, és akkor nekünk nem kell attól félni, hogy máma kapok kenyeret, de holnap már nem eszek. Egy héten kilenc kiló. Hét elején három, hétfőn, mert kedden nincs nyitva a bolt, szombaton három. Úgyhogy kilenc kiló kenyér megy el egy héten. Itt a boltban adnak hitelt. Már akinek. Ötezerig, tízig, és nem számolnak rá kamatot."*

A szegénységben élők nem fűtenek be, csak ha nagyon muszáj; télen összehúzódnak egy szobába és csak azt fűtik, nem kapcsolják be a mosógépet, a vízzel való takarékoskodás céljából inkább kézzel mosnak.

Jövedelemszerzési formák

Jövedelmüket különböző módon próbálják kiegészíteni. A nyári időszakban kerti munkákat vállalnak pár ezer forintért. Saját kertjüket megművelik, állatokat tartanak**.** A helyi közösségek jobb módú családjainak kis gazdaságaiba járnak februártól októberig mezőgazdasági munkát végezni.

Az alkalmi (időnként fekete-) munka, a napszám egyike a legfontosabb túlélési technikáknak a nyomorgó családokban. Ráadásul ez biztosítja a foglalkoztathatóság bizonyos mértékű fenntartását a felnőttek esetében. A feketemunka általában rendkívül nehéz, igen rossz munkakörülmények mellett végzett munka, ami aláássa a nyomorgó emberek fizikai egészségét (ennek is betudható a rokkantnyugdíjasok igen magas száma a hátrányos helyzetű településeken). A fekete foglalkoztatás sem eleve adott lehetőség. A napszámos munka általában nehéz fizikai, sok esetben szakértelmet és tapasztalatot kívánó munka. Az illegális munkaerőpiacot sem vezetik más törvények, mint a legálist, és az innen való kiszorulást is ugyanazok a folyamatok határozzák meg, mint amelyek a legális foglalkoztatásban érvényesülnek.

A közmunkába való bevonódás is része a túlélésért való küzdelemnek, tény viszont, hogy a feketemunka akadályozza a közmunka elfogadását, hiszen a napszámosok féltik a munkahelyeiket. Ha bármilyen okból nem mennek, akad helyettük más, és legközelebb már nem hívják őket.

Kölcsön

A nyomorgó családok életében a kölcsönkérésnek, a hitelnek igen nagy szerepe van. Sokan közülük hitelre vásárolnak a boltban, kölcsönt kérnek a rezsi kifizetésére vagy hó végén élelmiszert kérnek a családtagoktól, szomszédoktól vagy azoktól a jómódúaktól, akiknél munkát szoktak vállalni. A következő hónapban megjövő segély gyakran épp arra elég– vagy arra se –, hogy az előző hónap adósságait törlesszék.

A kamatos pénzhez nagyon könnyű hozzájutni: minden bírálat és papírmunka nélkül azonnal megkapja, aki kéri. Az uzsorapénzt kérők ott és akkor, amikor a kölcsönt kérik, nem látnak más lehetőséget–gyakran tényleg nincs is más lehetőségük –, és a kedvezőtlen feltételek ellenére ehhez a megoldáshoz nyúlnak.

Családi stratégiák

A családi segélyezés bevezetésével a családok - jövedelemforrásaik növelése érdekében - rákényszerültek, hogy hivatalosan elváljanak, vagy legalábbis különélőkként jelentsék be házastársukat, élettársukat, felnőtt, velük élő gyermekeiket. A 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról 33. §-a szerint ugyanis egy családban csak egy személy részesülhet az aktív korúak ellátásában.

A mélyszegénységben élő nők „stratégiája" más perspektívák hiányában a nagyon korai szülés is. Alapvetően téves az elképzelés, hogy a családok a gyerekeket csak a pénzért hoznák világra. Inkább arról van szó, hogy kialakult egy sajátos nyomor-életforma – ezt nevezzük a szegénység kultúrájának –, amihez hozzátartozik a korai gyermekszülés, a gyerekek után járó ellátásokon és segélyen tengődés, a máról-holnapra élés, a jövővel kapcsolatban a rokkant nyugdíj reménye. Ok-okozati összefüggés nincs az egyes elemek között, csak együtt járás. A mintázat összetartó eleme pedig az alkalmazkodás a szélsőséges szegénység helyzetéhez.

Illegális tevékenységek, szabálysértések
Ha semmilyen más forrás nem áll rendelkezésre, akkor csak az illegális eszközök maradnak. A morális hozzáállás szélsőséges helyzetekben az életben maradást veszélyeztetné (például falopás a téli hidegben).

Társas támogató rendszerek
A hátrányos helyzetű településeken az a jellemző, hogy mindenki szegény, nem tudnak egymásnak segíteni, a szegények rendszerint a szegényekkel tartanak kapcsolatot, akik ugyanolyan nincstelenek, mint ők maguk.

Hivatalos segítség a nyomorgó családok életében
A nyomorgó családok a hivatalos támogató rendszerek tagjai közül elsősorban a települések önkormányzataitól várnak segítséget, és elsősorban kézzel fogható, materiális segítséget: segélyt, élelmiszer és ruhaadományt, házhelyet. Az egyes települések segélyezési gyakorlata nagymértékben eltér egymástól, és ez nem csak az önkormányzatok különböző anyagi helyzetétől függ. A normatív alapú, szabályozott segélyezés, amire számítani lehet, a legkevésbé stigmatizáló, kevésbé alakít ki függelmi viszonyt a kérelmező és az adományozó között.

A beilleszkedett életformában élők számára alapvetően idegen a szegények egyik napról a másikra élése. Emellett a dolgozó szegények a saját erőfeszítéseiket a másik, nehezebb helyzetben lévő leértékelésével legitimálják. A mélyszegénységben élőkre vonatkozó ítéleteik –előítéleteik– saját létbiztonságuk hiányából fakadó félelmeik kezelésére is szolgálnak, hiszen fenntartják azt a hitüket, hogy ha megtesznek minden tőlük telhetőt, akkor a lecsúszás elkerülhető (Kozma, 2003).

1.3 A szociális munkás szerepei a mélyszegénységben élő családok életében

Az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról gyökeresen átalakította a gyermekvédelem korábbi struktúráját, és létrehozott egy többszintű ellátórendszert. A korábban egybemosódó segítő-, illetve hatósági funkciókat szétválasztotta, és a családok segítésének, támogatásának feladatát a gyermekjóléti alapellátás körébe utalta azzal a céllal, hogy a szociális munka eszközeivel és módszereivel történő preventív és korrektív beavatkozások, tevékenységek tegyék lehetővé a veszélyeztető tényezők korai felismerését és megszüntetését, a gyermekek családban történő nevelkedését (Adorján,2013).

Farkas Ágnes szerint (2014) a gyermekvédelemben a gyermek, a szülő és az állam viszonylatában mindig dilemma, hogy ha a gyermeknek kívánunk segítséget nyújtani, milyen mértékig lehet a család autonómiájába beavatkozni.

Három elv ütközését nevezi meg ebben a helyzetben, melyek:
- a gyermek legjobb érdeke elv
- a legkisebb beavatkozás elve
- a védelem elve.

A védelem és a legkisebb beavatkozás elveinek együttes alkalmazása mindenképpen feszültséget kelt a gyermek védelmét ellátó szakemberben. Ahhoz ugyanis, hogy – a gyermek veszélyeztetettsége esetén – a gyermek helyzetében változás következzen be, a családnak is együtt kell működnie, szokásaiban, értékrendjében módosításokat kell végrehajtania. És minél súlyosabb egy gyermek veszélyeztetése, annál erőteljesebb beavatkozásra van szükség, ami megkerülhetetlenül együtt jár a családi autonómiába történő még mélyebb beleszólással.

A nemzetközi gyakorlatban a *védelem elve* arra irányul, hogy a szakemberek megakadályozzák a gyermekek bántalmazását és elhanyagolását. A gyermek *legjobb érdekének elve* azt jelenti, hogy meg kell találni a gyermek számára a legmegfelelőbb, állandó biztonságot nyújtó elhelyezést. A *legkisebb beavatkozás elve* olyan támogatások nyújtására irányul, amely a gyermek családban való nevelkedésének biztosítását szolgálja a családi autonómiát legkevésbé sértő módon.

„Minden döntésben a gyermek „legjobb érdekét" kell figyelembe venni. A védelem és a legjobb érdek elvének együttes érvényesülése az esetkezelő szolgáltatásokban sokszor azért problémás, mert a gyermek legjobb érdeke a családban történő – egészséges nevelkedés – csak a családból való kiemeléssel érvényesíthető. Ugyanakkor sérül a gyermeknek a családban nevelkedéshez fűződő alapvető joga.
A konfliktus feloldása valódi prevenciós tevékenységekkel valósítható meg, melyek a veszélyeztetettség kialakulását előzik meg (pl. Biztos Kezdet programok, baba-mama klubok, gyermekek számára szervezett szabadidős tevékenységek, ld. lentebb).
A legjobb érdek és a legkisebb beavatkozás közötti ütközés a segítő munka formáinak megválasztása során felmerülő dilemma.
A családdal való szembenállást próbálja meg a gyermekvédelem a legkevésbé ártalmas beavatkozással ellensúlyozni, de mindig bizonyítania kell, hogy annak indoka a gyermek legjobb érdeke." (Farkas, 2014, 246. o.)
A döntések ugyanakkor gyakran egymással egyenlő fajsúlyú jogok és elvek közötti mérlegelést, választást jelentenek, ahogy ezt ábra is szemlélteti.

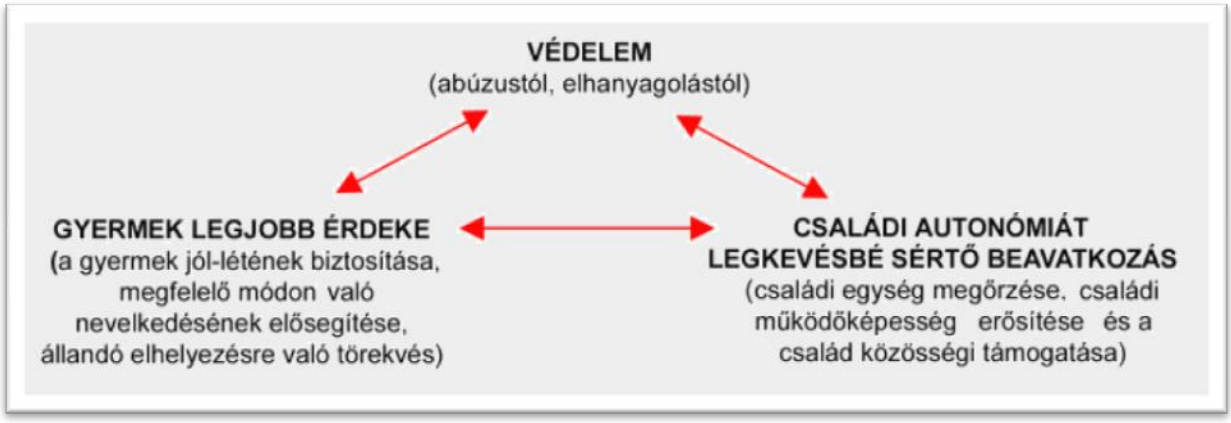

1. ábra. Ütköző gyermekjóléti és -védelmi alapelvek

(Forrás: Trocmé, N. (1999): Canadian Child Welfare Multi-Dimensional Outcomes Framework and Incremental Measurement Development Strategy, id.Rácz, 2009)

Erős szerepidentitást jelent, hogy a szociális munkások magukat a gyermek képviselőjének tekintik a szülővel szemben, és előfordul, hogy csak a veszélyeztető faktort látják a szülőben, ami nagyon megnehezíti a családdal való kapcsolatot abban az esetben is, amikor nincs szó súlyos veszélyeztetésről, bántalmazásról.
A 2016 januárjától működő kétszintű család- és gyermekjóléti alapellátás részben erre a problémára is próbált reflektálni azzal, hogy szétválasztotta a családokat segítő támogató munkát a már hatósági beavatkozáshoz kötődő, lényegesen több kontrollt tartalmazó, a védelem érdekében nagyobb beavatkozással folyó ún. esetmenedzseri szociális munkától.
Kérdés, hogy az ellenőrzések és kontrollok sokrétegű hierarchiájában mennyire tud támogató erővé válni a családsegítő szakember, vagy nem válik-e a párhuzamos folyamatok mentén még inkább a számonkérő, kontrolláló és szankcionáló szerep képviselőjévé.

Az ellentmondó elvárások kényszere

Kozma Judit és munkatársai (2009) kutatásukban a szociális szolgáltatások, és a szociális munkások szerepét vizsgálták a nyomorban élő családok segítésében. Tanulmányukban a mélyszegénységben élő családok és a szociális szolgáltatások közötti kapcsolatot elemzik öt hátrányos helyzetű kistérség tizenhat településén végzett interjús adatfelvételei alapján. Itt is kitérnek a mélyszegénységben élő családokkal foglalkozó szociális munkások kiszolgáltatottságára, az ellentmondó elvárásoknak való megfelelés kényszerére.

A szociális munkások sok esetben - részben eszköztelenségük, részben túlterheltségük, részben a hatóságok, az önkormányzat felől rájuk nehezedő nyomás miatt - nem fordítanak elég hangsúlyt (nem tudnak elég hangsúlyt fordítani) arra, hogy partneri viszonyban működjenek együtt klienseikkel az olyan közös ügyekben, mint amilyen a gyerekeket veszélyeztető helyzetek megszüntetése. Ha a szociális munkások előírnak, követelnek (bár barátságosan), és „lemennek az ő szintjükre", ez a „felülről-lefelé" irányuló kommunikáció megfelel annak a társadalmi távolságnak, ami a középosztályhoz tartozó szociális munkások és klienseik között van. Sok esetben jelen van ebben a jó szándék és a segítőkészség, amit a szolgáltatások felhasználói esetleg értékelnek, viszont a gyámkodó attitűd és a szolgáltatásoknak a gyermek veszélyeztetésének gyanúja esetén kötelező jellege az oka annak, hogy a lehetséges felhasználók – és főleg a magukat szintén a középosztályhoz soroló lecsúszottak – elutasítják a szociális munkásokkal a kapcsolatot.

A szociális szolgáltatások megítélése ambivalens a szegények körében: egyszerre jelentenek lehetséges forrást és veszélyt. Veszélyforrást jelent a felhasználók számára a szociális szolgáltatások stigmatizáló jellege, másrészt a gyermekvédelmi szolgáltatás munkatársai olyan elvárásokat támaszthatnak a nyomorgó gyermekes családokkal szemben, amelyhez a feltételek nem adottak, és azoknak a megteremtéséhez a szakemberek nem nyújtanak segítséget (vagy nem tudnak segítséget nyújtani).
A hatósági intézkedések, melyeknek az utolsó lépcsőt kellene jelenteniük, sok esetben az első és egyetlen beavatkozást jelentik.
„A felhasználóknak a szociális munkásokhoz fűződő kapcsolata természetesen attól is függ, hogy az utóbbiak azt nyújtják-e, amit az előbbiek várnak. Az elvárások és nyújtások egyszerre vonatoznak a segítő kapcsolat formai (kapcsolati) és tartalmi (a felhasználók szükségleteinek kielégítésére vonatkozó) oldalára". Kozma és munkatársai (2009, 89.o.) kutatásai során készített interjúk tanulsága alapján a „megélhetési nehézségei miatt a legtöbb szegénységben élő család a mindennapi élet küzdelmeiben várt segítséget, azaz hozzájutást

- a pénzbeli (átmeneti segély, ápolási díj, közgyógyellátás),
- a természetbeni (ruha, bútor, élelmiszer) ellátásokhoz,
- az egészségügyi és oktatási szolgáltatásokhoz,
- a fentiekkel kapcsolatos fontos információkhoz."

A jó kapcsolat alapja az elérhetőség és szükséglet-kielégítés, az, hogy a szolgálat számon tartsa a felhasználók szükségleteit, és külön kérés nélkül nyújtson forrásokat, vagy a szükséglet felmerülése esetén a forrást elérhetővé tegye.

A „megbízhatóság, a tényleges segíteni akarás legbiztosabb jele a nyomorgó családok számára, ha nem kell a szociális munkásoktól kérni, anélkül is segítenek."(Kozma et al., 2009, 90. o.)
Bár az igények hasonlóak, a megkérdezett klienseknek a családsegítő és a gyermekjóléti szolgálatokkal kapcsolatos tapasztalata, és ennek megfelelően véleménye is vegyes volt. Viszonyuk a szolgálatokhoz ambivalens.
Mivel a szolgálatok egy része alapelvként tartja számon az önkéntes megjelenést és segítségkérést, a rászorulók egy része nem kap segítséget. Azt is figyelembe kell ez esetben vennünk, hogy a túlterhelt családgondozóknak nincs módja tájékozódni azokon a településeken, ahol esetleg hetente csak pár órát töltenek.

A „gyermeket nevelő szolgáltatást igénybevevők leginkább a gyerekjóléti szolgálattal való „összetűzéseket", a szülők és a szolgálatok közötti feszültséget említették. A feszültségeket a gyermek veszélyeztetettségének megelőzésére, megszüntetésére, a gyermekek védelembe vételére szolgáló intervenciók váltják ki. Az ezekkel kapcsolatos sérelmeket minden kistérségben megemlítették a többgyermekes, szegénységben élő roma és nem roma családok egyaránt." (Kozma et al., 2009, 91. o.)

A nyomorgó családokhoz fűződő közösségi viszony típusai

A helyi közösségek természetszerűen igyekeznek fenntartani a kontrollt a helyi társadalom folyamatai felett, mivel meg szeretnék oldani a problémákat, vagy ha megoldani nem is tudják, akkor csökkenteni, tompítani, elszigetelni szeretnék ezeket. A helyi szociális szolgáltatásokat – ugyanúgy, ahogy a terület intézményeit – eszközként használják a közösségi folyamatok befolyásolásában. A nagyon hátrányos helyzetű településeken pedig a legégetőbb gond a szegénység problémájának kezelése.
Kozma Judit és munkatársai által végzett kutatás (2009) szerint nagyjából háromféle közösségi viszony különíthető el a nyomorgó családokkal kapcsolatban. „Ezek ideáltípusokként kezelhetők, nem tiszta típusok, de világosan kirajzolódott az a tendencia, ami alapot adott a típusalkotásra… A típusalkotás alapja a problémák feletti közösségi kontroll gyakorlásának módja volt." (Kozma et al., 2009, 111.o.)

Ellenőrző-büntető típus
Az első típus a legnehezebb helyzetű kistérségekben ismerhető fel. Ennek fő jellemzője a hatósági büntetés eszközeinek központi jelentősége. Hatósági eszközöket leginkább a gyermekvédelmi rendszer kínál, e közösségek vezetőinek egy része ezekkel – a gyerekek iskolába járásának elmulasztása esetén kiszabható birsággal, a védelembe vétellel, illetve a gyerekeknek a családból való kiemelésével való fenyegetéssel – igyekszik a nyomorgókat ellenőrizni és viselkedésüket szabályozni.

Szegénygondozási típus
A második típus a valamivel jobb helyzetű, azaz több forrással rendelkező kistérségekben ismerhető fel. Ezekben a kistérségekben a települések vezetői inkább segítő és kevésbé kontrolláló attitűddel viszonyulnak a közösségek nyomorgóihoz, azaz igyekeznek forrásokat is biztosítani ahhoz, hogy a szegénységben élő családok képesek legyenek a velük szemben támasztott követeléseket teljesíteni.

Szolgáltatásfejlesztési típus
A harmadik megközelítés olyan kistérségben látható, amelynek központja egy nagyobb város, mely nagyságából adódóan szélesebb szolgáltatási repertoárt tud létrehozni a helyi társadalom folyamatainak befolyásolására. A szolgáltatásfejlesztés hozadékait a nagyváros az agglomerációjába tartozó más települések számára is elérhetővé teszi, illetve egy részüket ezeken a településeken hozza létre. Ezt a probléma-megközelítést tehát a szolgáltatásfejlesztés központi jelentősége határozza meg (Kozma et al., 2009).

Azt a viszonyt, amit a helyi közösség kialakít a helyi társadalmi problémákkal, a nyomorgó családokkal kapcsolatban, alapvetően meghatározza a problémák mélysége. Ahol a gettósodás jellemző folyamattá válik a kistérség minden településén, a települések társadalmi folyamatai fölötti közösségi kontroll elveszítésének veszélye vezet a felülről jövő kontrolleszközök elvárásához, és olykor ennek szélsőséges kinyilvánításához.
A feszültségeket, a szegények elleni agressziót a veszélyeztetettség és a tehetetlenség, a bűnbakkeresés váltja ki. A hatósági kontrolleszközök hangsúlyos szerepe a közösségi konfliktusok mélyüléséhez vezet.
A segítő attitűd a második típus esetében a szegénygondozás eszköztárának fejlesztését vonja maga után, ami – a szegénység kultúrájának leküzdésében – párosulhat kontrolleszközökkel, de nem ez utóbbiak irányítják kizárólagosan az intervenciókat. Ez a megközelítés nem élezi a helyi konfliktusokat, és hozzájárul a közösségi összetartás erősödéséhez.
A harmadik megközelítés az innováció, a kínálkozó forrásfejlesztési lehetőségek minél jobb kihasználásának irányába mutat, ami szintén közelebb vezethet a problémák megoldásához, enyhüléséhez.

Ezek a megközelítések – más tényezők mellett – nagymértékben meghatározzák a szociális szolgáltatások lehetőségeit és szerepük értelmezését.

„Az, hogy a településtípusok közül a községekben élő családok gyermekei a legveszélyeztetettebbek, és közülük még lakossági arányaikhoz képest is nagyobb eséllyel kerülnek gyerekek a szakellátás gondozásába, arra utal, hogy a családok szegénysége, marginális helyzete már önmagában is megnehezíti a gyermekek elvártnak megfelelő nevelését. Úgy láttuk azonban, hogy a szakemberek ítélete mögött nem áll olyan biztos és szubjektivitástól mentes támpont, ami alapján eldöntenék, hogy az ilyen sorsú gyerekek valóban a szülői elhanyagolás áldozatai-e, vagy csupán reménytelenül szegények. A szülői magatartás megítélése pedig döntő jelentőségű a gyermekek sorsa szempontjából, hiszen – mint láthattuk – gyakran sokgyerekes családok több, akár összes gyermekét választják el szüleiktől olyankor is, amikor a család inkább szociális támogatásra szorulna.
Különösen igaz ez roma gyerekek esetében, akiket még nem roma sorstársaikhoz képest is nagyobb arányban emelnek ki családjukból, talán a nyomor még nagyobb foka, vagy talán a romák speciális megítélése miatt.” (Neményi-Messing, 2007, 42. o.)

Más oldalról közelíti meg a sokproblémás, szegény és marginalizált helyzetű családokkal való együttműködés nehézségeit Vogelvang (2003, id. Bányai, 2004a).

„Megközelítésének alapja, hogy ezek a családok számos krónikus, egymással összefüggő problémával bajlódnak, melyeket sokszor generációról generációra örökítenek, és amelyek erősen ellenállnak mindenféle változtatási kísérleteknek. Az ellenállás jelének tekinti nemcsak azt, hogy a család képtelen önállóan megoldani a problémáit, hanem hogy a segítők nehezen tudnak kapcsolatot teremteni velük, nehéz a segítség elfogadására ösztönözni őket, illetve a későbbiekben tartósabb változást elérni náluk. A szülők kapcsolata a segítőkkel általában rossz: vagy kiábrándultak a szociális munkásokból, vagy soha nem is bíztak bennük. Emiatt a sokproblémás családokat egyben *nehezen elérhető családok*nak is tekinti. Szerinte a változással szemben tapasztalható ellenállás a szociális szolgálatokra is jellemző, ezért javasolja, hogy a *sokproblémás család* fogalma helyett olyan *problémahelyzetek*ről beszéljünk, melyeket *mind a család, mind a szociális szolgálatok nehéznek találnak*.” (Bányai,2004a, 35. o.)

Minuchin (2002 id. Bányai, 2004a) és munkatársai felhívják a figyelmet arra is, hogy az e családok életében fontos szerepet játszó erőszak nemcsak a családon belül játszódik le, hanem ez jellmzi a társadalmi beavatkozásokat is. A társadalom abszolút hatalmánál fogva a gyengék védelmét biztosítja, ám eközben a beavatkozó szakemberek gyakran nem veszik figyelembe, sőt lerombolják az ott működő kapcsolatokat, a család struktúráját. A szükséges beavatkozások mellékhatásaként szétrombolják a család még működő, lehetőségekkel és erővel rendelkező részeit is. A hivatalos beavatkozások éppúgy végletesek, mint ahogy a család - egyszer teljes az összeolvadás, máskor áthatolhatatlanok a határok: a hivatal időnként kiemeli a gyereket, máskor újraegyesíti a családot, majd újabb kiemelés következik. A két véglet között kevés szakszerűen megtervezett megoldás létezik. A krízisről krízisre élő szegény családoknak nyújtott szolgáltatások többnyire széttöredezettek, egyénben és nem családban gondolkodnak, így jobb esetben csak kioltják egymás erőfeszítéseit, rosszabb esetben azonban aktívan hozzájárulnak a család széteséséhez. A rendszerszemléletű, családközpontú családmegtartó szolgáltatások illetve a családok újraegyesítését segítő szolgáltatások ezt a hiányt hivatottak pótolni (Bányai, 2004a).
„Meg kell változtatni azt a tehetetlenséget és azokat a büntető attitűdöket, melyek fenntartják a szegény családok életébe történő eredménytelen és romboló beavatkozások rendszerét, és megnehezítik azoknak a szakembereknek az amúgy sem könnyű dolgát, akik megpróbálnak segíteni.” (Minuchin et al., id. Bányai, 2004a, 31. o.)

A segítő munka sajátossága az, hogy bajban lévő, rászoruló emberekkel dolgozunk, ami komoly felelősséggel párosul. Ennek ellenére a társadalmi megítélés alapján mégsem tartozik a komoly presztízzsel bíró pályák közé.

Rácz (2014) szerint „a szociális munka és maga a gyermekvédelem olyan politikai környezetben valósul meg, amely összetett, többrétű és gyakran szakmapolitikailag is vitatott gyakorlatokra épül. A szociális munkások, gyermekvédelmi szakemberek és a társszakmák képviselői gyakran ki vannak téve konfliktusoknak a nyilvánossággal szemben, illetve a politikai elvárásoknak és követeléseknek. A szakmai munka sok esetben bizonytalan kimenetelű, amely bizonytalanság a legjobban úgy csökkenthető, ha a szakemberek bevonják a szolgáltatás igénybe vevőit, elmélyítik saját értékelő képességeiket, reflektálnak a gyakorlatra és ebben a saját munkájukra is, és aktívan együttműködnek más intézményekkel, szolgáltatókkal, hogy kreatív megoldásokat találjanak a komplex szituációkra.” (Rácz, 2014, 26. o.)

„Az Adopting a Child Welfare Practice című dokumentum szerint a gyermekvédelmi gyakorlatok során többek között az alábbi szempontokat szükséges számba venni:

- A gyermekek és a családok nagyobb valószínűséggel lépnek kapcsolatba egy segítővel, ha a segítő kiépített velük egy bizalmi kapcsolatot.
- A családok és gyermekek nagyobb valószínűséggel követik a cselekvési tervet, ha kulcsszerepük van annak megtervezésében.
- Ha a gyermekek és családok azt látják, hogy saját potenciáljukat felismerik, tiszteletben tartják, illetve megerősítik ebben őket, akkor nagyobb valószínűséggel lehet rájuk számítani az együttműködés során.
- A gyermeket traumatizálja, ha védelmi okokból el kell őt távolítani a vér szerinti családjától, ennek mértéke csökkenthető, ha saját környezetében maradhat és tarthatja a kapcsolatot a családjával, iskolatársaival és barátaival.
- Az újraegyesülés hamarabb megtörténik, ha a szülők gyermeklátogatása gyakori, és ha ez a lehető legnormalizáltabb körülmények között zajlik. A hivatalban, irodai környezetben megvalósuló vagy felügyelt látogatások a legkevésbé ilyenek.”
  (The Child Welfare Policy and Practice Group id. Rácz, 2014, 27. o.)

A segítő szakemberek munkájuk során is közvetítik a proszociális viselkedésmintákat, és ezzel hozzájárulhatnak a „proszociális viselkedésformák növeléséhez a társadalomban. A kirekesztés, sztereotip gondolkodásmód visszaszorítása, a segítőkész társadalmi magatartások kialakítása a gyermekvédelmi szakemberek részéről is a szükségletek megvilágosításával, az empátia támogatásával, a segítségnyújtással kapcsolatos normák tanításával és aktiválásával, a megosztás helyett a felelősség összpontosításával fejleszthetők.” (Smith-Mackie, 2004, id. Rácz,2014, 44. o.)

1.4 A kettős fókuszú segítő munka családokkal

A család- és gyermekjóléti szolgálatok családsegítőit gyakran megterheli az a szerepkonfliktus, ami abból fakad, hogy egy személyben kell a gyermek védelmezőjeként és a család segítőjeként fellépnie.
Bányai szerint „a családsegítést végző szociális munkások néhány esetben a szülői készségek olyan elemi hiányaival találkoznak, melyek javulásához sokkal több és szisztematikusabb munkára lenne szükség, ami még a most átalakított gyermekjóléti alapellátás szervezési formában sem megvalósítható. A befektetett többletmunka így nem hoz eredményt, mivel nem jelent elegendő, és adekvát segítséget a családnak. A mindennap egy órányi látogatás nagy erőfeszítés a segítő részéről, de nem elég ott, ahol a szülő a gyerek gondozásával kapcsolatos feladatok nagy részét nem tudja egyedül megoldani, ugyanakkor erre képessé lehetne tenni. A tanácsadás nem elég ott, ahol a szülőknek fogalma nincs, hogyan lehetne megvalósítani azt, ami a tanácsban megfogalmazódik, és természetes támasza sincs, akitől megtanulhatná. A különféle segítők párhuzamos jelenléte sem teszi hatékonyabbá a segítségnyújtási folyamatot, sok esetben inkább gátolja azt. A szociális munkások gyakran elsősorban a család anyagi helyzetére, tárgyi környezetére koncentrálnak, ami nélkülözhetetlen, de nem elégséges ahhoz, hogy a gyerek veszélyeztetése megszűnjön.” (Herczog, 2001, id. Bányai, 2004a, 115. o.) „Ha a gyerek érzelmi szükségleteinek kielégítése, a szülő-gyerek kapcsolat javítása és örömtelibbé tétele érdekében nem történik semmi, a másik oldalon elért eredmények is hamar szertefoszlanak.” (Bányai, 2004a, 115. o.)

A rendszerszemléletű szociális munkának alapvetése, hogy a családra, mint rendszerre és erőtérre tekint és a családtagok biztonságos fejlődését, működését családi kontextusban gondolja végig. A gyerek biztonságos jól-létét elsődlegesen a szülői kompetenciák fejlesztésével és megerősítésével, a családban rejlő erők mobilizálásával, a családi szerepek és határok tudatosításával és a család működését ellehetetlenítő külső nyomások (anyagi gondok, diszkrimináció, stigmatizáció) csökkentésével igyekszik segíteni.

Mint az 1.3. alfejezetben is láthattuk, sok esetben nem könnyű a segítőnek a családot, mint támogató erőt látni, és szövetségesnek tekinteni a gyermek legjobb érdekét szem előtt tartó közös munkában.
Válhat-e a mélyszegénységben élő „nem elég jó" szülő, illetve család a gyermek fejlődését elősegítő, biztonságot nyújtó „elég jó" családdá? Milyen eszközei lehetnek a segítő munkának, amelyek lépésről lépésre segítik a családot, a szülőt képessé válni a családi funkciók ellátására, fizikai, szociális és érzelmi biztonságot nyújtani a gyermeknek? Csak a megerősített család tudja a gyermekét is erősíteni, kompetens felnőtté válni, és így megtörni a tanult tehetetlenség átörökítő köreit.

A családok megerősítése megközelítés három dolgot hangsúlyoz:

- mindenki rendelkezik belső erővel és képességekkel, valamint lehetősége van arra, hogy kompetensebb legyen
- a kompetenciában mutatkozó hiányok nem az adott személy belső hiányosságaira vezethetők vissza, hanem arra a társadalmi környezetre, mely nem tette lehetővé a kompetencia megszerzését
- a meglévő képességek megerősítése, illetve új készségek megtanulása leginkább akkor érhető el, ha az emberek azt tapasztalják, hogy képesek befolyásolni életük fontos eseményeit.

Berg (1995) a sok problémával küzdő, nehezen megközelíthető családokkal végzett gyermekvédelmi munkánál a korábbi gyakorlattal szemben „intenzív, időhatáros, családorientált, a családok otthonában nyújtott, megoldásközpontú szolgáltatásokat javasol, melyben a családokat partnerként vonják be a döntéshozatalba, a célok kitűzésébe, felhasználva így a család erőtartalékait, és visszaadva azt a hitüket, hogy saját maguk irányíthatják életüket. Az így megerősített családok képesek lehetnek külső segítség nélkül élni.
E megközelítés újfajta szociális munkás szerepet és készségeket feltételez: a segítőnek nem elsősorban az a feladata, hogy a kliens szükségleteihez közvetítőként hozzárendelje a szükséges közösségi forrásokat, hanem a család erős oldalaira, lehetőségeire koncentrálva új, és hatékonyabb megküzdési készségek és képességek kibontakozásában segítse őket."(Berg 1995, id. Bányai, 2004a, 33. o.)
Annál a családnál, ahol a gyermek veszélynek van kitéve a család elhanyagoló bánásmódja és tehetetlensége miatt, más intervenciós lépéseket jelöl ki a segítő, ha arra összpontosít, hogy a gyereket „megvédje" az őt veszélyeztető szülőtől, és megint mást, ha arra összpontosít, hogy „biztonságot építsen" ugyanannak a gyereknek a családon belül.

A kettős fókuszú vagy kétgenerációs segítő munka és hazai gyakorlatának néhány példája

A kétgenerációs modell azon a feltételezésen alapszik, hogy ha a jó minőségű intervenciós programokba a szülőket és gyermekeiket együttesen vonjuk be, akkor az hosszabb távon eredményesebb lesz, mintha csak külön-külön látnánk el őket. Egyszerre veszi figyelembe a két generáció, a szülők és a gyerekek igényeit és képességeit, mert az az alapfilozófiája, hogy a gyermekek helyzetének javulása a szülők erőforrásainak és képességeinek javítása útján érhető el.
A nehéz körülmények között élő családokban a szülők elsődleges célja a túlélés, az anyagi feltételek biztosítása, ennek következtében kevesebb idő és energia jut a gyerek fejlődését elősegítő odafigyelésre és érzelmi támogatására, a közös családi tevékenységekre vagy közösségi kapcsolatok ápolására. A sok problémával küszködő családok hétköznapjaiban sok a feszültség, általában szűkösebbek az elérhető anyagi és kulturális erőforrások. Mindez alaposan gyengítheti a szülők közti, illetve a szülő-gyerek

kapcsolatok minőségét, a gyerekre való odafigyelést, a gyerek szükségleteire való érzékenység kialakulását (Bányai, 2004).
Épp ezért, pont a gyermek pszichoszociális szükségleteire figyelemmel mindig szükséges a gyermeket körülvevő család, és kiemelten a szülő(k) szükségletére is odafigyelni, problémáik megoldásában segíteni, ezzel is csökkentve a rájuk nehezedő nyomást és az állandósult stresszt. A szülők felé mutatott nyitottság azt is jelenti, hogy elismerjük, hogy ők a legkompetensebbek gyermekeik ellátásában, nevelésében, és ha kevesebb problémával kell küszködniük, akkor több kapacitást tudnak mozgósítani gyermekeik szükségletének kielégítésére és „elég jó" szülőként tudnak gondoskodni róluk. A családtámogató szemléletről és módszerekről a 3. fejezetben lesz szó bővebben.
Ez a megközelítés tulajdonképpen minden család esetében alkalmazható, de különösen a nehéz körülmények közt élő családoknak nyújt jelentős segítséget.

Biztos Kezdet Gyerekház

Gyermekvédelmi törvény szerinti „célja a szociokulturális hátrányokkal küzdő, elsősorban a hátrányos helyzetű, vagy halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek egészséges fejlődésének biztosítását támogató, fejlődési lemaradását kompenzáló, a szülői kompetenciákat erősítő, a szülő és különösen az óvodáskort még el nem ért gyermek számára együttesen biztosított társadalmi felzárkózást segítő prevenciós szolgáltatás biztosítása." Ennek során a „Gyerekház a gyermek és család sikeres társadalmi integrációja érdekében együttműködik különösen a gyermekjóléti szolgálattal, a védőnői szolgálattal, az óvodával, egyéb gyermekintézménnyel, valamint szükség esetén a jelzőrendszer egyéb tagjaival." (Gytv. 38/A§)
„A Biztos Kezdet program alapelvei:
A Program a koragyerekkori nevelésre, tanulásra, gondozásra irányul, és bármilyen, gyerekekkel és családjaikkal foglalkozó szolgáltatás szellemiségét és működését meghatározhatja (a gyerekek 7 éves, különösen azonban 5 éves koráig). Valamely szolgáltatás, illetve program az alapelvek együttes érvényesülése esetén képezheti a Program részét.
a) Az életkori alapelv szerint a Program fókuszában a gyerekek 7 éves korukig állnak (különösen 5 éves korukig). A rendszeres szolgáltatások a koragyermekkori fejlődés kiemelt szerepének és a korai beavatkozások bizonyított hatékonyságának megfelelően a képesség-kibontakoztatás interdiszciplináris megvalósítását célozzák.
b) A területi célzás alapelve. Az ország területi egyenlőtlenségeit figyelembe véve a Program elsődleges célcsoportját a hátrányos helyzetű kistérségekben, valamint a települési szegregátumokban élő családok jelentik. Ezeken a területeken jellemző leginkább a szociális problémák halmozódása és az erőforrások szűkössége, másrészt itt hiányoznak vagy szűkösek a kisgyermekekre irányuló szolgáltatások. Azokon a területeken, ahol a Program működik, mindenki számára nyitott.
c) A szülőkkel való partneri együttműködés alapelve. A szülők a gyerek elsődleges tanítói. A szülők aktív részvétele, a velük való tartalmas együttműködés, a szülői kompetenciák megerősítése, szükség esetén egyéb szolgáltatásokhoz való hozzájutásának segítése a Program meghatározó eleme.
d) A szakmák és szakemberek közötti együttműködés alapelve a koragyermekkor interdiszciplináris megközelítése alapján. Speciális szolgáltatásokhoz való hozzáférés támogatása a korai felismerés és a fejlődési elmaradások kezelése érdekében. Szakmaközi együttműködésben megvalósuló támogatás a gyerekek és a családok számára.
e) A Program célzottságának alapelve szerint a helyi szakembereknek törekedniük kell arra, hogy – bár a Program mindenki számára nyitott – a nagy hátránnyal induló kisgyermekek maradjanak a Program fókuszában." (Szilvási, 2011, 64.o.)

Tanoda program

A tanoda-program alternatív napközbeni ellátás formájában segíti az iskolai felzárkózást, a tanulási kedv és tanulási siker erősítését. A legfőbb értékekként az elfogadást, a befogadást, az érzelmi biztonság nyújtását, a fesztelen, játékos légkört, az egyes gyerekekre irányuló célzott figyelmet, a közösségteremtést, és a családias légkört nevezik meg a programot értékelő szakemberek. Pozitívumként élik meg a gyerekek,

hogy a játék és tanulás világát nem feltétlenül két egymástól különálló világként lehet csak elképzelni, hanem a kettő a tanodában találkozni tud. A tanodák légköre elősegítheti ilyen módon a tanulók tanulási motivációinak fejlődését, az önszabályozó tanulás kialakulását.
Emellett a hátrányos helyzetű kistérségekben, illetve településeken a tanoda gyakran az egyedüli kulturális programokhoz való hozzáférési lehetőséget is jelenti, a szülők szerint enélkül a gyerekek soha nem jutnának el színházba, táborokba vagy kirándulni. Számos településen a szülők számára is szerveznek programokat, képzéseket, munkakeresésben is segítséget biztosítanak, illetve a személyes problémáikkal is a tanoda munkatársaihoz fordulhatnak. Így a tanodák, főként a kistelepüléseken egyfajta multifunkcionális - részben szociális, részben kulturális - helyi szolgáltató-közösségi központ szerepét is betöltik, s rendkívül komoly helyi társadalmi tőke alakul ki tevékenységük nyomán.

Jelenlét program

A Jelenlét program a szegény- és cigánytelepeken, a mindentől elzárt aprófalvakban hiánypótló szolgáltatásokat tesz elérhetővé, mára már tucatnyi helyen országszerte. A szociális, oktatási és lakhatási támogatás, a közösségfejlesztés és a munkahelyteremtés köré szerveződő tevékenységek célja a halmozott hátrányokat csökkentő, a kirekesztettséget oldó, többirányú segítségnyújtás**.**
A Jelenlét a programot működtető szervezettől és szociális munkásoktól sokirányú szakmai felkészültséget, elkötelezettséget, széles szakmai látóteret, nagyfokú rugalmasságot és kreativitást, ugyanakkor a pénzeszközök hatékony, ötletes, a fenntarthatóságot messzemenőkig szem előtt tartó, de kimondottan a helyi szükségletek alapján történő felhasználását követeli meg. A Jelenlét első fázisában kialakult személyes kapcsolatokra, közösségi el- és befogadásra és bizalmi struktúrákra épülő szociális diagnózis minden egyes telep esetében a Jelenlétet építő szociális munkások fejében alakul ki és áll össze, érzékenyen és rugalmasan reagálva a helyi közösségben élők családi és közösségi szükségleteire.

2 Szegénységben élő roma családok

Összefoglalás

Ebben a blokkban a „cigány családsegítés” kérdéseivel foglalkozunk. Azokat a kérdéseket elemezzük, hogy amikor cigányokról beszélünk, kikről van szó, kit tekintünk cigánynak, van-e a romáknak valamiféle egységes cigány identitása, hányféle cigány identitás létezik. Beszélhetünk-e „cigány családsegítésről”, ha igen, mit jelent ez, ha nem, miért nem. Hogyan befolyásolhatja roma családokkal végzett munkánkat, annak hatékonyságát a hozzájuk fűződő viszonyunk, jelentéstulajdonításaink, a róluk való vagy hiányzó ismereteink, a roma kultúrában való jártasságunk. Érintjük azt a kérdést, hogy egyes roma közösségek kultúrájához kötődő szokások, hagyományok hogyan befolyásolhatják a családoknak az intézményekkel való kapcsolatát.

Cél

A szakembereknek ismerniük kell a szegénységhez kapcsolódó szubkulturális attitűdöket, és képessé kell válniuk, hogy felismerjék a benne rejlő erőforrásokat, ezeket megerősítsék, és megmutassák, hogyan lehet ezt egy adott jövőbeli cél elérése érdekében felhasználni. A negatív gondolkodással szemben egy olyan elsajátítható és befogadható erőforrásrendszert vázoljanak fel, amelyben tudnak a sajátjuktól eltérő kultúrájú roma családokkal együtt dolgozni a változások érdekében.

Kulcsszavak

másság, kisebbség, kulturális különbség, előítélet, diszkrimináció, kulturálisan érzékeny segítő munka

Tanulást segítő kérdések

Kit nevezünk cigánynak a különböző megközelítések szerint?
Mit értünk kulturális különbözőség alatt?
Hogyan kapcsolódik össze cigány közösségek esetében az etnikus kultúra és a szegénység kultúrájának fogalma?

Magyar nyelvű ajánlott irodalom

Szuhay P. (1999): *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest, Panoráma Kiadó
Messing V. –Molnár E. (2011): Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. *Esély,*2011. (22. évf.) 1. sz. 53-80. o.
Durst J. (2001):„Nekem ez az élet, a gyerekek” Gyermekvállalási szokások változása egy kisfalusi cigány közösségben. *Századvég,*2001. (6. évf.) 22. sz. 71-92. o.

2.1 Ki a „cigány”, mit jelent a „cigányság”?[2]

A „Ki a roma?” - több évtizedes kérdéskörében máig nincs valódi konszenzus sem a politikai-közéleti diskurzusban, sem pedig a társadalomkutatási gyakorlatban, habár jogi értelemben vannak fogódzók, és ezek egyértelműen az önmeghatározást részesítik előnyben. Ennek ellenére a roma népességhez való tartozást többféleképpen lehet meghatározni, és jelenleg több módszer is él egymás mellett a társadalomkutatás területén.
A két fő irány közül az egyik az **önmeghatározás** – ekkor az egyén mondja meg, hogy egy adott kisebbséghez, például a cigánysághoz tartozónak vallja-e magát. A másik módszer a külső személy vagy csoport általi meghatározás – ekkor **valaki más mondja** meg a válaszadóról, hogy egy adott csoport tagjának, például cigánynak tartja-e őt. Ez utóbbi gyakorlat mögött gyakran az az érvelés áll, hogy a romákat a nem roma környezet besorolása alapján érheti hátrányos megkülönböztetés, és ekkor a diszkrimináció „elkövetője” nem veszi figyelembe, hogy a másik fél magát románnak tartja-e vagy sem.

Év	Adatforrás	Módszer – identitás-kérdések irányultsága és száma	Romák (becsült) száma (fő)	Romák (becsült) aránya (%)
2001	Népszámlálás	egy kérdés, önbesorolás	190 000	1,9
2011	Népszámlálás	kettős kérdés, önbesorolás	315 000	3,2
2003	Cigánykutatás (Kemény 2004)	külső besorolás – becslés	600 000 (520 000–650 000)	6,0
2012	TÁRKI Háztartás Monitor[6]	(1) kettős kérdés, önbesorolás – becslés	440 000 (420 000–460 000)	4,4
		(2) (további kérdésként) külső besorolás – becslés	210 000 (200 000–220 000)	2,1
		Összesen (1+2)	650 000 (620 000–680 000)	6,5

3. táblázat. A magyarországi romák becsült száma és aránya a teljes népességen belül a 2000-es években a népszámlálások és a különféle kutatások alapján (Forrás: Bernát,2014, 249. o.)

„A cigányság meghatározásában figyelembe kell vennünk a társadalmi rétegződésben elfoglalt helyüket, mobilitási lehetőségeiket, a politikához való hozzáférésüket és kulturális sajátosságokat. Leírásukban szükséges elismernünk nyelvi, egyes szerzők szerint, törzsi tagozódásukat, melyek akár életmódbeli, vagy normarendszeren belüli eltérő prioritásokkal járhat együtt. Ez a differenciált, sokszempontú definíció biztosíthatja, hogy akár az előnyösebb gazdasági helyzetben élő cigány családokkal folytatott munka során is figyelembe vegyük származásuk és életlehetőségeik szociológiai és kulturális értelmezését.” (Héderné, 2011, 28.o.)

[2]Az 1971-ben London mellett megtartott I. Cigány Világkongresszus résztvevői hozták azt a határozatot, miszerint a „roma” önmegjelölést fogják használni a pejoratívnak értékelt „cigány” megnevezés helyett. Nem mindegyik cigány csoport fogadja el magára nézve ezt a közös megnevezést. A szakirodalomban a korrektség kedvéért ma gyakran a roma/cigány kettős megjelölés szerepel. A hallgatói tananyagban mindkét megnevezést használjuk, egymás szinonimájaként.

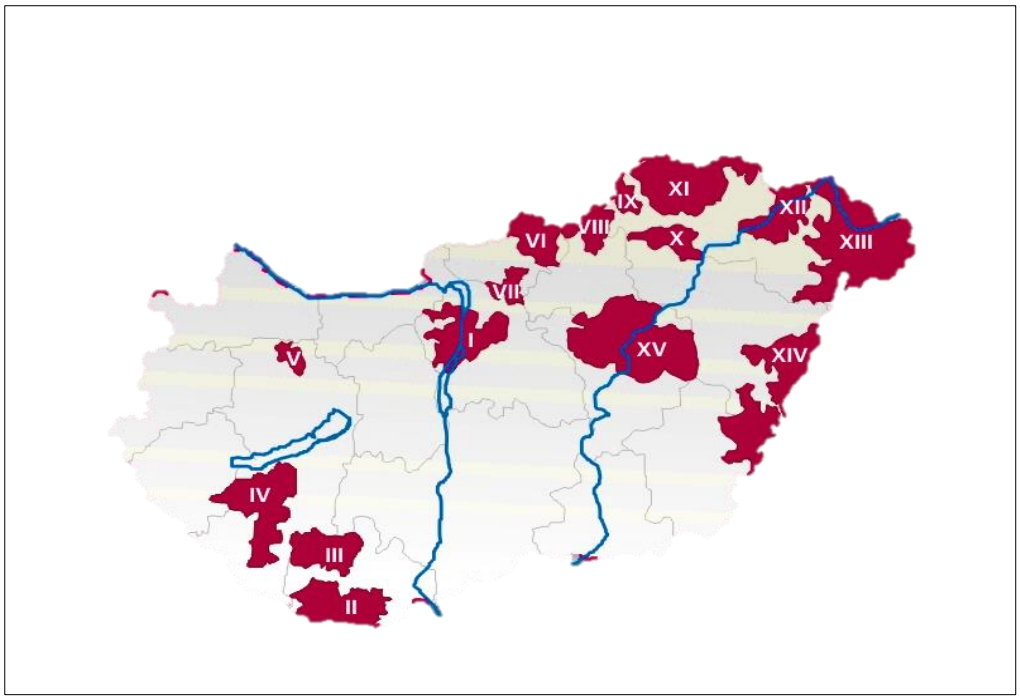

2. ábra. A romák országon belüli megoszlása

A romák országon belüli megoszlása egyenetlen. Bár szétszóródva élnek az ország területén, de többségük mégis az ország fejletlenebb észak-magyarországi, észak-alföldi és dél-dunántúli régióiban él, s ennek megfelelően a népességen belüli arányuk is itt a legmagasabb. Az északi régióban a legmagasabb ez az arány: 30,8%. A keleti régióban, a Budapest környéki iparvidéken és a Dél-Dunántúlon az összlakossághoz viszonyított arányuk 18%. Legkevesebb roma a Dunántúl nyugati részén él, mindössze a teljes népesség 3,8%-a.

A romák jelentős része ezernél kevesebb lélekszámú településeken lakik, ahol igen kevés a munkalehetőség, és a létfeltételek az átlagosnál rosszabbak. Felülreprezentáltak a közlekedési infrastruktúrával és tömegközlekedéssel szegényesen ellátott településeken, ahonnan az ingázás a jobb munkalehetőségeket kínáló nagyobb településekre, a bérekhez viszonyítva, igen költséges. Azokban a régiókban, amelyekben a roma lakosság aránya magasabb, a kistelepülések elszigetelt közösségeket alkotnak, ahol a társadalmi és gazdasági hátrányok halmozottan jelentkeznek. Az ilyen kistérségekben élők munkalehetőségeinek lényeges javítása különféle intézkedések – munkahelyteremtő támogatások, a közlekedési lehetőségek javítása, utazási költségtérítés, a közszolgáltatások (gyermekgondozás, oktatás, egészségügyi ellátás) fejlesztése – együttes alkalmazásával érhető csak el.

A 2011-es népszámlálás alapján anyanyelvként a magát cigánynak vallók 17%-a (54 ezer fő) beszél valamilyen cigány nyelvet. 1990-ben és 2001-ben egyaránt 48 ezren jelöltek meg cigány nyelvet anyanyelvükként, ami 1990-ben a cigány nemzetiségűek egyharmadát (34%), 2001-ben pedig egynegyedét (25%) jelentette. A cigány nyelvet anyanyelvként beszélők aránya tehát a cigányságon belül folyamatosan csökken. A közel félmilliós magyarországi cigányság több mint 70 százaléka magyar, több mint 20 százaléka cigány és csak közel 10 százaléka román anyanyelvű, vagyis magyar, oláh és beás cigány.
Ebből is látszik, hogy a cigányság nem homogén kisebbség, a hazai cigányság három nagyobb csoportját különböztethetjük meg: romungro magyar cigányok, oláh cigányok és beás cigányok.

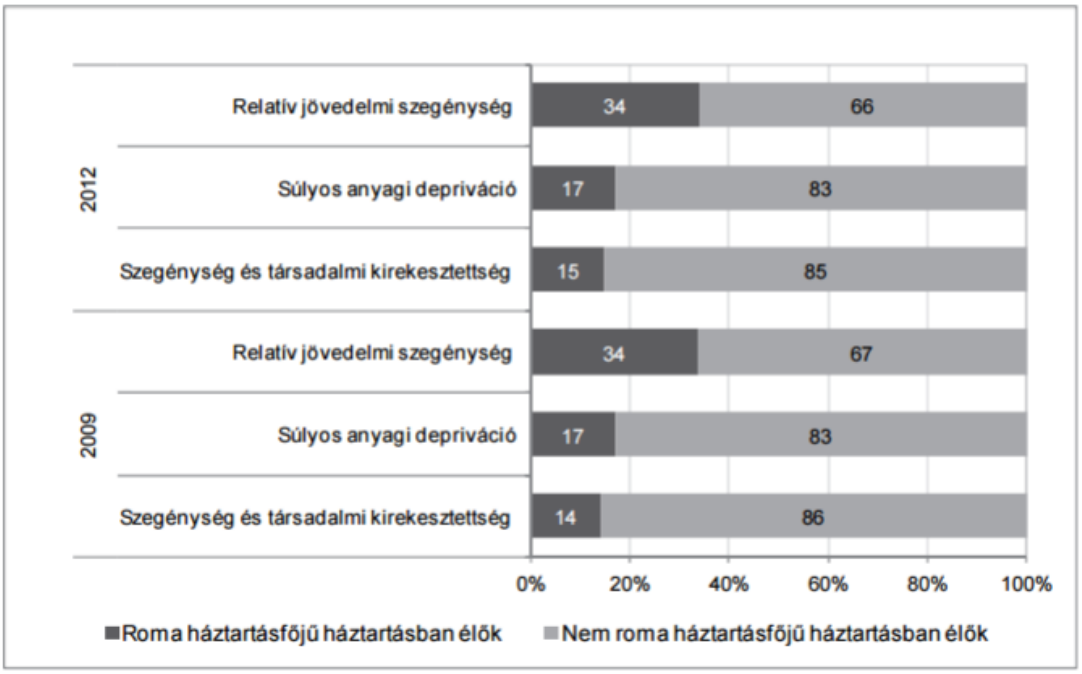

3. ábra. A szegénységben és a társadalmi kirekesztettségben élők összetétele a roma és nem roma háztartásfővel rendelkező háztartások szerint 2009-ben és 2012-ben (%)
(forrás: Háztartásmonitor 2009 és 2012 adatai alapján Gábos – Szívós - Tátrai, 2013, 55. o.)

A csak magyarul beszélő romungrók kb. 77%-ot tesznek ki a hazai cigány népességből és legnagyobb létszámban az ország északkeleti vidékein élnek, de kisebb-nagyobb arányban szinte mindenütt jelen vannak. Nagy létszámuk és területi szétszórtságuk alapján régóta erőteljes differenciálódás zajlik soraikban. A muzsikusok erősen polgárosult, döntően városi csoportja életmódját tekintve már legalább száz éve nem sok hasonlóságot mutat a vályogvetéssel, mezőgazdasági segédmunkákkal foglalkozó falusi tömegek életmódjával. Az életmódbeli elkülönültség szinte etnikai jellegű különbségek képét mutatja, hiszen a muzsikusok és a vályogvetők között lassanként megszűntek a házassági kapcsolatok is. A szocializmus évtizedeiben a falusi romungrók létszámarányukat is meghaladó mértékben vállaltak ipari segédmunkát Miskolc, Ózd, Salgótarján, Budapest, Tatabánya, Oroszlány és más ipari városok építkezésein, üzemeiben, többnyire megőrizve falusi illetőségüket. A szocialista nagyipar és a mezőgazdasági üzemek összeomlása többségüket rendkívül kiszolgáltatott helyzetbe hozta. A muzsikából élők létalapját szintén megszűntette a globalizáció magnós zenekultúrája.

A romani nyelven és magyarul beszélők, akiket többnyire oláh cigánynak neveznek, kb. 11%-ot jelentenek. Ők a legmozgékonyabb csoport, gyakran nagy földrajzi területeken ápolnak rokoni és üzleti kapcsolatokat, de ők sem élnek vándorló életmódot. Önállóságra törekvő, kereskedő életmódjukat sok esetben nehezen tolerálta a szocializmus, a rendszerváltás után azonban, éppen ezen erényekre alapozva, számos család sikeres vállalkozásokat teremtett meg. Akiknek ez nem sikerült, gyakran hihetetlen nyomorban tengődnek, tehát a differenciálódás ebben a csoportban hozta létre a legnagyobb anyagi különbségeket. Anyanyelvük révén a legtöbb közösséget éreznek és legtöbb fejlődésre alkalmas kapcsolatot ápolnak más európai cigány közösségekkel. E kapcsolatok a házassági kötelékekkel is folytonosan megerősítésre találnak. A határokon átnyúló üzleti és családi kapcsolatok ápolásának önálló intézményei alakultak ki. A legtöbb hangos konfliktus körülöttük alakul ki. Pedig ők azok, akiket a munkalehetőségek mindenáron való megragadása vitt a városokba, akik még azon az áron is városi munkahelyre törekedtek, hogy a lakáshoz jutás megoldhatatlannak látszott, és később is annak bizonyult.

A román nyelven és magyarul beszélő beások zöme a Dél-Dunántúl falvaiban él. Jelenleg ők a legkisebb földrajzi mobilitást mutató csoport. Nagymértékben beilleszkedtek a szocialista korszak mezőgazdasági és ipari nagyüzemeibe. Ez a rendszerváltáskor tömeges munkanélküliséget eredményezett, ám a kiszolgáltatottság a Dunántúl konszolidáltabb viszonyai között mégsem olyan rettenetes, mint Borsodban vagy Szabolcsban. Iskolázottsági szintjük például, a többi csoporténál rosszabb kiinduló helyzetből viszonylag gyorsabb emelkedést mutat. Az életmód megváltozása az etnikai kötelékeket is oldja. Ahogy az oláh cigány közösségek a hasonló életmód alapján óriási területeken, akár határokon is átnyúlva megtartják az etnikai azonosság érzését, úgy a beások esetében jól látható, hogy az ellenkező irányú folyamat, az életmód lassú szétválása az etnikai összetartozás szálait is meglazítja (Tóth et al,2000).

A cigányság kultúrájáról Szuhay Péter (1999) azt mondja, hogy a magyarországi cigányság kultúrája alapvetően népi kultúra, mely elsősorban a szóbeliségre támaszkodik. Kisebbségi helyzetű, alávetett kultúra, jobbára el nem ismert és marginális; a cigányság nagy csoportjaira jellemzően részben hiány- és részben szegénységi kultúra; az esetek jelentős részében szubkultúra és törzsi nemzetségi kultúra; sok esetben pedig olyan lokális kultúra, amely a kulturális egységesülést megelőző állapotban van. A korábbi évtizedekben az is szociológiai és etnográfiai vita tárgya volt, hogy a cigányság kultúráját etnikus kultúraként vagy csupán osztály-, illetve réteg-kultúraként, ezen belül a szegénység kultúrájaként lehet-e értelmezni.

Az egyik megközelítésben abból kell kiindulnunk, amit a társadalom többsége, a hatalom, az intézményrendszer mond és állít emberekről, a másik megközelítésben pedig abból, hogy a különböző társadalmi csoportok önmagukról mit mondanak, és mit állítanak. Az egyik esetben kijelölő, a másikban választó, önmeghatározó álláspontról van szó.
A szociológiai alapú elképzelés a hatalmi intézmények hibájaként, illetve következményeként írja le a cigányság helyzetét, melyben a társadalmi kiszolgáltatottság a mindenkori hatalmi, politikai viszonyok függvényeként értelmezhető.

Az ettől eltérő másik karakterisztikus koncepció szerint a cigányság olyan etnikus entitás, melynek kulturális sajátosságai élesen eltérnek környezetétől. E koncepció nem az objektív társadalmi hiányokat vette számba, hanem a cigányság mindenkori helyzetét egy önként választott magatartás eredményeként értékelte.
Az etnikus koncepció azt sugallja, hogy a társadalom és annak intézményei mindenkor felkínálják a társadalmi integrációhoz és beilleszkedéshez szükséges feltételeket, de ezzel a cigányok képtelenek élni. Az etnikai megközelítés figyelmen kívül hagyja a globális társadalmi összefüggéseket, a társadalom hatalmi struktúráit, ehelyett az etnikumok belső, kulturális életviszonyaira fókuszál, így a cigány egyén kizárólag a hagyományos cigány kultúra képviselőjeként jelenik meg, teret adva a különböző „mítoszoknak”.

A két koncepció egymással ellentétes viszonyban áll, és jól levezethető belőlük a cigányokkal szembeni társadalmi attitűdök két szélső formája.
A két megközelítés ismerete közelebb visz minket a társadalmi előítéletek részleges megértéséhez. Az etnikus folyamat egy társadalmi folyamat része. Egyaránt fontos egy etnikum leírásánál mind a belső vállalás, mind pedig a társadalom által az adott embercsoportra kijelölt és kényszerített magatartás, társadalmi viselkedés. A többségi társadalom által kijelölt normák ugyanis hatnak, és a negatív viselkedésformák erős befolyással lehetnek a társadalmi csoportokra (Szuhay, 1997).
Krémer Balázs (2009) az integrációt segítő beavatkozások terén emeli ki a kettős megközelítést:

Strukturális megközelítés
A romák társadalmi hátrányait alapvetően alacsony iskolázottságuk, lakóhelyi hátrányaik, munkaerő-piaci kirekesztettségük magyarázza. Ebből a megközelítésből a hátrányok leküzdésének az alapvető eszközei azok a beavatkozások lehetnek, amelyek az iskolázottságban, munkavállalásban, lakáshoz jutásban igyekeznek etnikai természetű megkülönböztetés nélkül enyhíteni a létező társadalmi hátrányokat, a hasonló hátrányokkal küzdő többiekhez hasonlóan. E megközelítés alapvetései pedig épp a

megkülönböztetésnélküliségre helyezik a hangsúlyt: a romák számára is éppúgy kell biztosítani a jogokhoz, javakhoz, intézményekhez, szolgáltatásokhoz való hozzáférést, mint ahogyan azok mások számára is elérhetők. Legfontosabb eleme ezeknek a megközelítéseknek az integráció gondolata, az, hogy a romák és nem romák közötti érintkezéseknek, együttléteknek, együttműködéseknek magától értetődő módon kell jelen lennie az élet minden területén.

Etnikai megközelítések

A romák még a hasonló helyzetű nem roma csoportokhoz képest is hátrányban vannak, ezért a beavatkozásoknak, programoknak kimondottan a romákat kell megcélozniuk, a romák hátrányait szükséges elsősorban enyhíteni. Ilyen kimondottan a romákat megcélzó programok léteznek az oktatás, foglalkoztatás vagy éppen szociálpolitika területén is. Sokan az ilyen integrációs programok előnyeként könyvelik el azt, hogy így lehet jelentősebb befolyást biztosítani maguknak a romáknak a programokról szóló döntési folyamatokban, a végrehajtásban és a csatlakozó politikák kialakításában is.

Állásfoglalása szerint: „a romák hátrányainak enyhítését célzó programok sajátos, és csaknem feloldhatatlan nehézsége az, hogy kiket is lehet cigánynak, romáknak tekinteni. Emberi jogi megfontolásból csak az elfogadható, ha mindenki saját maga döntheti el, vállalhatja fel identitását. Vagyis, emberi jogi szempontból csak azt lehet románnak tartani, aki önmagát cigánynak/románnak tartja." (Krémer, 2009,1. 65. o.)

A kutatók sok esetben a roma emberekkel, családokkal foglalkozó különböző ágazati szakembereket kérdezik a „biztosabb besoroláshoz", hogy ők kit tartanak románnak, cigánynak.

„Kiket sorolnak a romák közé a szakértők (tanítók, szociális munkások, rendőrök stb.). Különösképpen olyan kutatásokban, melyekben a cél szociál- vagy társadalompolitikai javaslatok kidolgozása (…),kitűnő gondolat, hogy meghatározzák a népességnek azt a körét, melyet romaként kezelnek azok, akiknek a feladata a szociál- vagy társadalompolitikai célok megvalósítása. Miért is gondolják ezek a szakemberek valakiről azt, hogy roma? Kis települések esetében minden bizonnyal úgy képzelik ezek a szakértők, hogy „tudják", hogy falujukban ki a cigány, hiszen személyesen ismernek mindenkit, sőt azt gondolják, hogy ismerik mindenki származását s szüleit vagy nagyszüleit is. Még ilyen esetekben is óvatosságra intenénk azokat, akik a szakértői besorolást felülbírálhatatlan, „objektív tényként" kezelik. Lesznek egyesek, akik az „egy csepp vér" elve alapján végzik a roma etnikai besorolást - mindenkit románnak neveznek, akinek a felmenőági rokonai között bárki valaha is vélhetően roma volt. Mások más kritériumokat használhatnak: elképzelhető, hogy egyes szakértők a vegyes házasságban élőket már nem tekintik románnak, különösképpen olyan esetekben, ha a szóban forgó háztartás életformáját tekintve „nem él cigányként". Elképzelhető, hogy egyes szakértők pusztán a „cigány életmód" alapján döntik el, ki a roma s ki nem, de mivel a cigány életmód ebben az esetben feltehetőleg pusztán annyit jelent, hogy valaki szegény, az, aki szegény, könnyen cigánynak minősül, s gyakran az minősül cigánynak, aki szegény." (Ladányi - Szelényi, 2011, 169. o.)

„Összefoglalva: A társadalmi rétegződés problémához kapcsolódó cigányságdefiníció hátránya, hogy azt sugallja, hogy a cigányság olyan homogén csoport, amelynek életformáját-életmódját a szegénykultúra elemei határozzák meg. Figyelmen kívül hagyja az etnicitást, és a cigányság gazdasági rétegzettségét.

Az etnicitás túlhangsúlyozásának hátránya viszont figyelmen kívül hagyja a globális társadalmi összefüggéseket, a társadalom hatalmi struktúráit, ehelyett az etnikumok belső, kulturális életviszonyaira fókuszál, így a cigány egyén kizárólag a hagyományos cigány kultúra képviselőjeként jelenik meg, teret adva a különböző „mítoszoknak" szélsőséges esetben kulturális jelenségként értelmezve eseti, esetleg a társadalomra nézve káros magatartásformákat.

A cigányság-definíciós kísérletek nehézségei jogi szempontból is problémákat vetnek fel. A definíció-öndefiníció kérdése mellett jogi szempontból a másik dilemma a cigányság etnikumként, kontra nemzetiségként való meghatározása.

Magyarországon a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény értelmében a cigányság sokáig etnikai kisebbség volt, mert különbözik a lakosság többi részétől a nyelv, a kultúra, és a hagyományok tekintetében, mert nincs anyanemzete. Ma nemzetiségként definiálódik.

A nemzetközi jogban maga a nemzetiség, a nemzeti kisebbség fogalma sincs pontosan definiálva, a „tudományos érvek” mellett így legalább annyira politikai alku tárgya, hogy mely etnikai csoportok minősülnek nemzetiségnek.” (Adorján, 2013, 33. o.)

2.2 Kulturális különbözőség fogalma – sztereotípia és előítélet

Általánosságban kultúrának nevezzük az egyik generációról a másikra hagyományozódó anyagi és szellemi javak összességét, az életmódok sajátos mintázatát, ami többé-kevésbé állandó jelentésű szokások, magatartásminták konfigurációjából áll. Minden kultúrának sajátos elképzelései vannak a világról és benne az ember helyéről, arról, hogy milyen rangja van a különböző életkorú egyéneknek, a nemek szerepéről, arról, mi fontos és mi helyes, illetve arról, hogy hogyan kell és hogyan lehet élni. Ezek az irányelvek mint **hiedelmek, értékek és normák** fejeződnek ki, amelyeket a fejlődő egyén születésétől fogva mint természetes és nem megkérdőjelezendő kereteket tanul meg.
A kulturális különbözőség megtapasztalása mind a társadalom, mind a csoportok, mind az egyén szintjén megnehezíti az eligazodást, és konfliktusokhoz vezethet. Mindig zavart okoz, amikor azt tapasztaljuk, hogy a másik ember vagy csoport a sajátunktól jelentősen eltérő kultúrával bír.
Az egymástól eltérő kulturális jegyekkel jellemezhető csoportok egy társadalmon belüli együttélése – főleg, ha többségi – kisebbségi csoportokról van szó – nem mindig konfliktusmentes. Azonban az kulturális különbségek ellenére is inkább rendelkeznek közös kulturális és intézményi elemekkel, érintkeznek egymással, hatnak egymásra az együttélő közösségek. A kulturális különbözőség nem statikus, folyamatosan változó viszonyrendszer jellemzi.

Feltételezések, sztereotípiák és előítélet

A kategóriákba (osztályokba, csoportokba) sorolás egy olyan művelet, melynek révén a környezet tárgyai, eseményei, személyei csoportosíthatók valamilyen „címke” alatt. Bár a gyors tájékozódáshoz szükséges, jelentős torzításokat eredményez a megismerésben.
Más emberekkel kapcsolatosan nagyon gyakran feltételezésekre hagyatkozunk: amikor új helyzetekhez és emberekhez kell viszonyulnunk, egy régi tapasztalat alapján ítélünk, viselkedünk. Az ilyen feltevések alapján szinte elvárjuk, hogy mások az előzetes elképzeléseink szerint viselkedjenek. Mivel ritkán adódik lehetőség egy-egy embert mélyebben megismerni, a viselkedését nemcsak leírjuk, de magyarázzuk is: okot, célt, szándékot tulajdonítunk neki a megrögzött általánosságoknak megfelelően.
A nehézséget az okozza, hogy általában csak korlátozott tapasztalatok alapján vonjuk le a következtetéseinket. Gyakran nem is saját, hanem mások tapasztalatainak kész átvételével dolgozunk. A tapasztalatok gyűjtése a személyes kapcsolatok, a média, környezeti hatások útján történik, az így szerzett információk is befolyással vannak rá. A készen átvett, részleges tudás alapján levont általánosságokhoz akkor is ragaszkodunk, ha a jelen tapasztalatai éppen ellentmondóak, az illető nem úgy viselkedik, ahogy várnánk.

A sztereotípiák - melyek lényegüket tekintve sűrítő, korlátozó, torzító szerepet töltenek be - létezése elkerülhetetlen. A sztereotípia leegyszerűsített vélemény egy adott embercsoportról, amelynek következtében a csoportot alkotó összes emberre bizonyos - általában negatív - jellemvonásokat vonatkoztatunk.

Gordon W. Allport (1999) szerint az előítéleteknek két típusát különböztetjük meg.
A negatív előítéletek negatív benyomások másokkal kapcsolatban, melyek hiányos információkon alapulnak, s a tettlegességig fajulhatnak.
A pozitív előítélet esetén, amely ugyancsak hiányos információkon alapuló értékítélet, az egyén hajlamos a különbségeket a valóságnál kisebbnek látni.

A szakemberek és a kliensek esetében is mindig jelen van a sokszínűség. Allport(1977) fogalmazta meg, hogy előítélettel nem rendelkező ember nincs, hiszen mint szereplő, nem tudna részt venni interakciókban.

Az előítéletek és sztereotípiák ugyanis szükségesek ahhoz, hogy eligazodjunk a világban és adott eseményekre és történésekre választ adjunk. Úgy kell mindezt tennünk, hogy az esetek többségében nem rendelkezünk minden szükséges információval és tudással, ehhez képest meg kell hozni egy adott döntést. Ezért fontos, hogy tisztában legyünk azzal, hogy saját magunk milyen feltételezésekkel, tulajdonításokkal és sztereotípiákkal rendelkezünk, és mindezek hogyan hatnak az adott segítő kapcsolatban. Az **előítélet** akkor válik diszfunkcionálissá, mikor az előzetes feltételezéseink, elvárásaink, a csoportot alkotó emberekkel kapcsolatos sztereotípiáink (negatív vagy pozitív képeink) az ellenkező tapasztalatok ellenére is fennmaradnak.
Az előítéletesség **diszkriminációhoz** vezet, amivel az erőforrások egyenlőtlen elosztását, a hátrányos megkülönböztetést és a lehetőségek hiányát szokták igazolni. A diszkrimináció: a feltételezések, sztereotípiák és előítéletek következményeként zajló cselekvés. Alapulhat társadalmi rétegek, nemek, etnikumok, fajok és bőrszínek közötti különbségeken
Mit tehetünk az előítéletesség ellen:

- fel kell ismernünk saját előítéleteinket; figyelnünk kell arra, hogy érzelmeink, érzékeléseink és véleményeink hogyan befolyásolják a cselekvéseinket
- el kell érnünk, hogy minden fél a másik nézőpontjából is lássa a történteket
- kerülnünk kell az emberekkel kapcsolatos előfeltevéseket.

A cigányokra vonatkozó kirekesztő mítoszok középpontjában a koszosság, lustaság, bűnözés, felelőtlen gyermekvállalás áll, amelyek közül mindegyik külön – külön is alkalmas a félelemkeltésre, emellett ezek könnyen kapcsolódnak a „segélyen élő" elítélő képhez. A kistelepüléseken gyakran ez a negatív viszonyulás a meghatározó ideológia, amelybe beágyazódik a segítő szakember is (Héderné, 2011).
A gyermekvédelemben dolgozó szakembereknek azt is figyelembe kell venniük, hogy cigány családokkal dolgozva ők a nem-cigány többségi társadalmat képviselik a családok számára és a hivatalos – gyakran hatósági színezetű – szerepüket még a többségi hatalmi dominancia is felerősíti.
Farkas Zsombor szerint „a társadalmi kirekesztettségben, szegregáltan élő romák sok esetben megpróbálják követni, vagy legalább megközelíteni az elvárt közösségi normákat. Ez az erőfeszítés addig tart, amíg a kiilleszkedés abba a szakaszába érnek, amikor mindez már nagyon távoli, elérhetetlen és értelmetlen céllá válik, és a lehetetlensége miatt mintegy a tudatból is törölni kell. A cél újra felélesztéséhez, az ehhez vezető szándékolt egyéni és közösségi cselekvésekhez *külső beavatkozásra* van szükség, amely igyekszik megteremteni a cselekvések legalább minimális feltételeit, amire a telepprogramok esetében ez a keret a társadalmi integráció elősegítése, pontosabban a társadalmi kirekesztődés enyhítése lehet." (Farkas,2015,37. o.)

2.3. A nők és a család szerepe a kisebbségi kultúrában

A szocializációs minták szempontjából fontos kérdés, hogy mi a nő helye és szerepe egy kisebbségi kultúrában, egy sokféle hátránnyal és kirekesztettséggel szembesülő kisebbségi közösségben. Hegedűs T. András (1996) egy 20 évvel ezelőtti tanulmányban figyelemre méltó elemzést ad erről a kérdésről.
A kisebbséghez tartozó nők aktív tagjai a szubkultúrának, szerepük az etnikum fennmaradásában nagyobb is lehet, mint a férfiaké, ezért engedi el őket nehezebben a közösség, a család. Sokkal többről van itt szó, mint biológiai reprodukcióról. Forrai és Hegedűs kutatásai szerint (1990, 1996) a roma lányok valamivel jobb eredményeket érnek el a magyar iskolarendszerben, mint a roma fiúk, valamivel tovább is jutnak benne, de ennek ellene hat, hogy a közösség nem engedi kiszakadni, nem engedi kulturálódni őket, mert akkor elvész a kohéziós erő, a roma feleség és anya, nagyanya, aki összetartja a családot, a nemzetséget. Jobb iskolai eredményeiket a roma lányok azért nem tudják továbbtanulásban realizálni, mert kapják, őrzik, továbbadják a kulturális örökséget. Ennek köszönhető, kívülről ellentmondásosnak tűnő, egyszerre rabszolga és félisten szerepük. Kisebbségi etnikumhoz tartozó nők esetében az emancipációt lehetetlenné teszi a csoporthoz tartozás kényszere, állapítja meg Hegedűs a 20 évvel korábbi állapotokra vonatkozóan Minden olyan kisebbségi csoport, amely fenyegetettnek érzi magát, és elég nagy ahhoz, hogy strukturálódjon, szorosra zárja sorait. Hajlamos arra, hogy régi viselkedésmintákat konzerváljon, a szegregációra adott válaszként bezárkózzon, és kirekesszen. A képzettségi szint emelkedésével növekszik az asszimiláció haszna, kevésbé kockázatos elhagyni a csoportot, mivel az egyén nagyobb biztonsággal

átlépheti csoportmobilitási határát, azt a tevékenységi területet, amelyet a mindenkori többségi társadalom egy kisebbség számára kijelöl. Így érthető, hogy etnikai kisebbségek miért „tartják vissza" női tagjaikat a továbbtanulástól. A család, a közösség megnehezítheti a saját sors felépítését, a személyiség szabad megvalósítását, teljesen lehetetlenné mégsem teszik. Azonban egy ilyen döntésnek az a kockázata, hogy az illető elveszítheti családját, kibocsátó közösségét, másik oldalról viszont, hogy végül nem fogadja be őt az a közösség, ahová integrálódni akar. A teljes beolvadás még azok számára is, akik adottságaik révén letagadhatják a cigányságukat, csak addig lehetséges, amíg fel nem bukkan a család, vagy csak a szálak elvágásával lehetséges, ez viszont lehetetlenné teszi az egészséges személyiségfejlődést. Ez a konfliktus vezet sok esetben a magasabb végzettséget adó iskola elhagyásához.
Hegedűs rámutat, hogy a cigányság különböző csoportjaiban lehetségesek egyéni emancipációs utak roma nők számára, és ezek tanulsága, hogy azok a roma csoportok „engedik el" bizonyos feltételekkel nőtagjaikat, amelyek gazdaságilag és társadalmilag elég erősek ahhoz, hogy ilyen „veszteséget" megengedjen maguknak. Ha a csoport nem elég gazdag, vagy társadalmilag nem elég stabil, akkor be kell kényszerítenie asszonyait a kultúrában általános női szerepekbe. Nem a legszegényebb, legkiszolgáltatottabb roma csoportok lányai tudnak megvalósítani sikeres emancipációs és integrációs modelleket, hanem a társadalomban valamilyen módon erősebb pozícióra szert tett csoportok legtehetségesebb nő tagjai (budapesti kereskedő családok, zenész családok). Ez azt bizonyítja, hogy a magasabb iskola nem a mobilitás csatornája, hanem a mobilitás következménye. A magasabb iskolai végzettség megszerzése tudatosan akkor merül fel a lányoknál, amikor a család, közösség stabil gazdasági szintet ért el, és a közösség (nagycsalád, roma csoport) kevésbé érzi magát fenyegetve. Ha bizonytalan az elért gazdasági-társadalmi szint, akkor a lányok továbbtanulásában nagy szerepe lehet egy ambiciózus anyának, aki bizonyos feltételek mellett elirányítja őket a magasabb iskolába, és ezzel a számára már el nem érhető, de lánya számára még biztosítható társadalmi érvényesülés útjára. Az alacsony státusú csoportokba tartozó lányok esetén azonban sokkal nagyobb a véletlenek szerepe, ha mégis rá tudnak lépni erre az útra, és támogató közösség hiányában a kockázat is sokkal nagyobb az ő számukra.

A gettószerű elkülönültségben élő fiatalkorú romák gyermekvállalásának okai és következményei

Gyukits György és munkatársai (2009) hatvan ún. strukturált interjút készítettek különböző típusú településeken (a fővárosban, Miskolcon, illetve borsodi kistelepüléseken) olyan nőkkel, akik fiatalkorúak voltak, amikor megszülték első gyermeküket. Esetenként a nők élettársával vagy férjével, valamint szüleikkel is készült interjú. A kutatás során több kérdésre próbáltak választ kapni:
Miért vállalnak gyermeket a szegénynegyedekben élő fiatalkorú roma nők? Valamiféle felelőtlenségről van szó - ahogy a társadalmi közvélekedés tartja-, vagy mélyebb társadalmi okokat, determinációkat kell keresnünk a látszólag szabad, egyéni döntések mögött. Valóban szabad döntésről, vagy inkább kényszerpályáról van szó a fiatalkorú roma leányok esetében? Egyáltalán roma sajátosságról van-e szó, amelynek kulturális gyökerei lennének, vagy a szegénység miatt válik a fiatalkori gyermekvállalás oly gyakorivá a gettólakók körében? Vajon etnikai, vagy szociális tényezők játszanak-e szerepet a korai gyermekvállalásban?
A fiatalkorúak gyermekvállalásának milyen szociális következményei vannak, és milyen válaszokat képes adni ezekre a szociális ellátórendszer? Vannak–e kitörési lehetőségek, amelyeket a szociális rendszer is kiaknázhatna?
A gyermekvállalás okait elemezve Gyukitsék vizsgálták az érintettek szociális helyzetét is.

Szociális helyzet
Szociális helyzet szempontjából a vizsgált népesség nem tekinthető homogénnek, jelentős jövedelemkülönbségek tapasztalhatók közöttük. Vannak olyan családok, akik jóformán csak szociális támogatásokból és alkalmi munkákból élnek, ezzel szemben vannak olyan családok, ahol egy, esetleg két kereső is van a családban, nem jellemző a díjhátralék, és tartós fogyasztási cikkek is megtalálhatók a háztartásukban.
A jövedelemmel kapcsolatban külön kell szólni a bűnözésről, illegális tevékenységekről, amely elsősorban a férfiak körében fordul elő, ezekből a tevékenységekből esetenként igen nagy jövedelemre lehet szert

tenni, de ez az életforma nem tudja megadni azt a biztonságot a családnak, mint amit egy kereső foglalkozás nyújthat. A kutatás idején az interjúalanyok között nem egynek az élettársa börtönben volt, és talán ezek a családok kerültek a legkilátástalanabb helyzetbe.
Különbségek tapasztalhatóak a lakásviszonyokban, és a szociális ellátásoktól való függés tekintetében is. Ahol nincs kereső foglalkozású a családban, ott alacsonyabb a jövedelem, nagyobb a különböző szociális támogatási formáktól való függés, gyakoribb a közüzemi tartozás és a lakásviszonyok rendezetlensége. A kutatás alanyai – a fiatalkorú anyák – többnyire a halmozottan hátrányos helyzetben lévők közé tartoznak. Iskolai végzettségük általában nyolc általános, vagy ennél kevesebb, néhányan közülük kisegítő osztályba jártak.
A közgondolkodásban általánosan elterjedt, hogy ezek a fiatalkorú nők azért vállalnak gyermeket, hogy különféle szociális támogatási formákat szerezzenek meg. Két tényezőre hívják fel a kutatók a figyelmet ezzel kapcsolatban: egyrészt a gyermekekre jutó amúgy sem túl magas támogatási összeg reálértéke a kilencvenes évek közepétől fogva folyamatosan csökkent, és az olyan új támogatási forma, mint az adójóváírás, a vizsgált csoport számára nem elérhető. A fentiek alapján tehát egyáltalán nem állítható, hogy pusztán a szociális támogatás miatt vállalnának gyermeket a fiatalkorú lányok.

Fogamzásgátlás
A kutatás során vizsgálták, hogy a fogamzásgátlási módszerek ismeretének hiánya döntő magyarázó tényezője lehet-e a fiatalkorú nők gyermekvállalásának, illetve vannak-e olyan értékek, normák, például vallásos meggyőződés, egyebek, amelyek befolyásolhatják a fogamzásgátlással kapcsolatos attitűdjüket. Az interjúk alapján megállapítható, hogy a megkérdezetteknek elégséges információjuk van a fogamzásgátlásról, és nem hivatkoztak olyan értékre vagy kötelező érvényű normára, amelyek befolyásolták volna őket a fogamzásgátlással kapcsolatos döntéseikben.
Hogy milyen fogamzásgátlási módszert választ valaki, azt elsősorban a kapcsolati hálójának tagjai határozzák meg. Kiemelkedő szerepet játszhatnak ebben az anyák, valamint a barátnők.
Esetenként a fogamzásgátlási eszközök alkalmazásában, illetve az ettől való tartózkodásban a szexuális partnernek is meghatározó szerepe van.
A gettóbeli férfiak fogamzásgátlóeszköz-ellenessége a férfiszerep átalakulásának tulajdonítható, vagyis a családfenntartó funkció helyett – ettől megfosztottak, ilyen értelemben ők is szociális helyzetük foglyai **–** a férfiasság olyan szimbólumai kerülnek előtérbe, mint amilyen a szexuális potenciál és a nemzőképesség – a fogamzásgátlás pedig ez utóbbit veszélyezteti.
Az állással és adózott jövedelemmel nem rendelkező férfinak nem jelent különösebb anyagi kockázatot, ha alkalmi partnere teherbe esik, ez is egy fontos feltétele annak, hogy miért válhat a szexualitás, a nemzőképesség a férfiasság szimbólumává a gettóban élő férfiak számára. A fogamzásgátláshoz, illetve ezek nem használatához hozzátartozik a kérdés anyagi oldala is. A fogamzásgátló eszközök drágák, és a mélyszegénységben élő személyek egyébként sem tudnak minden esetben hozzájutni ezekhez

Abortusz
Ha bekövetkezik a nem kívánt terhesség, akkor még mindig van egy lehetőség: az abortusz; ezért fontos az ezzel kapcsolatos attitűdök kérdése. Az abortusz tekintetében mind az ezt elítélő, mind az ezt megengedő álláspont megjelent az interjúalanyok elbeszéléseiben. Van olyan eset is, amikor az élettársa kényszeríti a nőt arra, hogy megszülje gyermekét, annak ellenére, hogy már vannak gyermekek, és a nő nem kíván újabb gyermeket. Ez a gettóban élő nők kiszolgáltatottságára is felhívja a figyelmet.
Az interjúk alapján megállapítható, hogy a megkérdezettek a szükséges információk birtokában vannak a fogamzásgátlást illetően, és a terepeken nincs mindenkire kötelező norma, amely a fogamzásgátlást vagy az abortuszt megtiltaná a számukra, ezért a fiatalkorú lányok gyermekvállalását pusztán ezekkel a tényezőkkel nem magyarázhatjuk, s ugyanezért nem várható eredmény kizárólag a felvilágosító programoktól, bár kétségtelen, hogy szükség van ezekre.

Az iskola szerepe
A megkérdezett anyák iskolai végzettsége igen alacsony, egyikük sem jutott el az érettségiig, bár elismerik az iskola szerepét, saját perspektíváikat negatívan ítélik meg. Nincsenek olyan személyek az ismeretségi körükben, akinek magasabb az iskolai végzettsége, mint az övéké, és ha mégis van ilyen, akkor is azt

tapasztalják, hogy ennek ellenére ők sem tudnak elhelyezkedni. Kapcsolati hálójuk jellemzően nem terjed túl az adott telepen. Ezek a kapcsolatok nem „hidak", abban az értelemben, hogy nem kötnek össze társadalmi távolságot, ezért nem szélesítik ki lehetőségeiket a munkavállalás terén. Tapasztalataik szerint az etnikai megkülönböztetés lehetetlenné teszi számukra az álláshoz jutást, ezáltal értelmetlenné válik a magasabb iskolai végzettség elérése.
A tizenéves lányok személyes, illetve a sorstársaik tapasztalatai alapján vonják le azt a következtetést, hogy nem érdemes időt és energiát fektetni az iskolába, ennek azonban az a következménye, hogy amúgy is korlátozott lehetőségeik tovább szűkülnek, és így a fiatalkori gyermekvállalás nem ronthatja későbbi életesélyeiket.

Az első párkapcsolat
A szociális támogatás érdekében való gyermekvállalás mellett a másik általános feltételezés, hogy a fiatalkorú anyák gyermekei nem tudatos elhatározás következtében jöttek a világra, ezzel szemben a kutatás tapasztalatai szerint mindegyik megkérdezett akarta az első gyerekét. Sok esetben megfigyelhető, hogy nagyon fontos volt számukra az első párkapcsolat. Ennek oka, hogy a gettóban élők kapcsolati hálóját a többrétegűség és a hídszerű kapcsolatok hiánya jellemzi. A telepen sok emberrel vannak jóban, átjárnak egymáshoz beszélgetni, de igazán mély kapcsolatot nem alakítanak ki senkivel, a kapcsolatok híján vannak a bizalomnak is. A megkérdezettek arról számolnak be, hogy nincsenek igazi barátaik.
De sok esetben a sérülékenység és a bizalom hiánya jellemző a családon belüli kapcsolatokra is. A széteső, sokszor változó összetételű családokban, ahol esetleg alkoholprobléma, bántalmazás, erőszak is előfordul, a fiatal lány kilátástalan helyzetbe kerülhet. A gyermekvállalás egyfajta menekülés, a gyermek révén „felnőtté" válik, amely feljogosítja az önálló életre. A továbbtanulási lehetőségek – ha egyáltalán vannak – olyannyira korlátozottak, hogy nem kínálnak igazi alternatívát, ennél fogva nem késleltethetik a gyermekvállalást.

A megkérdezett fiatal anyák reményei egyik esetben sem váltak valóra. Tipikus, hogy magukra maradnak, esetleg valamelyik szülőtől kapnak némi támogatást. A leány általában ugyanazt az életpályát futja be, mint az édesanyja: a végállomás a válás, amit az anyákkal és gyermekeikkel szembeni fizikai erőszak előz meg. Az idősebb generáció esetében az alkohol, a fiatalabban a kábítószer a jellemző ok.

Roma sajátosság-e a fiatalkori terhesség?
Elvileg akkor lehetni kimondottan roma sajátosságról beszélni, ha normák írnák elő a romák számára a fiatalkori házasságot, és ezért lenne gyakori a fiatalkori terhesség. Az interjúk ezt a feltételezést nem erősítik meg, sőt a megkérdezett roma lányok a korai terhesség miatt családon belüli ellentétekről, esetenként konfliktusokról számolnak be.
(Vannak a magyarországi cigányságnak olyan – a cigányságon belül kisebbségben lévő - csoportjai, ahol voltak tradicionális okai a fiatal korban kötött házasságnak, bár ezek a hagyományok az utóbbi évtizedekben erősen erodálódtak. Ezekben a közösségekben azonban jellemzően nem a szegénységben élő roma családokat találjuk.)
A gettóban élő lányok a gyermekvállalás révén az önállóságukért harcolnak, aminek eszköze a gyermekvállalás, és nem fordítva.
E kérdést tisztázandó a kutatás során ***nem romákkal is készültek interjúk, és beszámolóik azt tükrözik,*** *a* gyermek az ő esetükben is a személyes autonómia biztosítéka, a felnőtté válás szimbóluma. A nem roma interjúalany is arról számol be, menekül a családjából, mert szüleitől nem kapja meg azt a törődést, amire vágyott, a bizalmatlanság légkörében éli életét: nincsenek barátai, szüleivel kapcsolata már régóta megromlott. Az iskola szerepéről is a roma interjúalanyokéval azonos nézetekkel találkozhatunk, az iskolával, az iskola mint a jó álláshoz jutás eszközével kapcsolatos felfogásokat náluk is a kapcsolati háló határozza meg.
Az interjúk nem támasztják alá azt a feltételezést, hogy a fiatalkorú gyermekvállalás a roma népességre kizárólagosan jellemző magatartási forma lenne, aminek gyökereit a roma kultúra sajátosságaiban kellene keresnünk, hanem egy olyan jelenséggel állunk szemben, amelyet a szociális helyzet hív életre: a szegénység, az itt lakó népesség alacsony iskolai végzettsége és nem utolsósorban a társadalmi kapcsolati hálóik sajátosságai azok a tényezők, amelyek felelőssé tehetők a fiatalkori gyermekvállalásért.

Figyelemre méltó, hogy egy amerikai gettóban végzett kutatás során egy másik etnikai csoportnál, egy másik társadalomban nagyon hasonló jelenségeket tapasztaltak. Ez is abba az irányba mutat, hogy a fiatalkorúak körében tapasztalható gyermekvállalás nem roma sajátosság." (Adorján, 2013, 39-45. o.)

„Azokban a cigánycsaládokban, ahol az élet másképp szerveződik, mint ahogy az az egészségügyben és az egészségüggyel szinkronban lévő középosztályi kultúrában megfogalmazódik, ott számtalan konfliktushelyzet adódhat a családok, közelebbről az anyák és az egészségügy között. Általában a szegények, de közelebbről a szegény sorsú cigánycsaládok körében a kisgyermek nevelése és a kisgyermekkel kapcsolatos szokások kevésbé változnak az idővel, mintegy függetlenek a gyakorta változó tudományos igazságok tételeitől és a gyermek ellátásával és nevelésével kapcsolatos divathullámoktól.
A szegény sorsú cigánycsaládok nem ebben a kultúrában gondolkoznak, a gyermek ellátásának nem alakul ki szertartásos rendje és nem is teremtődik meg a csak gyermekekre szabott gyermekvilág, a gyermek méretéhez igazított bútorozott szoba, mese- és játékvilág. Nem működik egymás mellett párhuzamosan egy felnőtt- és egy gyermekvilág, amelyben a felnőttek a gyermekekkel gyermek módon viselkednek, tehát átjárnak ebbe a világba, míg a gyermekek számára megismerhetetlen a felnőttek világa. A szegénykultúrában nincs kettős világ. Egyben vannak felnőttek és gyerekek, együtt zajlik az élet. S mert nincs gyermekvilág, gyakorlatilag nincsenek gyermekjátékok és nincsenek mesekönyvek. A felnőttek tárgyai és eszközei válnak játékká. Attól, hogy nincs külön gyermektér, a gyermekek egyfolytában a felnőttvilág részesei, és mindaz, ami velük történik, elsősorban szocializáció. Előttük zajlik az élet, amelyre nem nevelődnek, hanem belenőnek." (Szuhay, 1999,132. o.)

2.4. A kulturális mássághoz való viszonyulás módja a szociális segítő munkában

A szociális munka szakirodalmában és gyakorlatában a XX. század végén jelentek meg hangsúlyosabban a kirekesztés elleni, antidiszkriminációs és elnyomás ellenes irányzatok, megközelítések. A kulturális sokféleség jelenvalósága nem csak a szociális segítő munkában szembesít minket kérdésekkel, hanem a szociálpolitika, az oktatás, a területfejlesztés területein is meghatározó következményei vannak a különbségek elismerésének, elfogadásának vagy elutasításának. Az irányzatok áttekintésénél Héderné Berta Edina (2011) felosztását használjuk:

Színvak irányelv
A „színvak" szociális szakemberek – hasonlóan a „színvak" oktatás- és szociálpolitikusokhoz - kerülve a rasszizmus vádját „nem látják" az ügyfelük etnikai származását. Az előítéletet, diszkriminációt tagadva, a speciális jártasságot, úgynevezett kulturális kódokat szükségtelennek, sőt megkülönböztető jellegűnek tartják. A kliens problémáinak és helyzetének elemzésénél az „általános" embert feltételezik, csak az egyént nézik társadalmi kontextus nélkül, és így megkülönböztetés-mentes elvárások kerülhetnek megfogalmazásra. Ez a megközelítés nem ismeri el azt a tényt, hogy a származásbeli különbözőségek nyilvánvalóak, jól láthatóak és észlelhetőek és kategóriaként mindkét fél számára megfogalmazódnak. Észleléseinket, a másik viselkedését magyarázó gondolatainkat befolyásolja a kommunikációs partner külső jellegzetessége, viselkedése. A színvak szociális munkások nem látják meg a kliens kisebbségi létével összefüggő konfliktusokat, nehézségeket. A szociális munkásnak így nem dolga foglalkozni az előítéletek, sztereotípiák módosításával, és a diszkriminatív viselkedésekkel, mint lehetséges hátrányokkal, mert egyenlő emberekként kezeli klienseit.
Az egyértelmű tények kimondhatatlanságával ez az elmélet nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az etnikai kisebbségekhez tartozó kliensek zöme a segítő kapcsolatot kudarcnak élte meg. Ez közvetett módon a társadalmi távolságok növekedését, a diszkrimináció rejtett megnyilvánulásainak a sűrűsödését „segítette elő". Etnikai származásunk az identitásunk egyik alapvető része, amennyiben az identitásunk nem jelenhet meg egy segítő kapcsolatban, a kapcsolat célja sérül (Héderné, 2011).

Antirasszista irányelv

Az antirasszista irányelv azt képviseli, hogy a rasszista, diszkriminatív jelenségek gyakoriak az adott társadalomban, a jó közösségi együttélés érdekében makroszintű kezelést igényelnek. A modellt képviselő szociális munkások tevékenysége elsősorban az egész társadalomra irányul, azzal a céllal, hogy annak előítéletességét megváltoztassa. Ellentétben a színvak szemlélettel, nemhogy nem vesz tudomást a diszkriminációról, hanem igen érzékenyen reagál a megkülönböztető típusú megnyilvánulásokra. Úgynevezett etnikai ügynökségek megalapításával kívánták az etnikai kisebbségeket érő jogsérelmek orvoslását segíteni, hozzájárulva a diszkrimináció ellenes jogalkotás fejlődéséhez.

Antiopresszív gyakorlat

Az antiopresszív értelmezés a pszichoszociális megközelítéssel szinte teljesen ellentétben, a szociális szakemberek részéről jóval intenzívebb, s nagyobb felületű aktivitást vár el a társadalmi elnyomással szemben. Bírálja a szervezeti szempontokat előtérbe helyező esetmenedzsmentet, ami, eltárgyiasítja a segítő kapcsolatot (Dominelli, 1996; 156. o. id. Héderné,2011). Egyik meghatározó érve az, hogy ezek a tartalmak kiszolgálják a politikai elit érdekeit. A kulturális diverzitás kérdésében nem reflektál az interperszonális helyzet sajátosságaira, viszont, az előzőnél jelentősebb mértékben tárgyalja a társadalmi – gazdasági – politikai faktorokat. A társadalmi elnyomás több szinten valósul meg: társadalmi, intézményi, interperszonális szinteken (Dominelli, 2010).

Kulturális deficitek elve

Az esetmunkához kapcsolódó, harmadik megközelítés, ami az egyenlőség hirdetése következtében nem tartalmaz semmiféle kulturális, vagy etnikai jelzőt az elnevezésben, és a *politikai korrektség* okán nem is folyik róla nyílt vita, jelenléte viszont igen erős. A hagyományos esetmunka folyamatában, különösebb speciális ismeretek nélkül, a segítők perszonalizálják a problémát, s a beilleszkedés hiányát hangoztatva, kulturális deficitekről beszélnek. Ez a felfogás a szimbolikus, vagy puha rasszizmus interperszonális szintű megnyilvánulása, s a mai napig igen elterjedt a hazai gyakorlatban és a szakmai diskurzusban is.

Multikulturális szociális munka

Az erősödő globalizációval együtt jár a kulturális sokféleség, melynek eredményeképpen a nyugati társadalmak újabb tapasztalatot szerezhettek a másságról. A multikulturalizmus fogalmát a társadalomban elsősorban az integrációval, a társadalmi kontrollal és a normák szabályozásával foglalkozó intézmények vezették be, így elsősorban a társadalom- és az egészségpolitika, az oktatás és a szociális munka területén jelent meg ez a megközelítés, először a nyugat-európai államokban. A multikulturalizmus az etnikai pluralizmust és az életstílusok, életformák kulturális sokféleségét a globalizáció hatásaként társadalmilag adott realitásként határozza meg, amelyet a kölcsönös megértés szellemében pozitívumként, gazdagodásként kellene megélniük az embereknek.

A multikulturalizmus a szociális munkában a kliensek sokszínűségére, mint értékre pozitívan tekintő megközelítés. A 80-as éveket követően az erősödő rasszizmus elleni tiltakozásnak és fellépésnek is tudatos kifejezője volt a multikulturális irányzat. Kritikaként fogalmazódott meg vele szemben, hogy elősegíti a párhuzamos társadalmak kialakulását, ami fenntartja és erősíti a társadalmi dezintegrációt. A multikulturális szociális munka nem várt következményeként megerősíti a *másság* folyamatos átélését a klienseinél, mintegy bezárja őket az etnikai kultúra sokszor romanticizált világába.

Kulturális érzékenység kívánalma

A szociális munka pszichoszociális megközelítéséhez kapcsolódva jelenik meg az 1980–as évek végén, és a segítőtől elvárt viszonyulást helyezi középpontba. A kulturális érzékenység a szociális szakember kompetenciájára, jártasságára és hatékonyságára utal. Új eleme a felelősség: a szakmai személyiség felelős használata, és a kliens kulturális hátterének a megismerésére irányuló állhatatos törekvés. „A szociális munkás felelőssége, hogy megértse a kliens viselkedését, ugyanúgy, mint bizonyos szavak, vagy szimbólumok jelentését. Ha folyamatosan félreértjük ügyfelünket, könnyen elveszíthetjük aktív részvételét.” (Proctor - Davis, 1994, 318. o. idézi Héderné, 2011)

A kulturális érzékenység a segítő munkában azt is jelenti, hogy a segítő kapcsolat interakcióiban nem az általános - még ha széleskörű is - ismereteinkre, előfeltevéseinkre támaszkodunk, hanem mindig az adott család saját önmeghatározását, saját kulturális identitását vesszük figyelembe, megértve azt a közösségi beágyazódást, ami aktuálisan alakítja életüket, szokásaikat, viselkedésüket, viszonyulásaikat.

Kulturális alázat megközelítés
A kulturális alázat nyitottságot jelent a másságra; azt jelenti, hogy a tőlünk különböző emberhez tisztelettel viszonyulunk. Nem érezzük magunkat felsőbbrendűnek, hanem tiszteljük és elfogadjuk mások kulturális énképét, hátterét és tapasztalatait. Nem egyszerűen arról van szó, hogy ismereteket szerzünk más kultúrákról. Nem elég észrevenni a másságot, hanem a saját kultúránkat is külső szemlélőként kell nézni, elemezni, kritizálni.

Előítélettudatos tisztelet fogalma
Gordon W. Allport (1999) szerint az előítélet az ismeretlentől való félelemből adódik. Olyan ember nincs – így szakember sem – aki nem rendelkezik előítéletekkel. Vagyis senki nem képes arra, hogy adott kérdésekben, helyzetekben előítéletmentesen gondolkodjon, vagy cselekedjen. A lényege, hogy tudatosuljon a szakemberben az, hogy milyen előítéletekkel rendelkezik, melyek segítik őt eligazodni a világban, és munka közben tisztelettel közelítsen a számára nem ismert, előítéletet generáló, vagy előhívó helyzetekhez:

- származáshoz
- kultúrához
- társadalmi helyzethez és körülményhez
- életkörülményekhez
- nevelési stílushoz
- világról alkotott képhez.

A szociális munkások nagyon fontos, közvetítő szerepet játszanak az állam és polgárai közötti kapcsolatban. E szerep befolyással és hatalommal jár, amelyben egyszerre van jelen a gondoskodás és a megerősítés, de az irányítás és az elnyomás lehetősége is. Ez utóbbi lehet szándékos, de akár akaratlan is. A szociális munkában nem lehet a személyeset a politikaitól elválasztani: „Nincs középút, a beavatkozás vagy erősíti (vagy legalábbis elnézi), vagy valamilyen mértékben enyhíti az elnyomást.”(Thompson, 1992a, idézi Háberman, 2011, 88. o.)
„Ha a szociális munkásnak sztereotip attitűdje és elvárásai vannak, hajlamos olyan információt kiválasztani a kliensről, ami ezt megerősíti. Ha a kliens úgy érzi, hogy sztereotip értékelés alanya, hajlamos visszahúzódni, minél kevesebb információt adni, és együttműködést tanúsítani. Ez aztán úgy értékelhető, hogy nem kooperatív, és „valamit titkol.” (Whitehouse, 1986, idézi Háberman, 2011, 94. o.)

2.5. A kulturális érzékenység gyakorlata családokkal végzett a segítő munkában

A szociális munkásnak felelőssége van a mássággal kapcsolatban, széles optikával az összképet kell néznie, átlátnia, és ott kell beavatkoznia, ahol a másság termelődik. Feladata, hogy egyszerre kívülről és belülről nézze az emberi helyzeteket, és lehetővé tegye az integrációt. A kliensek számára ettől válik hitelessé és relevánssá a szociális munka (Katz,2009).

A cigányság - mint minden kisebbség - etnikus öntudatát és annak szimbolizációját meghatározóan a *többségi társadalomhoz* való viszonyai rendszerén keresztül értelmezhetjük, amelyben folyamatos *elfogadó-elutasító* kapcsolatban áll a többség és a kisebbség. A többség alapvetően saját értékeit, normáit, életvezetését tekinti kiindulópontnak, melyhez képest a kisebbséget leértékeli, illetve elvárja, hogy a kisebbség csoportjai hozzá igazodjanak. A kisebbség kényszerűségből elfogadja az alá-és fölérendeltségi viszonyban számára juttatott pozíciót, de az igazodás nehézséget és konfliktusokat is eredményez.

A szakember-kliens kapcsolat mindkét szereplője az adott társadalom tagja, következésképpen mindketten megélik a társadalmi kommunikációkban élő és újratermelődő sztereotípiáknak való kitettséget. A hierarchikus viszony interakcióiban ők maguk is, a sztereotípiák mindennapi alkalmazásával újratermelik, megerősítik azokat. Minden, újonnan szerveződő segítő kapcsolat az adott társadalom által megélt etnikai konfliktusok emlékével együtt alakul, ezt hordozza magában. Nehezíti az elfogadó segítő kapcsolat kialakítását az, hogy sok esetben a jelzőrendszer probléma-jelzése kapcsán kerülünk kapcsolatba a roma családokkal és ennek révén deficit- vagy deviancia-központú leírást kapunk, ami befolyással lesz beállítódásunkra és fellépésünkre (Héderné, 2011).
Ha tisztában vagyunk azzal, hogy a saját látásmódunk tele van feltételezésekkel és előítéletekkel, ez segíthet a nyitott gondolkodás fenntartásában és abban, hogy tiszteljük a támogatást igénylő személyeket és olyan kapcsolatot alakítsunk ki, amely felül tudja írni az előítéleteket újratermelő mintázatot.
A kulturális kompetencia az a képesség, illetve képességek halmaza, amelynek birtokában a szociális munkás hatékonyan tud dolgozni olyan emberekkel, akik a sajátjuktól eltérő etnikai, kulturális, politikai, gazdasági és vallási háttérrel rendelkeznek. A kulturálisan kompetens szociális munkás tudatában van és tiszteli a más etnikumból származó kliensek értékeit, hagyományait, szokásait.

Mi jellemzi a kulturálisan érzékeny segítő munkát?

- Törekvés a kulturális sokszínűség megismerésére, a *másságok* megértésére, tiszteletére. A konkrét családnál képes legyek ezt a tudást háttérbe vonni, ne tudjam előre, és ne tudjam jobban, mit jelent cigánynak lenni a család számára.
- Mindig az adott családra vonatkozóan legyek képes megérteni a család működésének, a családtagok viselkedésének és szokásainak kulturális beágyazottságát, vagy felismerni, hogy ha az nem kulturális hátterű.
- Képes legyek figyelembe venni és elfogadni az adott család saját önmeghatározását, saját kulturális identitását.
- „A cigány csoporthoz/közösséghez való tartozást különböző mértékben élhetik meg az egyének vagy a családok: a csoporttagság és az abból kialakuló cigány identitás teljes megtagadásától - a cigányság intenzív megéléséig. Ha a cigány közösséghez való tartozás a meghatározó, akkor valószínűleg a peripatetikus[3] jelleghez társítható viselkedésekkel jár együtt, míg az elutasításhoz inkább kapcsolódhatnak a többségi normákhoz igazodó törekvések. Az identitás egyedi szerkezete meg fogja határozni az adott szociális probléma keletkezését, értelmezését és az arra adható lehetséges válaszok körét is.” (Héderné, 2011,138. o.)
- Képes legyek a családot, a segítő kapcsolatot, és benne a saját szerepemet is a többségi társadalom kontextusában értelmezni és reflektálni erre.

Milyen mozzanatokban juthat érvényre a kulturálisan érzékeny segítő munka?

- A személyes találkozások alkalmával az, intenzíven figyelő magatartás lehetőséget teremt az ügyfél számára, hogy saját életébe is bevezessen bennünket, s ami különösen fontos az interkulturális relációban, a történeteire tett reakciónk alapján, ő is ismereteket szerezzen rólunk. Tudomásul kell venni, hogy a megfelelő ráfordított idő nélkül nem lehet hatékony segítő munkát végezni!
- A felmérésnél a non-direktív beszélgetésvezetés, igazodás a másik tempójához és tartalom megosztásához célravezetőbb, fontos, hogy a felmérés ne kikérdezés legyen. Ez a kommunikációs stílus nagyobb biztonságot jelenthet a család számára, nem a hatalom megjelenését, a hatalom

[3]A kifejezés egységes meghatározás híján a környező többségi (*gádzsó)* világtól való elkülönülési törekvésként írható le. Ez a törekvés megjelölhető a munka világában, a munkán kívüli társas érintkezésekben vagy a fizikai terek használatában. (Prónai,1995, hivatkozza Héderné, 2014. 64. o.)

képviselőjét azonosítják. A mesélésekre, családi történetekre fordítandó idő ehhez nyújt segítséget, mind a szakember, mind az ügyfél számára.

- A bizalom kialakítására a szokásosnál nagyobb erőfeszítéssel szükséges törekednie a segítőnek. Érdemes figyelembe venni, hogy az alávetett társadalmi lét és a cigányság elkülönülésre irányuló határozott törekvése jelentős mértékben akadályozza a szakemberek által gyakran elvárt bizalmat, vagy őszinteséget.
- A családlátogatás alkalmainál sokféle apró gesztussal tudjuk kifejezni a család iránti tiszteletünket. Berg (2004) fogalmával élve udvarias vendégként lépünk a család intim szféráját jelentő házba, lakásba, ennek a normának a követése azt közvetíti a család felé, hogy tiszteletben tartjuk határaikat, értékeiket, s nem kívánjuk a többségi akarat domináló jelenlétét otthonukban is érvényre juttatni.
- A cselekvési terv készítésekor, a szerződés kidolgozásakor, érdemes figyelembe venni, hogy az általunk szűken értelmezett család nem feltétlenül azonos a kliens által fontosnak tartott, számára véleményformáló tágabb családi körrel. Roma családok esetében előfordulhat, hogy a férj anyja, vagy egy akár távolabb élő nagybácsi véleménye a meghatározó. A nem családtag, de az érintett család életében nagyon is kompetens személyek bevonása növelheti a biztonságérzetüket és a változás iránti elkötelezettségüket (Héderné, 2011).
- Fontos odafigyelni a nemi szerepekre, a férfi-nő interakciók szabályaira, ami az adott közösség kultúrájában meghatározó. A segítő szakmában többnyire nők dolgoznak, fontos ismerni, hogy kivel lehet a kapcsolatfelvételt indítani, a család és a gyermekek ügyeiben mennyire csak az asszonyok lesznek az illetékesek, milyen témákat lehet, vagy nem lehet a férfiakkal illetve az asszonyokkal megbeszélni.

A kulturális különbségeket kölcsönösen elfogadó és tiszteletteljes kapcsolat a segítő folyamatban kis lépésekben valósítható meg a mindennapi gyakorlatban, melyeket a szakmai munkán belüli hangsúlyok áthelyezése tesz lehetővé a családokkal kapcsolatban levő szakemberek számára.

Ezen apró lépések megvalósításához elengedhetetlenül szükséges a reflexív gondolkodás a családsegítő és gyermekjóléti munkában:

- a tények elkülönítése az ítéletektől és feltevésektől
- a lehetséges elfogultság felismerése a saját személyes véleményében
- az ítélkezés időszakos felfüggesztése
- többféle ésszerű magyarázat kialakítása és kiértékelése
- utánajárni az elégtelen, hiányzó információnak
- a tudásban és a tapasztalatban meglévő személyes korlátok felismerése
- elérhető erőforrások hatékony keresése és kiaknázása
- mintázatok keresése a tények külön-külön történő vizsgálata helyett (Kas et al, 2015).

3 Intenzív családtámogató szolgáltatások

Összefoglalás
A családok megerősítésének gondolati rendszerében az erősségekre, a jól működő területekre koncentrálunk, és az itt bevált készségeket próbáljuk kiterjeszteni a kevésbé sikeresekre. Ez a szemléletmód egy olyan emberképen alapul, mely szerint mindenki rendelkezik belső erővel és képességekkel, és lehetősége van kompetenciája fejlesztésére. Az intenzív családtámogató megközelítésnek számos olyan eleme, módszere és eszköze van, amit használni tudunk a gyermekjóléti és gyermekvédelmi munka legtöbb területén.

Cél
A fejezet célja, hogy a résztvevőket képessé tegye arra a nézőpontváltásra, amellyel a veszélyeztetett gyermekek szüleit és családját nem csak kockázati tényezőknek látják, hanem a gyermekük nagyobb biztonságáért tenni is tudó erőforrásnak tekintsék. A képzés a hálózati térkép és a családi esetkonferencia tudatosabb alkalmazását is elősegíti.

Kulcsszavak
intenzív családmegtartó szolgáltatás, humánökológiai rendszer, védőfaktor és kockázati faktor, reziliencia, hálózati térkép, családi csoport esetkonferencia

Tanulást segítő kérdések
Melyek a családmegtartó szemlélet legfontosabb alapelvei?
A családmegtartó szemlélet hogyan jelenik meg a magyar gyermekvédelmi törvényben?
Mit a jelentősége a hátrányos helyzetű családok életében a rezilienciának?

Ajánlott magyar nyelvű irodalom
Bányai E. (2004): Intenzív családmegtartó szolgáltatások. *Család, Gyermek, Ifjúság*,12. évf. 6. sz. 6-21 o.
Berg, I. K. (2004):*Konzultáció sokproblémás családokkal. Családterápiás olvasókönyv 5.* Budapest, Animula Kiadó, 46-56. o.
Danis I. - Farkas M.-Herczog M. - Szilvási L. (szerk.) (2011):*Biztos Kezdet Kötetek I. Génektől a társadalomig: a koragyermekkori fejlődés színterei.* Budapest, NCSSZI

3.1. Az intenzív családtámogató program. Szemlélet - módszerek

A nyolcvanas évektől a gyermekvédelemben bekövetkezett paradigmaváltás eredményeképpen a fejlett országokban – az esetenként mégoly zűrös családokat is - nem elsősorban a bajok forrásának tekintik, hanem erősségüket, lehetőségeiket, a problémák megoldásához való pozitív hozzájárulásukat tartják szem előtt. A szociális munka gyakorlata során korábban sok figyelem irányult az egyéni és családi diszfunkciókra; ennek a szemléletnek a korrekciója volt a beavatkozások elsődleges célja.
„Korábban a beavatkozások legfontosabb célja az volt, hogy a gyermeket megvédjék a veszélyeztető környezet káros hatásaitól, akár azon az áron is, hogy az eredeti miliőből kiemelték, intézménybe, vagy más, jobban működő családba helyezték; elszakítva ezzel attól a családtól, ahova született. A társadalom számára elfogadhatóbb feltételek közé való menekítés azonban számos nem kívánatos következménnyel járt, mind a gyerekek, mind a családok számára. A gyerekek nélkül maradt családok tovább bomlottak, a családtagokat összekötő kapcsolatok lazultak, egyre kevesebb lett az esélye, hogy valaha újra együtt tudjanak élni. A szociális intézmények egy-egy problémára vagy családrész támogatására kialakított programjai jóindulatuk és segítőkészségük ellenére tovább növelték a távolságot, és kinyilvánított akaratuk ellenére a család széthullásához is asszisztáltak. A gyerekek jobb fizikai környezetbe kerültek, stabilabb

gondviselők felügyeletére bízva, ugyanakkor elszakadtak a számukra legfontosabb szociális kapcsolatokat és identitásuk forrását jelentő személyektől, ami számtalan későbbi probléma forrása lett." (Bányai, 2004a, 5. o.)

A gyermekvédelmi rendszer diszfunkcióinak felismerése megváltoztatta a szakemberek gondolkodását. Azt javasolták, hogy a problémás gyerekek kiemelése és szakemberek által történő nevelése helyett a vér szerinti szülők gyermeknevelési képességeinek fejlesztését, illetve a családok életkörülményeinek a családdal együtt történő javítását helyezzék központba, annak érdekében, hogy hosszabb távon ezek a családok is képesek legyenek saját gyerekeiket a társadalom számára elfogadható módon és körülmények között nevelni.

Az 1997-es magyar gyermekvédelmi törvény - bár megnevezésében gyermekvédelem kifejezést használja - de szellemében markánsan felfedezhető a családmegtartó gondolkodás és megközelítés. A törvény olyan új értékeket, új eljárásmódokat, új intézményeket fogalmazott meg és hozott létre, illetve olyan korábban ismeretlen módszerek alkalmazását vezette be, amelyek tulajdonképpen a gyermeki jóllét biztosításához elsősorban a családok kompetenciájára épít, és a segítő szolgáltatások mellett a legkisebb beavatkozás elvével kívánja megelőzni és kivédeni a gyermek családból való kiemelését.

Azonban a törvény szelleme ellenére a gyermekjóléti, gyermekvédelmi szakemberek nem feltétlenül érzékelik ezt a családmegtartó megközelítést és a napi gyakorlatban – sok ok miatt - nem tud elég hangsúlyt kapni az erősségekre építő, a családokat partnerként és szövetségesként kezelő segítő mentalitás és munkamód (Bányai,2004a).

A családtámogató, családerősítő megközelítés filozófiája, értékei és alapelvei

A családok megerősítésének gondolati rendszerében az erősségekre, a jól működő területekre koncentrálunk, és az itt alkalmazott készségeket próbálják kiterjeszteni a kevésbé sikeresekre. Ez a szemléletmód egy olyan emberképen alapul, mely szerint mindenki rendelkezik belső erővel és képességekkel, és lehetősége van kompetenciája fejlesztésére. A megerősítés paradigmája szerint mind az egyénben, mind a társadalmi környezetben van aktivizálható erő, és lehetséges a pozitív irányú változás.

Az intenzív családmegtartó szolgáltatásokat jellemzően a krízisben lévő családoknak nyújtják, elsősorban ott, ahol felmerül annak a veszélye, hogy a gyereket ki kell emelni a családból, illetve azokban az esetekben, ahol a korábban kiemelt gyermek hazakerülésére esély van a közeljövőben. Tehát a szolgáltatások célcsoportjai azok a sokproblémás családok, akik súlyos szociális problémákkal küszködnek, a szülők gyereknevelési készségei fejlesztést igényelnek, esetleg betegek, tehát ahol a gyerek megfelelő fejlődését többféle tényező fenyegeti.

„A családok erősítése olyan gyakorlatra irányuló filozófia, mely a család egyediségének, méltóságának és tagjai életében betöltött alapvető szerepének értékein alapul. E filozófia jegyében programjai, beavatkozásai és szervezetei család-orientáltak. A családmegtartó programok olyan szolgáltatásokat biztosítanak, melyek a megelőzéstől a család otthonában nyújtott intenzív szolgáltatásokig terjednek, és a család szükségletein, valamint erején alapulnak." (Family Preservation Institute,1990, idézi Bányai, 2004, 50. o.)

„A családmegtartó szolgáltatások legfontosabb értékei és alapelvei a következők:

- A gyerekeknek családra van szükségük.
- Az emberek minden életkorban - kevés kivételtől eltekintve – családjukban maradva tudnak a legjobban fejlődni, a családra, mint fontos forrásra támaszkodva.
- A legtöbb esetben az a legjobb, ha a gyermek a vér szerinti családjában nőhet fel, így az elsődleges cél a vér szerinti család képessé tétele a biztonságos és a társadalmi elvárásoknak megfelelő gyermeknevelésre.
- Azokban a helyzetekben, ahol dönteni kell, a gyermek biztonsága a legfőbb érték.
- A bajban lévő családok szeretnének változni.
- A legtöbb családban a családtagok gondoskodnak egymásról.
- A családtagok a tőlük telhető legjobbat teszik nehéz helyzetekben.
- A krízis egyben lehetőség is a változásra.
- A családoknak nemcsak problémái vannak, hanem lehetőségei is, a változáshoz elsősorban az ő erejük szükséges.
- A közös munka kiindulópontja a család panasza.
- A családtagok és a segítő ebben a folyamatban munkatársak.
- A nem megfelelő beavatkozás kárt is okozhat.
- A segítő sohasem tudhatja pontosan előre beavatkozásainak hatását, ezért elsősorban a lehetőségekre és nem a problémákra kell koncentrálnia.” (Mirgan – Marckworth, 1991, 77. o. idézi Bányai,2004a, 50. o.)

„Az értékeknek és alapelveknek ajánlásai a gyakorlat számára**:**

- A család definíciója változó, így minden családot, mint egyedi rendszert közelítenek meg.
- A család felmérése, a beavatkozások megtervezése és kivitelezése során a rendszerelméletet alkalmazzák.
- A család erejét keresik, és erre építenek.
- A családdal partneri munkakapcsolatot alakítanak ki, építenek a családtagok és a segítők közötti kölcsönösségre, illetve együttműködésre.
- Holisztikus megközelítéssel szemlélik a családot (fizikai, érzelmi és spirituális szükségletek egységes szemlélete).
- A szolgáltatásokat egységes folyamat keretében tervezik és biztosítják.
- A szolgáltatásokat a lehető legközvetlenebbül, és a leghatékonyabb módon koordinálják.
- A családot tekintik története, kapcsolatai, szükségletei és vágyai tekintetében a legjobb szakértőnek.
- A család etnikai, kulturális, vallásos értékeit, közösségi kapcsolatait értékes forrásnak tekintik, melyet felhasználnak a segítő folyamatban.
- A programok tervezését és végrehajtását az egymásra épülő rendszer-szinteken (intézményi, kerületi, városi, állami) koordinálják.” (Family Preservation Institute, 1990, idézi Bányai,2004a, 51. o.)

„A családmegtartó szolgáltatások öt alapvető célra irányulnak:

- Lehetővé tenni, hogy a gyerekek biztonságosan az otthonukban maradhassanak
- Fenntartani és erősíteni a családi kötelékeket
- Legyőzni a krízishelyzetet, mely miatt a gyereket ki kellene emelni
- Javítani a családtagok megküzdő (coping) készségeit és kompetenciáit
- Segíteni a családot a formális és informális források igénybevételében”

(Encyclopedia of SocialWork, 1990, 975. o. idézi Bányai,2004, 50. o.)

A beavatkozások célja, hogy a család egységét fenntartva a körülményekben illetve a szülők gyermeknevelési készségeiben olyan pozitív változásokat idézzenek elő, mely lehetővé teszi, hogy a gyermek továbbra is otthon nevelkedjen, de semmi ne veszélyeztesse a fejlődését.
Az intenzív családmegtartó szolgáltatásokat nyújtó szociális munkások a nap 24 órájában elérhetőek a család számára, a találkozások gyakoribban és hosszabbak, ezért az ilyen munkát végzők általában legfeljebb két családdal foglalkoznak egy időszakban.
Intenzíven, de rövid időhatárral dolgoznak, a szolgáltatások legfeljebb 4-6 hétig tarthatnak, ez idő alatt a közösen kitűzött legfontosabb, legalapvetőbb célokat kívánják csak megvalósítani. A különböző szolgáltatásokat ugyanaz a személy, általában egy magasan képzett szociális munkás biztosítja.
Az elért eredmények megtartására a családdal való további munkát más segítő folytatja, ha szükséges, de nem ilyen intenzív találkozási gyakorisággal (Bányai,2004a).

Láthatjuk, hogy a család aktivizálásához, a változás elindításához és tényleges megvalósításához az intenzív segítő kapcsolat elengedhetetlen, a segítő aktív részese lesz a család mindennapjainak, a családi kapcsolatok működésére és dinamikáira jobb rálátást kap, Ez a plusz megismerés is segíti a rejtett erőforrások mobilizálását és az esetleg fellépő ellenállások és játszmák szakszerű kezelését.
Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy az intenzív szolgáltatást nyújtó szociális munkásnak intenzív önreflexiós munkára és külső támogatásra, folyamatos szupervízióra is szüksége van, hogy elég jól tudja tartani a szakmai határokat, és jól tudja kezelni a sokszor megterhelő érzelmi hullámokat is.

A családmegtartó szolgáltatásokat nyújtó szociális munkás konkrét segítséget nyújt, terápiás beavatkozásokat, és készségfejlesztést végez. A beavatkozások többsége az egész család részvételével zajlik, de ez a problémáktól és a családi szükségletektől is függ. A beavatkozásokhoz rendszerint a szociális tanulás elmélete, a viselkedés-változtató eljárások, illetve a családi rendszer elmélete nyújtják a gondolati keretet.

„A családmegtartó szolgáltatások nyújtásának főbb módszertani alapelvei a következőképpen összegezhetők:

- Olyan családoknak nyújtják ezeket a szolgáltatásokat, ahol a gyerek azonnali kiemelésének veszélye fennáll.
- A szolgáltatások krízis-orientáltak. A segítő a jelzést követően a lehető leghamarabb felkeresi a családot.
- A munkatársak rugalmas munkaidővel dolgoznak, és a hét minden napján elérhetőek.
- A felvétel és a felmérés során megbizonyosodnak arról, hogy a gyermek nem marad veszélyes helyzetben.
- A családtagok egyéninek tekintett problémáival is foglalkoznak, de a beavatkozás fókuszában a család egésze áll.
- A segítő a család otthonában találkozik a családtagokkal, látogatásait az érintettek időbeosztásának megfelelően időzíti. Sokféle szolgáltatást nyújtanak az iskolában és a lakóközösségben is.
- Konkrét szolgáltatások és terápiás beavatkozások egységéből áll a szolgáltatás (tanácsadás, készségfejlesztés, információk nyújtása, képviselet)
- Minden szociális munkás kis esetszámmal dolgozik.
- A beavatkozások rövid ideig, rendszerint maximum hat hónapig tartanak.”

(Encyclopedia of Social Work, 1990, 976. o., idézi Bányai, 2004a, 52. o.)

A Családmegtartó Szolgáltatásokhoz képest módszertani alapelveiben és működésében némileg eltérő modell az i**ntenzív családtámogató szolgáltatás** (Intensive Family Support Service).
„A programnál esetgazda van, aki összeállítja és koordinálja a család igényeinek megfelelő segítséget, de mögötte áll egy szakértői team. Nagyon fontos a kisgyermekgondozásban és a szociális munkában

szerzett tapasztalat, de kiegészül pedagógusi, rendőrségi, szerhasználattal összefüggő, illetve mentálhigiénében jártas szakemberekkel. Ez az esetgazda fogja felmérni a család szükségleteit, követi a családot érintő intervenciókat, elkíséri őket a többi szolgáltatáshoz, **menedzseli** a családot, viszont a team többi tagja, illetve az egyéb segítő szolgálatok is bekapcsolódnak. Az esetgazda nem végez intenzív viselkedésterápiás beavatkozást. (Eltérően a családmegtartó szolgáltatás segítőjétől.) A családgondozás fókusza a gyermekek igényeire helyeződik. Az érintett családok hosszú ideje a társadalom perifériájára kerültek, és félő, hogy gyermekeikre is hasonló sors vár, tehát a beavatkozás feladata a *deprivációs ciklus* megtörése, ezért a szolgáltatás kifejezetten a családok működési modelljének a megváltoztatására irányul, egyrészt a szülői kompetenciák fejlesztésére, másrészt a családtagok többségi társadalomba való beilleszkedésének aktív támogatására. Egy esetgondozó itt 4-8 családdal foglalkozik párhuzamosan, a beavatkozás időtartalma általában 6-12 hónap, bár létezik a szolgáltatásnak olyan intenzív modellje, amely 12 hetet jelent.
A szolgáltatásban érintett családok deprivációjuk és/vagy deviáns életvitelükből kifolyólag számtalan kudarcélményen mentek keresztül, a problémáik szerteágazóak, amelyek egy részének megoldhatósága nem rajtuk múlik vagy csak hosszabb távon lehetséges. Általában elveszítették bizalmukat a segítő szolgálatokban, nem minden esetben rendelkeznek azokkal a kommunikációs képességekkel, amelyek ahhoz szükségesek, hogy igénybe vegyék a juttatásokat." (Szombathelyi, 2015, 46. o.)
A program célja, hogy a család segítséget kapjon, hogy képes legyen a gyermek számára egy biztonságos otthont nyújtani és kialakítani a napi rutint.

- Önellátási és önmenedzselési képességek megerősítése: pénzgazdálkodás, eladósodás és az ehhez kapcsolódó stressz kezelése, háztartásvezetés, időmenedzsment megtanítása vagy fejlesztése.
- A szülők önbecsülésének, önhatékonyságának felépítése, motiváltság kialakítása, a munkakereséshez szükséges képességek kialakítása, alapoktatás megszervezése, ha szükséges.
- Szülői szerepek, családi szerepek kialakítása.
- Alapvető egészségügyi szolgáltatások igénybevétele, oltások megszerzése.
- A segítő, támogató szolgálatok igénybevétele.

A családok intenzív segítésének újabb formái, amelyek kapcsolódnak a családmegtartó szemlélethez:

- Család-csoportokkal végzett, intenzív terápiás beavatkozások
- A videotréning és az intenzív családmegtartó szolgáltatások kombinációja
- Intenzív családsegítés a család átmeneti elhelyezésével
- Szociálpedagógiai intenzív gondozás: nappali csoportok, családsegítés

A családmegtartás filozófiája a magyar gyermekvédelmi törvényben és a hazai gyakorlatban

A családmegtartás filozófiájának nagyon sok fontos eleme szerepel az 1997-es magyar gyermekvédelmi törvényben. Ilyen a saját családban való nevelkedés jogának deklarálása, az ehhez a lehető legközelebb kapható segítség fontosságának hangsúlyozása, a szülőknek a szülői szerepükben történő megerősítésének követelménye, valamint az, hogy a gyermekvédelem elsődleges céljának a gyermek családjának megerősítését tekinti.

„Ennek köszönhetően a családmegtartás praxisa, illetve az intenzív családtámogatás a jelenkori magyarországi szociális munka gyakorlatában is létezik, azonban a hazai szolgáltatások nem alkalmazzák tudatosan a családmegtartás gondolati keretét, filozófiáját, a krízisek mentén történő intenzív beavatkozások nem különülnek el önálló programként a többi gyermekjóléti szolgáltatástól. A fejlett országokban működő ilyen jellegű programoktól eltérően a magyarországi gyakorlat olyan kontextusban folyik, mely alapvető szociálpolitikai eszközök, differenciált intézmények és szolgáltatások és megfelelően felkészült szakemberek gyakori hiányával jellemezhető. Mindezek ellenére - bár a családmegtartó szolgáltatások fogalma kevéssé ismert a magyar nyelven olvasható szociális munka szakirodalomban,- a hazai gyakorlatban helyenként találunk olyan kezdeményezéseket, melyek megfelelnek a családmegtartó szolgáltatások értékrendjének.

A gyermekjólét és gyermekvédelem hazai rendszerében részben a törvényi szabályozás, a protokollok által megadott merev és sokszor a segítő munka üteméhez nem illeszkedő határidői miatt, részben a gyermekjóléti alapellátás finanszírozási és létszámproblémái miatt nehezen tud(na) megvalósulni az ilyen intenzitású családtámogató munka.
Azonban szemléletével, módszereivel és egyes szolgáltatási elemeivel gyakran találkozunk a hazai gyakorlatban is.
Az intenzív szolgáltatások Magyarországon is nehezen illeszthetők az alapellátás kereteibe, így megjelenik a speciális stábok kialakításának igénye, illetve a specializáció egyes elemei. A kevesebb törvényi kötöttséggel, szabadabb célmeghatározással, kisebb esetterheléssel rendelkező civil szervezetek könnyebben tudnak intenzív szolgáltatásokat nyújtani." (Bányai, 2004a, 8. o.)
A 2016. január 1-jei átszervezés eredményeként megalakuló család- és gyermekjóléti szolgálatok és központok rendszere akár utat is nyithatna a hatósági intézkedésekhez kapcsolódó intenzív szolgáltatásokat biztosító teamek vagy csoportok működtetésére, de ennek jelenleg még nem látni a működési feltételeit.
A védelembe vételt követően a fokozott odafigyelést, a változáshoz intenzív segítést igénylő esetekben pedig nagyon is illeszkedő lenne az intenzív családmegtartó szolgáltatás működtetése, amivel valódi tartalmat lehetne adni a gyermek védelmének a családi erők és kompetenciák fejlesztésével. Nálunk a védelembe vételt gyakran úgy emlegetik a szociális munkások, mint ami új kontextusba helyezi ugyan a segítő folyamatot, de másfajta, hatékonyabb eszközök nem állnak a rendelkezésükre a védelembe vett családokkal folytatott munkához. Jó esetben ilyenkor intenzívebben dolgoznak a családdal, de az aránytalanul nagy esetterhelés miatt sokszor erre sincs lehetőség. A magyar gyermekvédelem rendszerében ott lenne a fejlett országokéhoz hasonló keretben szervezett intenzív szolgáltatások helye, ahol a védelembe vétel nem hozza meg a várt eredményt; ahol az önkéntesen igénybe vehető alapellátás lehetőségei véget érnek, de mielőtt még a gyerek kiemelése és szakellátásba helyezése megtörténne (Bányai, 2004a).
A 2016. évtől kialakított család- és gyermekjóléti központokban az esetmenedzser tulajdonképpen az intenzív családtámogató szolgáltatás (Intensive Family Support Service, ld. fentebb) főbb jellemzői szerint dolgozik a családdal. A védelembe vett gyermek és családja köré szervezi és koordinálja a szolgáltatásokat, összehangolja a veszélyeztetettség megszüntetése érdekében együttműködő szervezetek és szakemberek munkáját. Azt azonban fontos látnunk, hogy magas esetszám mellett az intenzív odafigyelés, a változások érzékeny követése, a sokféle ellátás összehangolása és az eredményesség értékelése nem tud megvalósulni, pont azokban az esetekben, ahol a családok fokozott megerősítésére lenne szükség ahhoz, hogy gyermek családban történő nevelkedése hosszabb távon biztonságosan megvalósulhasson.

3.2 A családtámogató segítő munka gyakorlati lehetőségei

A család a sokdimenziós társadalmi rendszer része, mindig nagyobb rendszerekbe ágyazódik, melyekhez fűződő kapcsolatai hatással vannak a család működésére: erősségeire, érzelmi biztonságára, a nehézségekkel való megküzdési módjaira, a gyermekük nevelésére.

Az emberi környezetre úgy tekinthetünk, mint egy ökológiai rendszerre. A gyerekek elsősorban a családban nevelkednek. A család egy élő rendszer, ahol a folyamatos társas kapcsolatok révén minden családtag személyisége és viselkedése hat a többiekére. A családi mikrokörnyezetben alakulnak a család szokásai, a szabályok, kommunikációs minták, szerepek, a problémákkal való megküzdés módjai, a család elrendeződése. Ugyanakkor a gyermek és családja is egy tágabb rendszer része, amelyben a gyerek életében fontos intézmények (bölcsőde, óvoda, iskola, orvosi rendelő, család- és gyermekjóléti szolgálat), a helyi közösség, valamint a társadalom és a kultúra sajátosságai is kapcsolatba lépnek egymással. Ennek a bonyolult hálózatnak minden szereplője befolyásolja a gyerek fejlődését (Danis et al., 2011).
Ebben az ökológiai rendszerben a családot körülvevő környezet egyszerre tartalmaz kockázati tényezőket és a családok jó működését elősegítő védőfaktorokat. A szegregált, leromlott lakókörnyezet, a munkahelyek hiánya, a hátrányos megkülönböztetés, a betegségek mind kockázati faktort jelentenek, de

egy támogató nagyszülő, a jól működő gyermekjóléti szolgálat, a befogadó óvoda, a településen egy segítőkész civil szerveződés, egyházi közösség, vagy szomszédság, ugyanakkor védőfaktorokként működnek, amelyek erősítik a család megtartó képességét, a gyerekek biztonságosabb ellátását és nevelését és optimálisabb fejlődését.

Tudjuk, hogy a nehéz körülmények között élő családok életében elérendő változáshoz a családi környezet minden – egyéni, családi és rokoni, közösségi, társadalmi és politikai - szintjén változásokat kell generálni az eredményesség érdekében. A mélyszegénységből való kitöréshez, a halmozottan hátrányos helyzet átörökítésének megszüntetéséhez a társadalompolitika, szociálpolitika, oktatáspolitika makroszintjén szükségesek a változtatást eredményező beavatkozások.

A családtámogató és családerősítő segítő munka változást célzó tevékenysége azonban nem terjed ki minden rendszerszintre, fókuszában jellemzően a család körüli mikro-, mezo-, és exorendszer szereplői vannak. A családtámogató segítő munkával a családok belső tartalékainak, kompetenciáinak, saját megküzdési erőinek és a környezetükben levő erőforrásoknak a mobilizálásával építhetjük és erősíthetjük a védőfaktorokat.

„A *hiányosság-alapú szemlélet* az ellátandó, segítendő egyéneket, családokat és közösségeket negatív kritériumok mentén határozza meg és a problémával kategorizálja és azonosítja a családot. A negatívumokra való koncentrálás, a hiányosságok keresése kedvezőtlenül befolyásolja a szociális szakemberek attitűdjét is azokkal szemben, akikkel dolgoznak. Ennek következtében jelentősen másoknak, eltérőnek látják klienseiket, mint saját magukat. Tetteiket, érzéseiket, tapasztalataikat és meggyőződéseiket hajlamosak egy eleve rosszul működő rendszerként kezelni és ennek következtében a beavatkozások jellemzően büntetőek és megbélyegzőek” (Kas et al, 2015, 21. o.).

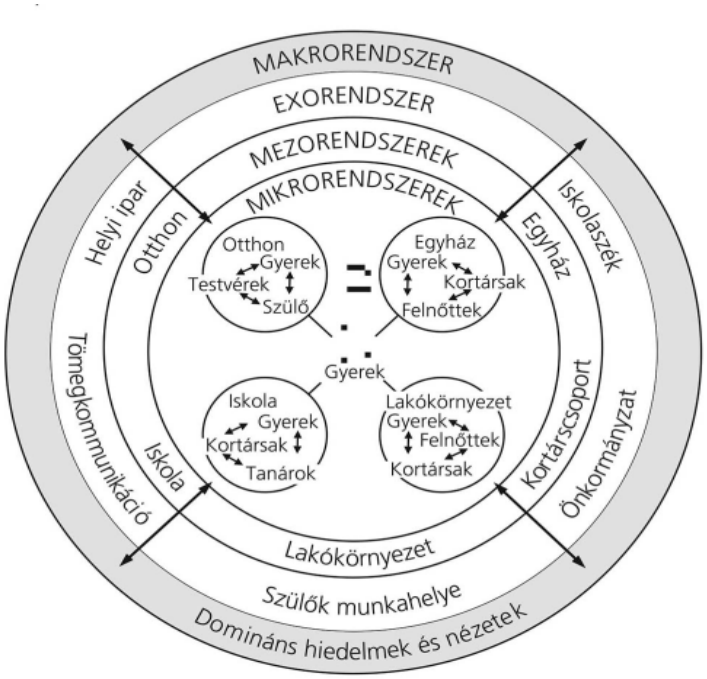

4. ábra. Bronfrenbrenner humánökológiai modellje (forrás: Danis – Kalmár, 2011, 94. o.)

Védőfaktorok	Példa
1. Enyhítik vagy kompenzálhatják a kockázati tényezők hatását	A szülők érzelmi ráhangoltsága, empátiája, elérhetősége, elfogadása, figyelme és sikerhez juttató magatartása, illetve adott esetben a bölcsőde, óvoda, iskola védő szerepe ellenállóvá teszi a gyerekeket a negatív hatásokkal szemben.
2. Meggátolják a kockázati tényezők hatásának összeadódását	A túlzsúfolt háztartás, veszélyes szomszédság, szülői szerhasználat gyakran vezet a gyermeki viselkedészavarokhoz, azonban a szülői gondoskodás semlegesítheti e tényezők negatív hatásait.
3. Segítenek megelőzni a kockázati tényezők hatását	A szegénység kockázatot jelent a gyenge iskolai teljesítmények, szociális, érzelmi és viselkedészavarok szempontjából. A pozitív szülő-gyerek kapcsolat és szülői bevonódás azonban képes megvédeni a gyerekeket és megelőzni e zavarokat.

4. táblázat. A védőfaktorok szerepe
(Kas et al., 2015, 28. o.)

A család belső erejének mobilizálása

A családok megerősítésénél mindig abból indulunk ki, hogy mindenki rendelkezik belső erővel és képességekkel, valamint lehetősége van arra, hogy kompetensebb legyen.
Családi erősségeknek tekinthetjük mindazokat a viszonyokat és folyamatokat, melyek támogatják és megvédik a családot és tagjait, különösen változás és nehézségek esetén. A családi erősségek segítenek megőrizni a család egységét és összetartását, és hozzájárulnak az egyes családtagok fejlődéséhez és jóllétéhez is.
A sok nehézséggel küzdő, folyamatos stresszben élő családoknál sokszor nem könnyű észrevenni, hogy mi is működik jól, vagy mi az az erősség, ami egyben tartja és napról napra segíti az életüket.
Ha komolyan vesszük, hogy minden család rendelkezik belső erővel és, hogy a problémáik kezeléséhez ők tudják leginkább megtalálni a megoldási módokat, akkor segítőként tudatosan gyakorolnunk kell a nézőpontváltást, és a hiányosság-alapú szemléletünket felváltani pozitív fókuszú megközelítéssel.
Hogyan fejleszthetjük ezt a pozitív fókuszt?

- A figyelmünket a gyengeségek hangsúlyozása helyett inkább a családok erőfeszítéseire, meglevő vagy felszínre hozható erősségeire fordítjuk.
- Figyelembe vesszük a szülői szereppel, gyereknevelléssel kapcsolatos vélekedések, képességek kulturális beágyazottságát, és nem, mint hiányt értelmezzük, ha eltér a saját normáinktól. A más értékek elismerését kinyilvánítjuk, és érdeklődést tanúsítunk, és érteni igyekszünk a számunkra nem megszokott családi működésmódot.
- Észrevesszük az apró pozitív változásokat, a kicsi részeredményeket és pozitív visszajelzéseket adunk, még ha nem is teljesült minden cél maradéktalanul.
- Gondolkodásunkban előtérbe helyezzük, hogy a változás, változtatás milyen nehéz dolog (saját életünkben is), és valódi elismeréssel tekintünk minden sikeres mozzanatra.

Fontos, hogy az erősségeken alapuló megközelítés természetesen nem jelenti azt, hogy nem kell foglalkozni olyan, sok gyereket érintő, súlyosan veszélyeztető hatású nehézségekkel, mint a mélyszegénység, a bántalmazás, az elhanyagolás és egyebek. Lényeges, hogy az erősségeken alapuló megközelítés nem hallgatja el a problémákat és veszélyhelyzet esetén a megfelelő beavatkozásokat teszi meg. Valójában arra készteti a szakembereket, hogy egyszerre ismerjék fel az egyénekben rejlő lehetőségeket, és legyenek érzékenyek a nehézségeikre.

A családerősítés apró, de jelentős lépésekben valósítható meg a mindennapi gyakorlatban, melyeket a szakmai munkán belüli hangsúlyok áthelyezése tesz lehetővé a családokkal kapcsolatban levő szakemberek számára.
A szülői kompetenciák megerősítését ott kezdhetjük, amikor értékeljük a nagyon apró dolgokat: a gyerek szépen befont haját, a vacsorára az anya által elkészített bundáskenyeret, azt, hogy az anya bement beszélgetni az óvónővel, a hó eleji nagybevásárlás melletti kitartást.

„A család megerősítésének egyik lehetséges módja az, ha kitartóan keressük a családon belüli erőforrásokat, ahelyett, hogy automatikusan valamilyen segítő szolgálathoz küldenénk őket. A segítőnek ezen a ponton el kell fogadnia, hogy »leváltják«. A családok többnyire kevésbé ügyesek és hatékonyak, mint a professzionális segítőik, de sokkal inkább fel tudják használni azokat a módszereket, amiket maguk alakítottak ki." (Minuchinetal., 2002, 250. o.)

A pozitív megerősítés, a sikeresség átélése növeli a család, a szülő önbizalmát, nyitottabb lesz a következő célkitűzések elérésére, és mindemellett mindkét oldalon – a család és a segítő oldalán is – csökkenti a távolságot és növeli a bizalmat.

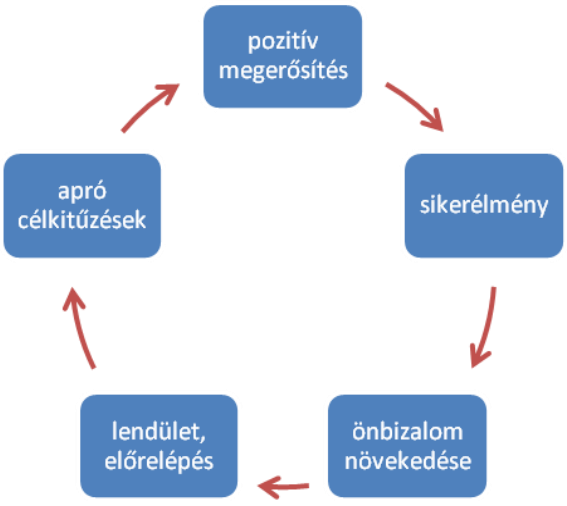

5 ábra. A pozitív megerősítés köre

A család megerősítésében nagy szerepet kap a felhatalmazás, amely mögött az a gondolat áll, hogy a szülőknek, mint felelős felnőtteknek szükségük van arra, hogy érezzék, a saját kontrolljuk alatt tartják az életüket, amennyire lehetséges. Részvételük a célok kitűzésében, a megoldás megtalálásában lehetővé teszi számukra, hogy beleszólhassanak életük alakulásába. A sikereket is magukénak fogják érezni és nem kikényszerített formaságnak.

A családok belső erejére és kompetenciájára, a pozitívumok hangsúlyozására építő, a szociális munka hazai gyakorlatban is ismert két modell a **videotréning módszer** és a **megoldásközpontú segítő munka**megközelítés.

Videotréning
A videotréning rövid ideig tartó, intenzív segítségnyújtási forma, amit többnyire a családok otthoni környezetében alkalmaznak. Elsősorban olyan esetekben használható, ahol a probléma a szülők és gyerekek közötti kommunikációs nehézségként is leírható. A módszer alapelemei: a mindennapos családi helyzetekről készült videofelvételek készítése, ezek elemzése és szülőkkel való visszanézése, majd ezek ciklikus ismétlése. Általában három–hat hónapos együttműködés után a család számára is érzékelhető a változás: örömtelibb, harmonikusabb kapcsolat alakul ki a családtagok között.
A videotréning célja az egyéni erőforrások (újra)aktivizálása, a szülők és a gyerekek pozitív lehetőségeinek figyelembevételével. Ennek következtében a negatív körforgás egy pozitív kapcsolatba fordulhat át. A videotréning gyakorlati és pedagógiai készségeket közvetít a szülőknek, fejleszti és aktivizálja a problémamegoldási képességet.

A módszer jól alkalmazható nemcsak családokban, hanem más nevelési helyzetekben is: iskolákban, gyermekintézményekben, kórházakban. A felnőtt-gyerek kapcsolat javításán túl, jól alkalmazható a módszer felnőtt-felnőtt kommunikációs helyzetek elemzésére is: team-munka javítására, felnőtteket szolgáló szociális intézményekben a gondozó és gondozott közötti kapcsolat hatékonyabbá tételére (Schepers - König, 2002 alapján).

A megoldásközpontú segítő munka alapelveit és módszerét de Shazer, Isoo Kim Berg (Georg et al,1990, 48. o.) és kollégáik fejlesztették ki. A megoldásközpontú terápia vagy segítő munka a hagyományos családterápiához hasonlóan az egyén és környezete kontextusából indul ki, azonban míg a hagyományos családterápia felfogása szerint a családi egység egy homeosztatikus egyensúly fenntartása érdekében működik, addig a megoldás-orientált megközelítés a változásra fókuszál, a változási folyamatot elkerülhetetlennek, és folytonosan jelenlévőnek tartja.
Megoldásközpontú terápiájának lényege, hogy a segítő a „kivételes alkalmak” keresésével rávilágít a segítségre szoruló számára, hogy eddig is tett már olyan cselekvéseket, amik kivezették, vagy kivezethetik a jelenlegi problémából, csak eddig ezeket nem ismerte fel segítség nélkül.

A segítő a beszélgetés során kutat az eddigiektől eltérő viselkedésforma létrehozásában. A segítő feladata a beszélgetések folyamán az, hogy a klienst segítse abban a folyamatban, hogy megtalálja azt a módot, amellyel változtatni tud az életén.

1. A problémát, illetve az okokat kerülő beszélgetés: a rapport felépítése, az erők felmérése.
2. A probléma mintájának (mintázatának) megállapítása.
3. A megoldási minták, azaz a panasz szabályai alóli kivételek feltárása.
    a. vannak-e sikeres kísérletek a probléma csökkentésére
    b. előfordul-e sikeres viselkedés és gondolkozás az élet más területén.
4. A célok megállapítása: milyen lesz az élet a probléma nélkül (csoda kérdés ld. Berg, 1995)
5. A lehetséges megoldások meghatározása: milyen kis lépések vagy változások fogják jelezni, hogy jó úton jár a kliens a problémától a megoldás felé.
6. Visszajelzés (csak a pozitívumokra, dicséretek).
7. Feladatadás.
8. A haladás mértékének értékelése a kliens által osztályozási skálázással.
9. A megoldásközpontú segítő munka, illetve megoldásépítő interjú kulcsfogalmai: kliens, mint szakértő, nem-tudás pozíció, kivételek keresése, csoda kérdés, kis lépések, haladás értékelése, elismerés.

A családok megküzdési erejének növelése

A családok a gyermekeik számára mindig a legjobbat akarják, és általában ezért küzdenek is, a gyerekek számára igyekszenek biztosítani a jól-létet, a fejlődésükhöz szükséges javakat és gondoskodást.
„A sok problémával küszködő családok hétköznapjaiban sok a feszültség, általában szűkösebbek az elérhető anyagi és kulturális erőforrások. Mindez alaposan gyengítheti a szülők közti, illetve a szülő-gyerek kapcsolatok minőségét, a gyerekre való odafigyelést, a gyerek szükségleteire való érzékenység fenntartását. Amikor a szülők túlterheltek a családot ért megpróbáltatások miatt, és nincs megfelelő társas támogatásuk, akkor nem mindig képesek a családi jólléthez vezető magatartást követni. Ennek következtében gyermekeik elhanyagoltságtól, bántalmazástól, a családtól való elszakadástól szenvedhetnek". (Kas et al., 2015, 44. o.)
A megoldhatatlan problémák, a válságok és a traumák a családokban egyensúlyhiányt eredményeznek, és a fellépő vagy állandósuló stressz megnehezíti a megszokott problémakezelési módok alkalmazását. Abban az esetben, amikor ezek a problémakezelési folyamatok rendre sikertelenek, a család sérülékenységéről beszélhetünk.
Azonban sok család képes hatékony alkalmazkodással, megfelelő segítségkéréssel, vagy mozgósított belső erőkkel úrrá lenni az aktuális nehézségeken, és ez erősíti az önbizalmukat, megerősíti a problémamegoldó képességeiket, és a tehetetlenség érzés helyett a kompetenciát tudják átélni. A nehézségek sikeres kezelése olyan tapasztalatot nyújt a családnak, ami ellenállóbbá teszi hasonló problémák megjelenésekor, mert már vannak készségeik és megoldási módjaik, másrészt hisznek is abban, hogy képesek ismételten megbirkózni a kihívásokkal.
A nehézségekkel való megküzdés képességét, a nehéz életkörülmények során megvalósuló pozitív alkalmazkodást nevezzük rezilienciának.
„A **reziliencia** jelentése: rugalmas ellenállási képesség, azaz valamely rendszernek – legyen az egy egyén, egy szervezet, egy ökoszisztéma vagy éppen egy anyagfajta – azon reaktív képessége, hogy erőteljes, meg-megújuló, vagy akár sokkszerű külső hatásokhoz sikeresen adaptálódjék.
A reziliencia növeli a szülők saját hatékonyságát, mert látni fogják, hogy képesek kompetens módon szembenézni a kihívásokkal, és jó döntéseket hozni a problémák kezelésére. Az is lényeges hogy, a szülői reziliencia pozitív hatással van a szülőre, a gyerekre és szülő-gyerek kapcsolatra is. A stresszorok magabiztos kezelésével a szülők jobban érzik magukat és több gondoskodó figyelmet tudnak fordítani a gyerekükre, ami képessé teszi a gyereket arra, hogy biztonságos érzelmi kötődést alakítson ki a szülővel. A nehéz helyzetekben a gyermek átélheti, hogy nem csökken a szülők gondoskodó figyelme, mintát kap a nehézségek biztonságos kezeléséről és ez elősegíti a gyerekben is a reziliencia fejlődését, ami őt is segíti majd a stresszhelyzetekben." (Kas et al., 2015, 44. o.)

Reziliencia
„A reziliencia a különböző kihívások, viszontagságok és traumák megélése során történő stresszkezelés és a működőképesség fenntartásának folyamatát jelenti. Rugalmas ellenállóképesség, amely egyszerre folyamatnak és eredménynek is tekinthető. Mindazoknak a cselekvésformáknak, stratégiáknak az összessége, melyeket az egyén a stresszel való megküzdés és a viszontagságok ellenére fenntartott életvitel során alkalmaz. A reziliencia helyzetfüggő, és időben is változik: senki nem reziliens mindig, és minden fajta rizikóval szemben. A reziliencia ugyanakkor fejleszthető; erre akkor van lehetőségünk, amikor az élet kihívásaival szembesülünk, ugyanakkor támogató környezeti kapcsolatok állnak rendelkezésünkre (pl. személyek, kultúra, intézmények). A szülői reziliencia az egyik legfontosabb eleme a családok erősítésének, és ez által a gyermekek megfelelő fejlődésének egyik biztosítéka."
(Kas et al., 2015, 44. o.)

A nehéz életkörülmények között élő családok, szülők számára a napi életvitel, a megélhetési gondok, a nevelési problémák, a különböző intézmények által megfogalmazott elvárások és fenyegetések teljesen lekötik a minden energiájukat, a kilátástalanság depresszióhoz, apátiához, a szülői gondoskodás feladásához vezethet.
„A gyermekjóléti szolgáltatásokba bevont szülők számára a reziliencia különösen fontos. Tudjuk, hogy számos család, akikkel kapcsolatba kerülünk, válságból válságba lép. Segíteni nekik eltervezni, mit csináljanak válsághelyzetben, eszközöket biztosítani ahhoz, hogy megoldják ezeket a helyzeteket, és segíteni nekik felismerni a folyamatokat és stratégiákat, amelyekkel felülkerekedhetnek a válsághelyzeteken, nagyon fontos a gyermek és a szülők folyamatos jólléte szempontjából egyaránt.
A szülői stressz egy ismert rizikófaktora a gyermekbántalmazásnak – a reziliencia arra szolgál, hogy képesek legyünk hatékonyan foglalkozni a stresszel, válsághelyzetekkel és viszontagságokkal. Éppen ezért a reziliencia egyben lehetséges védőfaktor is a gyermekelhanyagolás és a gyermekbántalmazás ellen.” (Kas et al., 2015, 45. o.)
Az ökológiai szemléletű megközelítésben a személyiség rezilienciája nem csak magából az egyénből fakad, hanem olyan többdimenziós fogalom, amelyben az örökölt biológiai és pszichológiai adottságok és a környezeti faktorok (családszerkezet, anyanyelv, szociológiai-kulturális meghatározottságok, környezeti feltételek) együttese váltja ki az adaptív reakciót és határozza meg a reziliencia mindenkori mértékét.

Akkor beszélhetünk egy felnőtt személy reziliens működéséről a kihívások kezelésénél, ha

- képes kezelni a mindennapi élet stresszorait
- belső erőforrásokat mozgósít a személyes kihívásoknak való megfelelés, a csapások elviselése és a traumák hatásainak kiheverése érdekében
- magabiztos
- hisz abban, hogy képes kitűzni és elérni célokat
- bizakodó és reményteli
- képes megoldani az élet általános problémáit
- pozitívan áll az élethez
- képes kezelni a dühöt, szorongást, szomorúságot, a magány érzését és egyéb negatív érzelmeket
- segítséget kér szükséghelyzetben.

Lehet-e segíteni a reziliencia fejlesztésében?
A családot támogató szakember a stresszt okozó nehéz élethelyzeteket és életeseményeket a legtöbb esetben nem tudja kivédeni, leginkább a stressz kezelésében, a problémamegoldó készségek fejlesztésében tud segíteni, hogy a család, a szülő minél hatékonyabban tudja megoldani a stresszes szituációkat, és ebből is erőt tudjon meríteni:

- Képes elfogadni, hogy a problémákkal járó stressz normális reakció, mindenkit érinthet, képes kihívásként tekinteni a problémákra.
- Pozitív és erősség alapú szemlélet kivetítése a családra.
- A szülő ösztönzése, hogy beszélhet az érzelmeiről, feltárhatja korábbi traumatikus élményeit, amelyek hasonló nehézségekhez kapcsolódtak és most is kihatnak a jelen életére
- Közösen végiggondolják stressz kezelésének technikáit:
    - Mit szokott tenni?
    - Miből merít erőt?
    - Hogyan tud saját magára vigyázni?
    - Kivételek keresése, amikor sikerült úrrá lenni a helyzeten és jó döntéseket hozni.
    - Ki támogatja, ha nagyon feszült és kilátástalannak tartja a helyzetet?
    - Hogyan tud a stresszes helyzetekben odafigyelni a gyerekére.
- A kiszámíthatatlanság és tehetetlenség érzésének csökkentése, a nehézségek szétszálazása, a helyzet átlátásának segítése, kis lépésekre bontani a megoldás felé vezető utat.
    - Mire van ráhatása önmagának?
    - Miben szükséges külső segítséget kérni?

- Felkészülni a várható és előre ismert nehézségekre, tervet készíteni, például iskolakezdésre, munka, közmunka szünetelésére.
- Időben segítséget kérni.
- Értékelni, és támogatni a jó döntéseket.

A megoldásközpontú megközelítés eszközével, a 10 fokú skálával értékelhetik a kis változásokat: mennyire sikerült jól kezelni a stresszt, mennyire sikerült alkalmazni a kialakított technikákat, hogyan változott a stresszes helyzetek száma hétről hétre, mennyire tudott odafigyelni a gyereke szükségleteire közben.

A segítő szakember egyik fontos ismérve, hogy szakmai felkészültséggel kezelni és tolerálni tudja a stresszt, a bizonytalanságot és a konfliktusokat, másfelől, hogy képes megérteni és elfogadni az ambivalens élethelyzeteket. Rácz Andrea szerint „a posztmodern társadalmi kihívások arra késztetik a szakembereket, hogy a kliens nézőpontját is megértsék, számoljanak azzal, hogy a kliens maga hordozza a legtöbb információt a saját életéről, a helyzeteket pedig a maga komplexitásában kell kezelni. A konszenzus kialakításának az alapja a diskurzus, amely segít a kliens problémáinak a megértésében; sok esetben már az is segítség, ha a segítő a kliens felé fordul, értő figyelemmel meghallgatja.” (Rácz, 2014, 25. o.)

Támogató társas kapcsolatok

Mindannyiunk számára fontosak a társas kapcsolatok. Gyermeket nevelő szülőknél még nagyobb jelentősége a társas kapcsolatok jó működésének, hogy a család sok szálon kapcsolódjon az őt körülvevő szűkebb-tágabb világhoz, annak érdekében, hogy tudja a természetes és intézményes támaszokat használni. A szülőknek szükségük van olyan emberekre, akik törődnek velük és a gyerekeikkel, meghallgatják őket, akikhez megalapozott tanácsokért fordulhatnak, és akiket segítségül hívhatnak a problémáik megoldásához. A családtagokkal, hozzátartozókkal, barátokkal, vagy más szülőkkel fenntartott kapcsolatok bármikor segítségként szolgálhatnak akár a gyereknevelési problémák megbeszéléséhez vagy különböző élethelyzetek áthidalásához, alkalmasak pozitív élmények és tapasztalatok cseréjére, és biztos hátteret nyújtanak a mindennapokban. Így a társas kapcsolatok elérhetősége és minősége fontos tényező a szülők életében. A gazdag kapcsolatrendszerrel rendelkező szülők úgy érezhetik, hogy olyan emberek veszik őket körül, akik egyénként, és nem csak szülőként törődnek velük.
Kas és munkatársai (2015) szerint a szülők építő és támogató társas kapcsolatai – azaz a családtagokkal, barátokkal, szomszédokkal, munkatársakkal, a tágabb közösség tagjaival és szervezetekkel való kapcsolatok – fontos erőforrások, mert

- érzelmi támogatást nyújtanak (például elismerik a szülők nevelési gyakorlatát, empatikusak és nem ítélkeznek felettük),
- információs támogatást nyújtanak (például gyereknevelési tanácsokat adnak vagy ajánlanak egy jó gyermekfogászt),
- gyakorlati támogatást nyújtanak (például segítenek a közlekedésben, pénzügyi támogatást nyújtanak, vagy közreműködnek a munkához jutásban),
- lelki támogatást nyújtanak (például reményt és bátorítást adnak).

Ezért is kiemelten fontos, hogy az elszigeteltségben, vagy szegregált környezetben élő családok számára minél több lehetőséget nyújtsunk és szervezzünk, ahol kapcsolatokat tudnak teremteni vagy megtapasztalni a pozitívan működő kapcsolódási lehetőségeket. A Gyerekházak, a családi napokat szervező óvodák és gyermekjóléti szolgálatok, a szülőket is programokba bevonó tanodák és iskolák már mind felismerték a kapcsolatok és kapcsolódni tudás megerősítő jelentőségét.
Ahhoz, hogy erősíteni és mobilizálni tudjuk a család körüli potenciális erőforrásokat, szükség van a szociális kapcsolati rendszerek széles feltárására, a belső erők és tartalékok felmérésére, illetve azon szakmai kapcsolatok, hálózatok kiépítésére, amelyek segítségünkre lehetnek e folyamat véghezvitelében.
A humánökológiai térkép egy gyakran használt eszköz a család társas kapcsolatainak és támogató erőforrásainak feltérképezésére. Egy egyszerű vizuális ábrázolás, amely megmutatja az összes rendszert, amely az egyén vagy a család életében szerepet játszik. A humánökológiai térkép ezen felül képet ad a

fontos gondoskodó vagy konfliktusos kapcsolatokról a család és a világ között; demonstrálja az erőforrások áramlását, a hiányt vagy deprivációt; megvilágítja a konfliktusos pontokat, amelyek kezelése szükséges, és láthatóvá teszi, hogy hol szükséges hidakat építeni vagy erősíteni a család és közösségi forrásrendszer szereplői között (Kas et al., 2015).

A hálózati térkép egy olyan hálózati stratégia eszköze, része, amelyben a lehető legtöbb embert hozzák össze a probléma megoldás, a pozitív változások elősegítése érdekében. A hálózati térkép segít azonosítani a család számára jelentőséggel bíró személyeket – rokonok, barátok, szomszédok, ismerősök-, illetve szervezeteket és intézményeket. Nemcsak a családdal közvetlenül kapcsolatban álló személyek jeleníthetők meg, hanem akár múltban jelentőséggel bíró, akár az ideálképben jelenlevő fontos személyek is, akik hatással vannak a család pszichoszociális erőkészletére, működésére, kapcsolataira a családon kívüli világgal.

A grafikus ábrázolás segíti mind a család mind a segítők számára átlátni a családot körülvevő erőteret, és segít megtalálni a még kiaknázatlan, fel nem használt forrásokat, amelyek messze nem csak anyagiak lehetnek. A hálózati térkép abban is segít, hogy felfedjük az esetleges ellentétes családi, közösségi, szervezeti elvárásokat, ennek külön jelentősége van a sok intézménnyel kapcsolatban álló családoknál.

A hálózati térkép elkészítése egy folyamat. Nem csak az elkészült kép a lényeges, hanem a családdal való közös munkafolyamat, a feltáró folyamat is. A térkép készítése közben jól érzékelhetővé válik a segített család viszonyulása a különböző külső kapcsolataihoz, a nonverbális megnyilvánulások sok információt adnak a hozzájuk kötődő érzelmi és indulati viszonyulásról, és mindezt a térkép segítségével vissza is tudjuk tükrözni. A család számára megerősítést jelenthet, ha láthatóvá válik, ki mindenkire számíthat, ki mindenki jelent támogató erőt a számukra. A már elkészült hálózati térkép jó eszköz arra is, hogy összehívjuk az egész családot, illetve a család számára fontos más személyeket, és bevonjuk őket a közös probléma megoldásba.

Közösségi erőforrások mobilizálása

A helyi közösségi erőforrások mozgósításánál nem csak a gyermekvédelmi jelzőrendszer tagjaira gondolhatunk, az ő együttműködésükre minden esetben szükséges építeni. Ehhez is gyakran arra van szükség, hogy segítsünk a negatív beállítódásuk áthangolásán, hogy szövetségessé tudjuk tenni őket, bevonva a megoldásközpontú közös munkába.

A helyi településen számos olyan civil erőforrás létezhet, amit kiaknázhatunk, ha jól ismerjük a helyi közösséget, a település lakosságát. A helyi boltok, szolgáltatók, a helyi ügyekben elkötelezett kulcsemberek mind erőforrást jelenthetnek. Ha a térségben működik felsőoktatási intézmény, felsőfokú szociális-, vagy pedagógusképzés, a hallgatók szakmai gyakorlati munkája, illetve önkéntes munkája magas szintű erőforrást jelenthet a családokat, gyerekeket megerősítő szociális, fejlesztő és közösségi munkában.

A közösség alapú gondolkodás megjelenik a leszakadó települések és kistérségek felzárkóztatását segítő programokban is. A közösségi megközelítés, a közösségfejlesztés már átvezet minket az ökológiai rendszer települési mezoszintjére, ahol nem a családok képessé tétele van a középpontban, hanem a helyi közösségek önsegítő cselekvése, a közösségi erők fejlesztése a cél, ami segítő és megtartó erővé válhat a marginalizálódó családok számára is.[4]

Ahhoz, hogy az informális és természetes támogatórendszerek erőforrássá válhassanak, az is szükséges, hogy a civil – önsegítő, önszervező, önkéntes – kezdeményezéseket az intézmények erkölcsileg és szakmailag, a képessé tétel minden bekapcsolható eszközével támogassák, hiszen ennek számos hozadéka lesz az egyén, a közösség és az intézmények számára is.

[4]2010-ben indult a „Közösségi felzárkóztatás a mélyszegénységben élők integrációjáért” TÁMOP 5.1.3. program. A szakmai munka koordinációját a TÁMOP 5.1.3-09/1- 2009-0002) „Közösségi felzárkóztatás a mélyszegénységben élők integrációjáért program szakmai koordinációja” program támogatta. A módszertani munkáról és a program eredményeiről készültek az alábbi zárótanulmányok:
http://www.melyszegenyseg.hu/dokumentumok/dokumentumtar_tartalma/TAMOP513_kozfejl_modszertani_edok.pdf
http://www.melyszegenyseg.hu/dokumentumok/dokumentumtar_tartalma/TAMOP513_tersfejl_modszertani_edok.pdf

A társadalmi szolidaritás kiépülésének, az elszigeteltség és a sztereotípiák oldásának módja, hogy kommunikáció jöjjön létre az egyének és a különböző csoportok között. Az ellenállás ugyanis sokszor abból fakad, hogy nem ismerik egymást az emberek, csak elképzeléseik vannak arról, hogy milyen lehet a másik, miközben valódi tapasztalataik nincsenek, mert nem állnak egymással szóba.
A közösségi találkozásokhoz, a helyi közösségi erők integrálásához, a közösségi szolgáltatások nyújtásához, a különböző programok szervezéséhez szükség van egy olyan nem intézményi térre, amely a települési közösség minden tagja számára elérhető, helyben van, és amely nem stigmatizál, ellentétben a szociális és gyermekjóléti intézményekkel.
Ezeket a tereket többféle néven is ismerjük: közösségi ház, közösségi tér, settlementház.
„A settlement egy olyan közösségi központ, mely egyszerre több célt valósít meg. Hozzájárul a helyi közösségek fejlődéséhez, fejlesztéséhez, szabadidős tevékenységeknek nyújt teret, segíti a szociális problémák megoldását, információt nyújt, és segíti a különböző emberek, csoportok és közösségek közötti kommunikációt, a lakosság életminőségének javítását. Szolgáltatásait szabadon igénybe vehetik korhatár nélkül egyének, családok, közösségek. A settlement konkrét lépéseket tesz a már meglévő kezdeményezések, szerveződések megerősítésére, a helyi közösségi erők integrálásáért, a társadalmi párbeszéd megszerveződéséért. Így a helyi közösségi élet strukturáltabbá és szolidárisabbá válik, új mozgások indulnak be a közéletben, új fiatalok vonódnak be közösségi alapú programok szervezésébe, esetleg helyi igény és akarat alapján közösségi alapú szolgáltatások szerveződnek. (…) Lényeges, hogy szolgáltatásai nem ágazati elkülönülésben, hanem komplex módon, a különböző szakmák és az érintettekből szerveződő önkéntesek, civil szervezetek szoros együttműködésében valósulnak meg. A settlement eszme jegyében a hangsúly a szolgáltatások esetében azon van, hogy ne csak szakemberek és szakmai intézmények szolgáltassanak, hanem az érintettek is – az ő segítségükkel. Az ügyes-bajos dolgok intézésétől a megszervezett gyerekfelügyeleten át a beteglátogatásig széles a skála, és alkalom nyílik a közösség erőforrásainak mozgósítására.” (Giczey, 2012, 17-18. o.)

A családi csoportkonferencia

Az esetkonferencia a hazai családsegítő és gyermekjóléti gyakorlatban jól ismert és jogszabályban, illetve protokollban is részletesen szabályozott helyzetértékelő, sok esetben döntés előkészítő fórum. Az esetkonferencia lényeges jellemzője, hogy az érintett szakemberek mellett részt vesz rajta a szülő vagy szülők, illetve életkorától függően a gyerek is. Az esetkonferencián a szülő a többi részvevőhöz hasonlóan elmondhatja, hogy ő hogyan látja a helyzetet, milyen megoldási javaslati vannak, milyen segítséget kér a gyermeket veszélyeztető körülmények megoldásához.
A legtöbb esetben azonban az esetkonferencián a szülő és a család nem kap megerősítést, jellemzően számonkéréssel és a szakemberek részéről hibáztatással találkozik, ezért gyakran nem tud megvalósulni a partneri viszony, nem kap erre felhatalmazást a szülő.

Miben különbözik ettől a családi döntéshozó csoportkonferencia?

„Ezt a módszert eredetileg Új-Zélandon kezdték alkalmazni az 1980-as években azzal a céllal, hogy a súlyos veszélybe került gyerekek sorsát úgy rendezhessék, hogy ebben maximálisan részt vehessen a család. Az esetkonferenciára gondos előkészítés után meghívják a kiterjedt család összes olyan tagját, aki fontos szerepet játszik a gyerekkel kapcsolatban, meghívják a család számára fontos természetes támaszt jelentő személyeket, valamint az érintett szakembereket. Ügyelnek azonban arra, hogy családtagok és támogatóik legyenek többen, ők tegyék ki a résztvevők legalább kétharmadát. Egy független koordinátort, facilitátort bíznak meg a családtagok, barátok és családot támogató emberek, illetve a szakemberek meghívásával és felkészítésével.
A konferencia első szakasza a kialakult helyzet ismertetése, az ezzel kapcsolatos jogi kérdések tisztázása, a szükséges szolgáltatások és lehetőségek áttekintése, a felmerülő aggodalmak, és a gyerek biztonsága érdekében teljesítendő követelmények megfogalmazása. Ebben a szakaszban a szakembereké a főszerep. Ezután a segítők magára hagyják a családot és támogatóit, akik egy adott időkeretben az elhangzott információk birtokában gondolják végig és dolgozzák ki a számukra legmegfelelőbb megoldást. Ezután a szakemberek visszatérnek, és a családdal közösen megbeszélik az elgondolást, illetve kialakítják

a közös stratégiát. Ezzel az eljárással a felelősség visszakerül a családhoz (nem veszik át a szakemberek), a családtagok és támogatóik pedig messzemenő szabadságot kapnak abban, hogy a számukra legalkalmasabb megoldásokat megtalálják.
(Az eredeti koreográfia a nemzetközi gyakorlatban változott: a család saját, szakemberek részvétele nélkül eltölthető idejét, mint módszert nem minden esetben alkalmazzák, az esetkonferencia az érintett családtagok és szakemberek közös döntéshozó fórumává vált.)" (Adorján,2013, 72. o.)

A családi csoportkonferencia modell lehetőséget nyújt arra, hogy ügyfelei a megoldandó problémákra saját családjukon és kultúrájukon belül találjanak megoldást:

- előhívja a családban és környezetében rejlő erőket,
- lehetőséget ad a személy igényeinek megfelelő megoldásra,
- a beavatkozás a család és a szociális ellátórendszer által legitimált,
- a család marad a probléma gazdája, az egyén és közeli hozzátartozói maguk döntenek az életükről,
- a megoldásokat a család saját kultúráján belül találja meg, a gyermek vagy kamasz a család szerves részének érzi magát,
- a gyermekkel vagy kamasszal kapcsolatos döntésekért önmaga, családja és annak környezete felel,
- a tervet a környezet széles körben, hosszú távon támogatja,
- hatékonyabbá válik a családok és a szociális szakemberek közötti együttműködés,
- a szociális szakemberek nem lépik át kompetenciahatáraikat és nem döntenek mások helyett,
- hozzájárul az ügyfél pozíciójának megerősítéséhez.

Családi döntéshozó csoportkonferencia lépései, szakaszai, szervezésének, és lebonyolításának szabályai:

Előkészítés
A megbeszélésen az érintett gyermek, fiatal, valamint a családtagok (szülők, testvérek), igény esetén közeli hozzátartozók, barátok, de akár a szomszédok vagy távoli ismerősök is részt vehetnek. Mindazok, akiknek fontos, hogy a konferencia témáját adó problémás helyzet megoldódjon, és ezért tenni is akarnak.
A résztvevők másik jellemző csoportját a szakemberek alkotják, akik a családdal foglalkozó gyermekvédelmi vagy családsegítő területen dolgozó szociális munkások, pszichológusok, pedagógusok, pártfogók.
A konferenciát az esetben nem érintett és konferencia vezetésében megfelelő képzettséggel rendelkező szakember, a facilitátor szervezi meg felkérés alapján.
A facilitátor magyarázza el a résztvevőknek az eljárás lényeges elemeit, felkészíti őket, s ő vezeti le a megbeszélést. A család magánideje - lásd korábban családi csoport - alatt nincs jelen a megbeszélésen, de elérhető marad, ha segítségre lenne szüksége a családnak.

Első szakasz: tájékoztatás és információ-megosztás
A szakemberek a felmerült problémáról beszélnek, elmondják, mit tapasztaltak, véleményük szerint milyen okai lehetnek a kialakult helyzetnek, miben tudnak segítséget nyújtani; ebben a szakaszban minden jelenlévő megszólalhat, kérdéseket intézhet a többi résztvevőhöz.

Második szakasz: a családi csoport magánideje
Amikor a kialakult helyzettel kapcsolatban megoldandó kérdéseket és feladatokat tisztázzák, a szakemberek és a facilitátor magukra hagyják a családot, a család zártkörű tanácskozáson közösen kidolgozza a probléma megoldására vonatkozó javaslatát.

Harmadik szakasz: a megállapodás

Amikor a család befejezte a közös gondolkodást és kidolgozta a tennivalók listáját, a családtagok a szakemberek, valamint a facilitátor visszahívása után ismertetik azokat. A szakemberek először megvizsgálják, biztonságos-e a család terve az érintettek számára, s ha nem az, lehetséges-e a család által meghatározott cél elérése más – szakmailag megfelelő – úton. A szakemberek tájékoztatják a családot az együttműködés formájáról, annak érdekében, hogy a család a vállalt feladatokat meg tudja valósítani.
A facilitátor pontosítja az elhangzottakat, s ha a résztvevők megállapodásra jutnak, írásba foglalja azt. A résztvevők kijelölnek egy időpontot, amikor ismét találkozni fognak, hogy megvizsgálják, sikerült-e a családnak megvalósítani a megállapodásban meghatározott feladatokat. Értékelik az elért célokat és szükség szerint a folyamathoz további segítséget rendelnek (Adorján, 2013).
Milyen előnyei és kockázatai lehetnek a családi csoportkonferencia módszer alkalmazásának a gyermekvédelemben az esetkonferenciák szervezésénél és megvalósításánál?

Lehetőségek	Kockázatok
A család lehetőséget kap, hogy saját szempontjait és megoldási javaslatait felelősen végiggondolja.	Több résztvevőt nehezebb összeszervezni.
A családi csoportkonferencián a családi támaszok is jelen vannak, erősebbnek érezheti magát, átélheti, hogy problémájával nem maradt egyedül.	Sok időt vesz igénybe, hogy a családot és a támogatókat felkészítsük az esetkonferenciára.
A veszélyeztetés megszüntetésére irányuló megoldások végiggondolásánál tágabb lesz a gondolkodási és cselekvési mező.	A család saját támogató rendszerének körében kevésbé lesz nyitott a segítők szempontjainak meghallgatására.
A mélyszegénységben élő családoknál, ahol az élet szervezése tágabb rokonsági mezőben történik, felhatalmazást és egyben felelősséget kaphatnak család számára jelentős személyek a gyerek sorsának rendezésére.	Felkészült, képzett facilitátorra van szükség az esetkonferencia levezetéséhez, aki figyelemmel tud lenni a változó dinamikára.
A család és a szakemberek közötti erőviszonyok kiegyensúlyozottabbak.	Nehezebb képviselni a szakmai jogszabályok kereteit, előírásait, a szakszerűség racionalitását.
A család aktívabb és felelősebb részvételével megalkotott cselekvési tervet jobban a sajátjuknak tekintik.	

6. táblázat. A családi csoportkonferencia lehetőségei és kockázatai

Amennyiben a családra tudunk úgy tekinteni, mint erőforrásra, és nem csak mint a problémák forrására vagy veszélyeztető közegre, akkor tudunk a családi csoportkonferencia előnyeivel is élni. A családi erőforrásokra, a természetes támaszokra építő megközelítés lehetőséget ad arra, hogy a megszokott szakmai segítő eljárásainkba beépítsünk családerősítő elemeket. Nem az elvont modellt kell alkalmazni, annak minden elemével, hanem a szemlélet alapvetésére épülő, a szociális segítő munka eszköztárától nem idegen, a napi gyakorlathoz jól illeszkedő technikákat és módszereket.

4 Felhasznált irodalom

1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

Adorján E. (2013): *Roma családokkal, valamint halmozottan hátrányos helyzetű családokkal végzett szociális munka. Problémamegoldás, és konfliktuskezelés családközpontú megközelítése*. TÁMOP-5.4.10-12/1-2012-0001 Budapest, NCSSZI

Allport, G. W. (1977): *Az előítélet*. Budapest, Gondolat Kiadó,36-48. o.

Ambrus P. (2002): A szegénykultúra. In: Ambrus P. - Csépe P. - Forrai J. (szerk.): *Egészségügy, kommunikáció, cigányság*. Budapest, Új Aranyhíd Kiadó, 11-30. o.

Autonómia Alapítvány (2013): A mélyszegénységben élők helyzete Magyarország legszegényebb kistérségeiben. Kutatási beszámoló [online] http://autonomia.hu/wp-content/uploads/2014/04/TAMOP-513-kutatas_1kor_Zarotanulmany.pdf (2016.11.23.)

Bányai E. (2004a): *Intenzív családtámogató és családmegtartó szolgáltatások*. Doktori dolgozat. Budapest, ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola

Bányai E. (2004b): Intenzív családmegtartó szolgáltatások. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 12. évf. 6. sz. 6-21. o.

Berg, I. K. (2004): *Konzultáció sokproblémás családokkal. Családterápiás olvasókönyv 5.* Budapest, Animula Kiadó, 46-56. o.

Bernát A. (2014): Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon. In: *Társadalmi riport 2014.* Budapest, TÁRKI, 249. o.

Danis I. – Kalmár M. (2011): A fejlődés természete és modelljei. In: Danis I. - Farkas M. –Herczog M. - Szilvási L. (szerk.): *Biztos Kezdet Kötetek I.: Génektől a társadalomig: a koragyermekkori fejlődés színterei.* Budapest, NCSSZI, 94. o.

De Jorg, P. - Berg, I.K.(2013): *Feladattól a megoldásig. A megoldásközpontú interjúzás művészete*. Budapest, Animula Kiadó

Dominelli, L. (2010): *Globalizáció, jelenkori kihívások és a szociális munka gyakorlata*. Budapest, ELTE TáTK [online] http://tatk.elte.hu/file/A_globalizacio_kihivasai.pdf 15. o. (2016.11.16.)

Durst J. (2001): „Nekem ez az élet, a gyerekek” Gyermekvállalási szokások változása egy kisfalusi cigány közösségben. *Századvég*, 3. évf. 71-92. o. [online]http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/22/durst.htm(2016.11.12)

Farkas Á. (2014): A nevelés kérdései a gyermekvédelmi szakellátásban In: *Jó szülő-e az állam?* Rubeus Egyesület, 246-274. o. [online] http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2014/05/CPnemzetkozi_2014_final.pdf (2017.03.29.)

Farkas Zs. (2015): Tényleg minden rendben? A gyerekes családok jövedelmi helyzetének, szegénységének és kirekesztettségének néhány jellemzője. *Esély*, 26. évf. 4. sz. 20-41. o.

Ferge Zs.(1985): A szegénység társadalmi megítélése Magyarországon, történelmi nézőpontból, *Valóság*, 28. évf. 1. sz. 30-42. o.

Gábos A. – Szivós P. – Tátrai A. (2015): Jövedelmi szegénység és társadalmi kirekesztettség jellemzői Magyarországon. In: Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Jól nézünk ki (…?!) Háztartások helyzete a válság*

után. Tárki Monitor Jelentések 2014. Budapest, TÁRKI, 44–71. o. [online] http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2014_teljes.pdf (2016.12.01.)

George, E. – Iveson, C. – Ratner, H. (1990): *Megoldásközpontú terápia - a de Shazer modell. Családterápiás sorozat 6.* Budapest, Animula Kiadó

Giczey P. (2012): A settlement mint szervező központ. In: *Válogatott irodalmak, szakirodalmi összegzések a peremhelyzetű és kirekesztett csoportokkal végzett szociális és közösségi munka c. képzés II. részéhez.* TÁMOP 5.1.3.-09/1. Közösségi felzárkóztatás a mélyszegénységben élők integrációjáért. 17–18. o.

Gyukits Gy. (2009): *A gettószerű elkülönültségben élő fiatalkorú romák gyermekvállalásának okai és következményei*.179. o.[online].http://epa.oszk.hu/02100/02137/00016/pdf/EPA02137_ISSN_1219-543X_tomus_14_fas_1_2009.pdf(2016.11.24.)

Habitat for Humanity Magyarország (2011): *Éves jelentés a lakhatási szegénységről*. 21. o. [online] http://www.habitat.hu/files/Eves_jelentes_a_lakhatasi_szegenysegrol_2011_Habitat_for_Humanity_Magyarorszag.pdf (2016.11.24.)

Havas G. (2008): Esélyegyenlőség és deszegregáció. In: Fazekas et al. (szerk.): *Zöld könyv a közoktatás megújításáért.* Budapest, Ecostat, 121. o.

Háberman Z. (2011): Antidiszkriminációs gyakorlat a szociális munkában. In: Bányai E. (szerk.): *A globalizáció kihívásai: új irányzatok a szociális munkában és a szociális munka szupervíziójában*. Szöveggyűjtemény. Budapest, ELTE TáTK, 88-102. o.

Héderné Berta E. (2011): *A cigány-magyar segítő kapcsolat speciális vonatkozásai*. Doktori dolgozat. ELTE PPK Doktori Iskola 17., 28., 42., 99. o.

Héderné Berta E. (2014): A cigány családoknak nyújtott személyes szolgáltatások jellegzetességei.*Esély*, 25. évf. 1. sz.65-79. o.

Hegedűs T. A. (1996): Kisebbségi nő család és társadalom között. *Educatio*,1996/3. 441-452. o.

Katz K. (2009): A szociális munka kultúrái. *Esély*, 20. évf. 6. sz. 108-116. o.

Kas B. – Billédi K. – Cs. Ferenczi Sz. – Csákvári J. – Tánczos É. (2015): *Védőfaktorok a családok erősítésében*. NCSSZI, TÁMOP 5.2.6-13/1-2014-0001. 28., 44-46., 63. o.

Kemény I. - Janky B. – Lengyel G. (2004): *A magyarországi cigányság 1971-2003*. Budapest, Gondolat Kiadó

Kiss D. et al (2013): *Jelenlét. A roma integrációt szolgáló fejlesztések megalapozása, szociális munka kirekesztett közösségekben, szegregátumokban.* [online] http://jelenlet.maltai.hu/wp-content/uploads/2015/05/Jelenl%C3%A9t-tanulm%C3%A1ny.pdf (2016.11.15)

Kopp M. (2003): A magatartástudományi kutatások lehetőségei az orvoslás területén *Magyar Tudomány*, Új folyam, XLVIII. kötet, 2003/11. szám, 1352. o.

Kozma J. – Dögei I. – Kostyál L. Á. – Mód P. – Udvari A. – Vajda N. (2009): *A szociális szolgáltatások szerepe és lehetőségei a nyomorban élő családok segítésében.* Kézirat. [online]http://docplayer.hu/19319780-Kozma-judit-dogei-ilona-kostyal-l-arpad-mod-peter-udvari-andrea-vajda-norbert.html

Kozma J. (2003): A szegénység pszichológiai vonatkozásai. *Esély*, 14. évf. 2. sz.15-30.o.

Krémer B. (2009): *Bevezetés a szociálpolitikába*. Budapest, Napvilág Kiadó, 165. o.

Ladányi J. – Szelényi I. (2001): *A roma etnicitás társadalmi konstrukciója Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a piaci átmenet korszakában.* [online] http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/0010_2A_05_Ladanyi_Sandor_Szocialis_es_etnikai_konfliktusok/ar16.html (2016.11.25)

Messing V. - Molnár E. (2011): Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. *Esély*, 22. évf. 1. sz. 53-80. o.

Minuchin et al. (2002): *Krízisről krízisre. A szegény családok segítése*. Budapest, Animula Kiadó, Neményi M. - Messing V. (2007): *Gyermekvédelem és esélyegyenlőség*. [online] http://epa.oszk.hu/02900/02943/00028/pdf/EPA02943_kapocs_2007_1_01.pdf (2016.11.23.)

Pályázati útmutató a Társadalmi Megújulás Operatív Program „Közösségi felzárkóztatás a mélyszegénységben élők integrációjáért" c. konstrukció Szakmai koordináció c. pályázati felhívásához. 1. komponens, Kódszám: TÁMOP 5.1.3-09/1 47-48. o. [online] https://www.palyazat.gov.hu/doc/1891

Rácz A. (2009): *Posztadoleszcensek az ontológiai stádiumban megrekedt állami gyermekvédelem rendszerében. Műhelytanulmányok.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete[online]http://mek.oszk.hu/07700/07794/07794.htm (2017.03.30.)

Rácz A. (2014): Az előítéletes gondolkodás megjelenése a gyermekvédelemben. *Esély*, 25. évf. 3.sz. 24-47. o.

Schepers, G. – König, C. (2002): *Családi videotréning*. Budapest, Animula Kiadó

Setét J. (2007): *Telepeken, telepszerű lakókörnyezetben élők programja. Kézikönyv*. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 4-5. o.

Sherman, R. – Norman, N. (1989): *Strukturális technikák a pár- és családterápiában*. Budapest, MPT,78. o.

Szabó L. (2003): *A szociális esetmunka gyakorlata*. Budapest, Wesley könyvek, 60-73. o.

Szilvási L. (2011): Nézőpontok, elméletek, gyakorlatok - A magyar Biztos Kezdet Program előzményei és megvalósulása. In: Danis I. – Farkas M. – Herczog M. – Szilvási L. (szerk.): *Biztos Kezdet Kötetek I.: Génektől a társadalomig: a koragyermekkori fejlődés színterei.* Budapest, NCSSZI, 64. o.

Szombathelyi Sz. (2015): Intenzív családmegtartás, családokkal való kommunikáció erősítése. In: Rácz A. (szerk.): *A gyermekjóléti szolgálatok feladatellátásának szakmai támogatása.* Budapest, Rubeus Egyesület, 46. o.

Szuhay P. (1999): *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest, Panoráma Kiadó, 11-16. o.

Tóth P. et al (2000): A magyarországi cigányok története. In: Kállai - Törzsök (szerk.): *Cigánynak lenni Magyarországon.* Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány Jelentés 2000, Budapest,19-22. o.


SZÉCHENYI 2020
MAGYARORSZÁG KORMÁNYA
Európai Unió
Európai Szociális Alap
BEFEKTETÉS A JÖVŐBE